

Азия/Еуропа

Ақпараттық сараптама журналы

Басылымның 7-ші жылы, №72, Сәуір (04) 2022



AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN AYLIK YAYINIDIR ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АЙ САЙЫН ШЫҒАТЫН БАСЫЛЫМЫ

IMPLICATIONS OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR: THE CASE OF THE GLOBAL FOOD MARKET

ПОСЛЕДСТВИЯ РОССИЙСКО-УКРАИНСКОЙ ВОЙНЫ: ПРИМЕР МИРОВОГО ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА

INTERVIEW ИНТЕРВЬЮ

**DR. CHOKAN LAUMULIN,
PROFESSOR, BASIC FACULTY,
THE BRITISH KAZAKH
TECHNICAL UNIVERSITY**

Д-Р ЧОКАН ТУРАРОВИЧ ЛАУМУЛИН,
ПРОФЕССОР, БАЗОВЫЙ ФАКУЛЬТЕТ,
КАЗАХСТАНСКО-БРИТАНСКИЙ
ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

**DISCUSSION OF INDIA'S CYBER
SECURITY DEVELOPMENT
TRENDS**

ОБСУЖДЕНИЕ ТЕНДЕНЦИЙ
РАЗВИТИЯ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ
ИНДИИ

ALBINA MURATBEKOVA

**A BRIEF REVIEW OF
ELDERLY WELFARE IN
CENTRAL ASIA**

БЛАГОСОСТОЯНИЯ
ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ В
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

KANAT MAKHANOV

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Sahibi / Меншік иесі
Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü /
Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты директоры
Doç. Dr. Vakur Sümer

Genel Yayın Yönetmeni / Бас редактор
Zhengizkhan Zhanaltay

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Жауапты редактор
Dr. Suat Beylur

Haber Müdürü / Жаңалықтарға жауапты редактор
Baljan Eshmetova

Tercüme Ekibi / Аудармашылар тобы
Dr. Zhuldyz Kanapiyanova
Omurbek Hanayı
Kanat Makhanov

Sekretarya / Хатшылық
Asel Ingaybekova

Metin Redaksiyon / Мәтінді өңдеу
Dr. Suat Beylur

Teknik Redaksiyon / Техникалық редактор
Kanat Makhanov

Yayın Kurulu / Редакция алқасы
Doç. Dr. Vakur Sümer
Zhengizkhan Zhanaltay
Dr. Suat Beylur
Dr. Gulnar Nadirova

Yönetim Merkezi / Басқару орталығы

Almalı Audanı, Mametova 48, 050004
Almaty, Kazakhstan
Tel. +7 (727) 279 97 94
Fax. +7 (727) 279 97 94
E-mail: info@eurasian-research.org

Sürelî yayın tescil belgesi No: 15793-Ж, tarihi: 27.01.2016.

Kazakistan Cumhuriyeti Haberleşme ve İletişim Bakanlığı tarafından verilmiştir.

Tüm hakları saklıdır. Mülakat, haber-yorum ve analizlerde ifade edilen görüşler yazarların kendi görüşleri olup Enstitü'nün yayın politikasını yansıtmamaktadır. Bu yayında yer alan yazılar ve fotoğraflar izinsiz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Tiraj: 300 adet. Her ay yayınlanmaktadır. Dağıtımı Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını kapsamaktadır. Dağıtımı ücretsizdir.

Мерзімді баспасөз басылымын есепке қою туралы куәлік №: 15793-Ж, күні: 27.01.2016 ж.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігі тарапынан берілді.

Барлық құқықтар қорғалған. Сұхбат, ақпараттық сараптама мен талдауларда айтылған пікірлер тек авторлардың жеке көзқарастары болып табылады және Институттың ұстанымын білдірмейді. Бұл басылымда жарияланған мақалалар мен фотосуреттерді рұқсатсыз және дереккөзді көрсетпей пайдалануға тыйым салынады. Дереккөзді көрсетіп, сілтеме жасауға болады.

Тираж: 300 дана. Ай сайын жарияланады. Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы аумағында тегін таратылады.

DOÇ. DR. VAKUR SÜMER

Kıymetli Okuyucularımız,

Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün aylık yayını olan Asya Avrupa Dergisi'nin 72. Sayısı ile huzurunuzda olmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Rusya ve Ukrayna arasındaki gerginliğin silahlı çatışmaya dönüşmesi ile Mart ayında Avrasya güvenlik ve jeopolitik dengelerinin derinden sarsıldığını gözlemliyoruz. Batılı devletler Rusya'ya yönelik ciddi yaptırımları hayata geçirdiler. Ayrıca, pek çok önemli firma, çeşitli derecelerde zararlarla karşılaşma pahasına, Rusya Federasyonu'ndaki işlemlerine son verdi. Oluşan kriz ortamı nedeniyle, petrol başta olmak üzere emtia fiyatları rekor düzeyde artış gösterdi. Buğday gibi tarımsal emtialarda yaşanan fiyat artışlarının, özellikle Rusya ve Ukrayna'dan gelecek hububata ihtiyaç duyan fakir Afrika ülkelerinde bir gıda krizini dahi tetikleyebileceği dile getiriliyor. Öte yandan, Ukrayna kaynaklı çok büyük bir göç akını da komşu Avrupa ülkelerine yönelmiş durumda. Bunun da sonuçları, Rusya'nın saldırısı devam ettiği takdirde, ileriki günlerde daha net ortaya çıkacaktır.

Gelinen noktada, Rusya Federasyonu'ndan çeşitli kaynakların nükleer silahlardan bahsetmeleri, daha büyük bir güvenlik krizinin gerçekleşme olasılığına yönelik bir alarm oluşturuyor. Polonya ve Baltık ülkeleri, olası bir Rus saldırısına karşı hazırlıklar yapmaya başlamış durumda. Çin ve Tayvan arasında da uzun süredir ciddiyetini koruyan gerginlik de, geçtiğimiz günlerde bu iki ülkeden gelen açıklamalar sonrasında bir üst boyuta taşındı. Tüm bunlara ilaveten, Sırbistan ile Kosova arasındaki sınır bölgesinde yaşanan gerilim, endişeleri zirve noktasına çıkardı. Ne yazık ki, Üçüncü Dünya Savaşı'nın çıkmasının, hiç de azımsanmayacak bir olasılık olduğu düşüncesi pek çok çevrede kabul görmeye başladı.

Bu durum çerçevesinde, Avrasya'da kötüleşen güvenlik dengelerinin kısa bir süre içinde eski haline dönmeyeceği öngörülebilir. Öncelikle yapılması gereken, durumun daha vahim noktalara gitmesinin önlenmesine yönelik yatıştırıcı açıklamalar ve eylemlerin hayata geçirilmesidir.

Avrasya'da barış ve istikrarın hakim olması umuduyla.

Құрметті оқырмандар,

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ай сайын шығаратын «Азия-Еуропа» журналының 72-ші санын сіздерге ұсынып отырғанымызға қуаныштымыз.

Наурызда Ресей мен Украина арасындағы шиеленіс қарулы қақтығысқа ұласып, еуразиялық қауіпсіздік пен геосаяси тепе-теңдік бұзылғаны баршамызға белгілі. Батыс елдері Ресейге қарсы ауыр санкциялар енгізді. Сонымен қатар, көптеген маңызды компаниялар әртүрлі дәрежедегі шығындарына байланысты Ресейдегі жұмыстарын тоқтатты. Дағдарыс жағдайына байланысты шикізат, әсіресе мұнай бағасы рекордтық деңгейде өсті. Бидай сияқты ауылшаруашылық өнімдерінің бағасының көтерілуі Ресей мен Украинаның астығына мұқтаж Африканың кедей елдерінде азық-түлік тапшылығын тудыруы мүмкін екені де айтылуда. Сондай-ақ, Украинадан қашып шыққан босқындардың үлкен легі көршілес Еуропа елдеріне бет алды. Ресейдің шабуылы жалғаса берсе, мұның салдары алдағы күндері белгілі болмақ.

Осы тұста Ресейдің ядролық қару туралы айта бастауы да қауіпсіздік дағдарысының ұлғаюы мүмкіндігі туралы дабыл болып қағылды. Польша мен Балтық елдері Ресейдің ықтимал шабуылына дайындала бастады. Қытай мен Тайвань арасындағы шиеленіс ұзақ уақыт бойы байыптылық сақтап келген екі елдің мәлімдемелерінен кейін соңғы уақытта ушыға түсті. Мұның барлығына қоса Сербия мен Косово арасындағы шекаралық аймақтағы шиеленіс те алаңдаушылықты шарықтау шегіне жеткізді. Өкінішке орай, көптеген ортада көп ұзамай Үшінші дүниежүзілік соғыстың басталуы мүмкін деген түсінік пайда бола бастады.

Осы жағдай аясында Еуразиядағы қауіпсіздік тепе-теңдігінің бұзылуы қысқа мерзімде бұрынғы күйіне оралмайтынын болжау қиын емес. Ең алдымен, жағдайдың нашарлауына жол бермеу үшін халықты тыныштандыратын мәлімдемелер мен әрекеттерді жүзеге асыру қажет.

Еуразияда бейбітшілік пен тұрақтылық орнайды деген үміттеміз.

ÖN SÖZ АЛҒЫСӨЗ

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜ
ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ
DOÇ. DR. VAKUR SÜMER..... 1

RÖPORTAJ СҰХБАТ

DR. CHOKAN LAUMULIN, PROFESSOR, BASIC FACULTY,
THE BRITISH KAZAKH TECHNICAL UNIVERSITY
Д-Р ЧОКАН ТУРАРОВИЧ ЛАУМУЛИН, ПРОФЕССОР,
БАЗОВЫЙ ФАКУЛЬТЕТ, КАЗАХСТАНСКО-БРИТАНСКИЙ
ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ..... 4

GÜNCEL ӨЗЕКТІ ПІКІР

IMPLICATIONS OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR:
THE CASE OF THE GLOBAL FOOD MARKET
ПОСЛЕДСТВИЯ РОССИЙСКО-УКРАИНСКОЙ ВОЙНЫ:
ПРИМЕР МИРОВОГО ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА
AZIMZHAN KHITAKHUNOV..... 12

DISCUSSION OF INDIA'S CYBER SECURITY DEVELOPMENT TRENDS
ОБСУЖДЕНИЕ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ
КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ ИНДИИ
ALBINA MURATBEKOVA..... 20

A BRIEF REVIEW OF ELDERLY WELFARE IN CENTRAL ASIA
БЛАГОСОСТОЯНИЯ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
KANAT MAKHANOV 27

KÜRESEL DİJİTAL FİNANSAL ORTAMDA GÜNCEL GELİŞMELER:
KRIPTO DÜNYASI VE MERKEZ BANKASI DİJİTAL DÖVİZLERİ
ЖАҒААНДЫҚ ЦИФРЛЫҚ ҚАРЖЫЛЫҚ ОРТАДАҒЫ АҒЫМДАҒЫ
ӨЗГЕРІСТЕР: КРИПТОВАЛЮТА ӘЛЕМІ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ
БАНКТИҢ ЦИФРЛЫҚ ВАЛЮТАЛАРЫ
ZHENGIZKHAN ZHANALTAY 34

<i>CENTERS FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH AS INDICATORS OF PUBLIC OPINION</i> <i>ЦЕНТРЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ КАК ИНДИКАТОРЫ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ</i>	
GULNAR NADIROVA	42
<i>RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NIN ÇİN'E OLASI ETKİLERİ</i> <i>РЕСЕЙ-УКРАИНА СОҒЫСЫНЫҢ ҚЫТАЙҒА ЫҚТИМАЛ ӘСЕРІ</i>	
OMIRBEK HANAYI	49
<i>ENTEGRE SU KAYNAKLARI YÖNETİMİ: TACİKİSTAN'DAKİ SU YÖNETİMİ SİSTEMİ ANALİZİ</i> <i>СУ РЕСУРСТАРЫН ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ БАСҚАРУ: ТАҶИҚИСТАННЫҢ СУ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ТАЛДАУ</i>	
ZHANDOS KUDAIBERGENOV	57
<i>AZERBAIJAN'DA YEREL YÖNETİM SİSTEMİ VE TÜRKİYE İLE BENZERLİK VE FARKLILIKLAR ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ</i> <i>ӘЗЕРБАЙЖАНДАҒЫ ЖЕРГІЛІКТІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ: ТҮРКИЯМЕН ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ</i>	
KÜBRA ÖZTÜRK	65
<i>PANDEMİNİN ORTA ASYA'DAKİ EĞİTİM SÜRECİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE KARMA ÖĞRENME MODELİNİN ETKİNLİĞİ</i> <i>ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНЕ ПАНДЕМИЯНЫҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ АРАЛАС ОҚЫТУ МОДЕЛІНІҢ ТИІМДІЛІГІ</i>	
AKHMETOVA AINUR	74

ETKİNLİKLER ІС-ШАРАЛАР

	82
--	----

İNFOGRAFIK ИНФОГРАФИКА

	98
--	----



**DR. CHOKAN LAUMULIN,
PROFESSOR, BASIC FACULTY,
THE BRITISH KAZAKH
TECHNICAL UNIVERSITY**

**Д-Р ЧОКАН ТУРАРОВИЧ ЛАУМУЛИН,
ПРОФЕССОР, БАЗОВЫЙ ФАКУЛЬТЕТ,
КАЗАХСТАНСКО-БРИТАНСКИЙ
ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

Dr. Chokan Laumulin, Professor, Basic Faculty, The British Kazakh Technical University, Advisor to President of NAS RK, Almaty, Kazakhstan; Research Affiliate, Cambridge Central Asia Forum, Jesus College, University of Cambridge, Member of the Education Committee, British Kazakh Society, UK; Observer, The UNECE Committee on Sustainable Energy, Geneva, Switzerland.

Dr. Chokan Laumulin, could you please briefly tell about yourself and your work experience?

Currently, I am a professor of Basic Faculty at the Kazakh British Technical University in Almaty, Kazakhstan, teaching Philosophy and History and Philosophy of Science, as well as a Research Affiliate of Cambridge Central Asia Forum, Jesus College, University of Cambridge. Being originally from Almaty, Kazakhstan, I have had 30 years of global professional experience in academia, education, media and some entrepreneurial activities as well as hundreds of articles, in-



**IF YOU LOOK MORE
IN-DEPTH INTO THE
UN 2030 SDGS, YOU
MAY NOTICE THAT
14 OUT OF THE 17
GOALS ARE NOT
ATTAINABLE WITHOUT
HAVING SCIENTIFIC
RESEARCH AND AN
EXPERIMENTAL BASE
IN PLACE**

**ЕСЛИ ВЫ БОЛЕЕ
ПОДРОБНО ИЗУЧИТЕ
ЦУР ООН 2030, ВЫ
МОЖЕТЕ ЗАМЕТИТЬ,
ЧТО 14 ИЗ 17 ЦЕЛЕЙ
НЕДОСТИЖИМЫ БЕЗ
НАЛИЧИЯ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ
И
ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ
БАЗЫ**



Д-р Чокан Турарович Лаумулин, профессор, базовый факультет, Казахстанско-Британский технический университет, советник президента НАН РК, Алматы, Казахстан; научный сотрудник Кембриджского Центрально-Азиатского форума, Колледж Иисуса, Кембриджский университет, член комитета по образованию Британско-Казахстанского Общества, Великобритания; наблюдатель комитета по устойчивой энергетике ЕЭК ООН, Женева, Швейцария.

Доктор Чокан Лаумулин, не могли бы Вы вкратце рассказать о себе и своей деятельности?

В настоящее время я являюсь профессором базового факультета Казахстанско-Британского технического университета в Алматы, преподаю философию, историю и философию науки, а также являюсь научным сотрудником Кембриджского Центрально-Азиатского форума, колледжа Иисуса Кембриджского университета. Бу-

interviews and publications in academic journals and mass media accompanied by active participation in academic events worldwide. I hold a Ph.D. from Darwin College and Centre of Development Studies, University of Cambridge (2019), an M.Sc. degree from the London School of Economics (2001) in European Political Economy and a B.Sc. degree (distinction) in Journalism from the Kazakh National University (1996).

Could you please outline your research areas, including your Ph.D. thesis?

My research in Development Studies is dedicated to the organization and development of fundamental science in connection with industry, society and modernization. My doctoral thesis titled *Science and Social Policy: Underpinning of Soviet Industrial Paradigms* was supervised by Prof. Peter Nolan, CBE.

In the realities of the currently unfolding in front of our eyes new industrial revolution and meeting unprecedented challenges, including those of climate change and mass extinction of species, both of anthropogenic origin, the transformation of philosophy, values and public policy has been getting increasingly essential. An advance may come

дучи родом из Алматы, я обладаю 30-летним глобальным профессиональным опытом деятельности в академической сфере, образовании, средствах массовой информации и некоторой предпринимательской области, а также являюсь автором сотен статей, интервью и публикаций в академических журналах и средствах массовой информации, наряду с активным участием в научных мероприятиях по всему миру. У меня есть докторская степень Дарвинского колледжа и Центра исследований в области развития Кембриджского университета (2019 г.), степень магистра Лондонской школы экономики (2001 г.) в области европейской политической экономики и степень бакалавра (с отличием) журналистики Казахского национального университета (1996 г.).

Не могли бы Вы рассказать про область Ваших исследований, в том числе о теме Вашей докторской диссертации?

Мои работы в области исследований развития посвящены организации и развитию фундаментальной науки в связи с промышленностью, обществом и модернизацией.



from designing a system potentially capable of bringing together fundamental science, technology, industry, culture, education and social policy. A key goal of my research is to operationalize academic insights, related to the relationship between fundamental science, engineering, technology, and innovation in conjunction with educational and social policy, into practical frameworks, which can be useful for some developing countries, in particular – for the post-Soviet nations, independently of their operational political models or regimes.

Unlike a conventional consideration of innovation tools, as emerging from the economic mechanisms, I try to establish and understand the connection from Science (as grasping nature's perfect laws and driven by scientists' curiosity) to Engineering (application of Science) and to Technology and Innovation (making Engineering useful for the pub-



**PROPELLING
RESEARCH AND
EDUCATION IN
SOCIETY IS THE
ONLY WAY TO
ESTABLISH A NEW,
MORE KNOWLEDGE-
ORIENTED ECONOMY**

**СТИМУЛИРОВАНИЕ
ИССЛЕДОВАНИЙ
И ОБРАЗОВАНИЯ
В ОБЩЕСТВЕ —
ЕДИНСТВЕННЫЙ
СПОСОБ СОЗДАТЬ
НОВУЮ, БОЛЕЕ
ОРИЕНТИРОВАННУЮ
НА ЗНАНИЯ
ЭКОНОМИКУ**



цией. Моя докторская диссертация под названием «Наука и социальная политика: основы советских промышленных парадигм» была написана под руководством профессора Питера Нолана.

В реалиях разворачивающейся в настоящее время на наших глазах новой промышленной революции и беспрецедентных вызовов, в том числе связанных с изменением климата и массовым вымиранием видов, оба этих феномена - антропогенного происхождения, все более существенной становится трансформация философии, ценностей и государственной политики. Прогресс может быть достигнут путем создания системы, потенциально способной объединить фундаментальную науку, технологию, промышленность, культуру, образование и социальную политику. Ключевая цель моего исследования — воплотить академические идеи, связывающие фундаментальную науку, инженерию, технологии и инновации с образовательной и социальной политикой, в практические рамки, которые могут быть полезны для некоторых развивающихся стран, в частности — для постсоветских стран, независимо от их действующих политических моделей или режимов.

В отличие от традиционного рассмотрения инновационных инструментов как возникающих из экономических механизмов, я пытаюсь установить и понять связь, ведущую от науки (как познания совершенных законов природы, движимого любознательностью ученых) к инженерии (применению науки), и далее через технологии и инновации (делающие инженерию полезной для общественного блага и/или коммерческой выгоды) к устойчивому развитию. Если вы





lic good and/or commercial gain) leading to sustainable development. If you look more in-depth into the UN 2030 SDGs, you may notice that 14 out of the 17 goals are not attainable without having scientific research and an experimental base in place. Importantly, science and polytechnic education provide a broad set of skills, including management and governance, multidisciplinary synthesis, and analytical ability which are required to ensure overall sustainable development.

How do you assess the current developments in science and education in Kazakhstan?

It still significantly preserves some parts of the Soviet polytechnical base, however, basic research and education should be more prioritized and focused on public policy whereas, in my humble estimation, society could positively react to such an approach having a strong human capital potential. Propelling research and education in society is the only way to establish a new, more knowledge-oriented economy. It may be formed from numerous practical applications coming, for example, from conducting advanced research in the fields of materials science, energy con-

↗ более подробно изучите ЦУР ООН 2030, вы можете заметить, что 14 из 17 целей недостижимы без наличия научно-исследовательской и экспериментальной базы. Важно отметить, что наука и политехническое образование обеспечивают широкий набор навыков, включая менеджмент и управление, междисциплинарный синтез и аналитические способности, которые необходимы для обеспечения общего устойчивого развития.

Как Вы оцениваете текущее развитие науки и образования в Казахстане?

Они по-прежнему в значительной степени сохраняют некоторые элементы советской политехнической основы, однако фундаментальные исследования и образование должны быть более приоритетными и сфокусированными в государственной политике, тогда как, по моей скромной оценке, общество могло бы положительно отреагировать на такой подход, поскольку до сих пор обладает потенциалом сильного человеческого капитала. Стимулирование исследований и образования в обществе — единственный способ создать новую,



servation and transport (for example, superconductivity), cryogenics, quantum matter, astrophysics, optical physics, high-energy physics, optics and microelectronics (in particular, non-silicon electronics), the theory of compressed matter, digitalization and big data, biology, chemistry, biotechnology, oncology and medicine, earth sciences and many others. They may allow Kazakhstan to jump to higher levels in the global value-added chains. Last but not least, this could help bring humankind back to a more harmonious philosophical interaction of the two historically established for millennia settled and nomadic mindsets.

Recently in one of his speeches President Tokayev mentioned that we need to strengthen our technical universities and focus on nurturing more engineering specialists. In your opinion will this process lead to thriving fundamental sciences in Kazakhstan? Do you think that fundamental science and engineering relate to each other?

The answer is strongly positive for both questions. However, one should remember that the preparation of good engineers, as well as their functioning, are impossible, again, without a developed research and education base in a place whose establishment should be implemented by the nation itself while taking a relatively long path of reindustrial-

более ориентированную на знания экономики. Она может формироваться на основе практического применения, например, передовых исследований в области материаловедения, сохранения и транспортировки энергии (например, сверхпроводимости), криогеники, квантовой материи, астрофизики, оптической физики, физики высоких энергий, опто- и микроэлектроники (в частности, некремниевой электроники), теории сжатого вещества, цифровизации и больших данных, биологии, химии, биотехнологии, онкологии и медицины, науки о Земле и многих других. Они могут позволить Казахстану перейти на более высокие уровни в глобальных цепочках создания стоимости. Наконец, что не менее важно, это могло бы помочь вернуть человечество к более гармоничному мировоззренческому взаимодействию двух исторически сложившихся на протяжении тысячелетий оседлого и кочевого мировоззрений.

Недавно – в одном из своих выступлений – Президент Токаев упомянул, что нам необходимо укреплять наши технические университеты и сосредоточиться на воспитании большего числа инженерных специалистов. На Ваш взгляд, приведет ли этот процесс к расцвету фундаментальной науки в Казахстане? Считаете ли вы, что фундаментальная наука и

ization. This implies a skillful, truly competent reformation of a national science, technology, education and innovation policy in focussing on the development of academia or university as a reservoir of knowledge and industrial expertise as well as an indispensable source of a scientifically educated human capital for all the spheres of societal development. For instance, that is why, in the Cambridge technology cluster, all the industrial giants and start-ups are concentrated around the university, not vice versa. The same had been happening from the scratch in the development of Soviet industrial Kazakhstan where the Academy of Sciences of the Kazakh SSR played a central role in spilling basic research and human capital over in applied science, technology, industry and economy. An implementation of such a policy in the conditions of the developing countries is unachievable without the reformation mentioned above and explosive and adequate growth of the R&D expenditures which are low in today's Kazakhstan.

We know that international research collaboration is important in producing fundamental scientific knowledge. How do you assess the level of internationalization of higher education in Kazakhstan?

While keeping evidently growing quantitatively-wise, on the one hand, it has remained either undeveloped or malignly and mechanically copying some metrics in measuring or evaluating research which should be, above all, assessed in qualitative terms, on the other, in my opinion. As well, the integration of Central Asian mutual research should be more prioritised.

According to the triple helix model of innovation, in order to foster economic and social development,



LAST BUT NOT LEAST, THIS COULD HELP BRING HUMANKIND BACK TO A MORE HARMONIOUS PHILOSOPHICAL INTERACTION OF THE TWO HISTORICALLY ESTABLISHED FOR MILLENNIA SETTLED AND NOMADIC MINDSETS

НАКОНЕЦ, ЧТО НЕ МЕНЕЕ ВАЖНО, ЭТО МОГЛО БЫ ПОМОЧЬ ВЕРНУТЬ ЧЕЛОВЕЧЕСТВО К БОЛЕЕ ГАРМОНИЧНОМУ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОМУ ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ ДВУХ ИСТОРИЧЕСКИ СЛОЖИВШИХСЯ НА ПРОТЯЖЕНИИ ТЫСЯЧЕЛЕТИЙ ОСЕДЛОГО И КОЧЕВОГО МИРОВОЗЗРЕНИЙ



техника связаны друг с другом?

Ответ однозначно положительный на оба вопроса. Однако следует помнить, что подготовка хороших инженеров, равно как и их деятельность, невозможны, опять же, без развитой научно-образовательной базы, создание которой должно осуществляться самим государством, пройдя относительно длительный путь реиндустриализации. Это предполагает умелое, действительно компетентное реформирование национальной политики в области науки, технологий, образования и инноваций, сосредоточив ее на развитии научных кругов или университетов как резервуара знаний и промышленного опыта, а также незаменимого источника научно образованного человеческого капитала для всех сфер общественного развития. Например, именно поэтому в Кембриджском технологическом кластере все промышленные гиганты и стартапы сосредоточены вокруг университета, а не наоборот. То же самое с нуля происходило в развитии советского индустриального Казахстана, где Академия наук Казахской ССР играла центральную роль в распределении фундаментальных исследований и человеческого капитала в области прикладной науки, техники, промышленности и экономики. Реализация такой политики в условиях развивающихся стран недостижима без упомянутого выше реформирования и взрывного и адекватного роста затрат на НИОКР, которые в современном Казахстане невысоки.

Мы знаем, что международное сотрудничество в исследованиях важно для получения фундаментальных научных знаний. Как Вы оцениваете уровень ин-



it is essential to strengthen cooperation between academia, industry and government. To what extent is this model applicable to our Kazakhstan realities?

One of the solutions could be the launch of the Almaty Centre of Advanced Science and Technology under the supervision and management of the world's leading scientists from the University of Cambridge who have proposed this idea. It implies the involvement of the state through a system of guarantees for private (probably foreign) capital, which provides a return on investment and commercial payback of the project within the horizon of 5-10 years through certification, testing and business and techno-industrial consulting. The costs of multinational corporations in Kazakhstan for such services through a world-class CERTIFIED laboratory

тернационализации высшего образования в Казахстане?

Продолжая явно расти в количественном отношении, с одной стороны, интернационализация образования так и осталась либо неразвитой, либо злонамеренно и механически копирующей некоторые параметры при оценке исследований, которые должны оцениваться, прежде всего, в качественном плане, с другой стороны, это - мое мнение. Кроме того, следует уделять больше внимания интеграции совместных исследований в Центральной Азии.

Согласно модели инноваций с тройной спиралью, для содействия экономическому и социальному развитию необходимо укреплять сотрудничество между академическими кругами, промышлен-



today reach \$ 200-600 million per year only in the mining sector, not to mention the needs of the oil and gas and agro-industrial sectors of the economy. Today, Kazakhstan is unable to certify any export-oriented production. Once established, such a center could become a model for the whole region and beyond. It is a test for Kazakhstan's development and sovereignty as, in general, to achieve such a change is an uneasy and nationwide effort requiring unity, societal consensus and concentration, as well as competent innovative policy-making.

Thank you for sparing your time and answering our questions.

“

FOR INSTANCE, THAT IS WHY, IN THE CAMBRIDGE TECHNOLOGY CLUSTER, ALL THE INDUSTRIAL GIANTS AND START-UPS ARE CONCENTRATED AROUND THE UNIVERSITY, NOT VICE VERSA

НАПРИМЕР, ИМЕННО ПОЭТОМУ В КЕМБРИДЖСКОМ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ КЛАСТЕРЕ ВСЕ ПРОМЫШЛЕННЫЕ ГИГАНТЫ И СТАРТАПЫ СОСРЕДОТОЧЕНЫ ВОКРУГ УНИВЕРСИТЕТА, А НЕ НАОБОРОТ

”

ностью и правительством. Насколько эта модель применима к нашим казахстанским реалиям?

Одним из решений может стать запуск Алматинского центра передовой науки и технологий под контролем и управлением ведущих мировых ученых из Кембриджского университета, предложивших эту идею. Это предполагает привлечение государства через систему гарантий для частного (вероятно иностранного) капитала, что обеспечивает возврат инвестиций и коммерческую окупаемость проекта в горизонте 5-10 лет за счет сертификации, испытаний и бизнес- и технико-промышленного консалтинга. Затраты транснациональных корпораций в Казахстане на такие услуги через СЕРТИФИЦИРОВАННУЮ лабораторию мирового уровня сегодня достигают 200-600 млн долларов в год только в горнодобывающем секторе, не говоря уже о потребностях нефтегазового и агропромышленного секторов экономики. Сегодня Казахстан не в состоянии сертифицировать экспортоориентированную продукцию. После создания такой центр может стать образцом для всего региона и за его пределами. Это - испытание для развития и суверенитета Казахстана, так как в целом достижение таких изменений является непростой и общенациональной задачей, требующей единства, общественного консенсуса и концентрации, а также грамотной инновационной разработки политики.

Спасибо, что уделите время и ответили на наши вопросы.

IMPLICATIONS OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR: THE CASE OF THE GLOBAL FOOD MARKET



DR. AZIMZHAN KHITAKHUNOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ПОСЛЕДСТВИЯ РОССИЙСКО- УКРАИНСКОЙ ВОЙНЫ: ПРИМЕР МИРОВОГО ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА

The Food and Agriculture Organization of the United Nations (UN) noted in February 2022 that its global food index hit an all-time high and averaged 140.7 points, up 5.3 points (3.9%) from January and as much as 24.1 points (20.7%) above its level a year ago. Vegetable oils were up 8.5% year over year, and meat and cereals prices correspondingly increased by 15.3% and 14.8%. One of the key reasons for increasing prices was rising production costs. Higher prices put poor households at risk in many developing and low-income countries. At the same time, food security remains an important issue for advanced economies. For instance, while 89.5% of the United States households had consistent, dependable access to enough food, the remaining 10.5% or 13.8 million households were food insecure [Sherman, 2022].

Russia's invasion of Ukraine has significant implications on the global food market as both countries remain important suppliers of agricultural products. The war accelerated the growth in food prices, increasing existing risks. Despite Ukraine and Russia together accounting for a modest 2.2% of global goods trade, their roles



**THE WORLD FOOD
PROGRAM PROCURES
MORE THAN HALF
OF ITS WHEAT FROM
UKRAINE FOR MORE
THAN 80 COUNTRIES**

**ВСЕМИРНАЯ
ПРОДОВОЛЬСТВЕН-
НАЯ ПРОГРАММА
ЗАКУПАЕТ БОЛЕЕ
ПОЛОВИНЫ СВОЕЙ
ПШЕНИЦЫ В
УКРАИНЕ ДЛЯ
БОЛЕЕ 80 СТРАН**



Продовольственная и сельскохозяйственная организация Организации Объединенных Наций отметила в феврале 2022 года, что ее глобальный продовольственный индекс достиг рекордно высокого уровня и составил в среднем 140,7 пунктов, что на 5,3 пункта (3,9%) больше, чем в январе, и на 24,1 пункта (20,7%) выше его уровня годичной давности. Растительные масла подорожали на 8,5% в годовом исчислении, а цены на мясо и крупы соответственно выросли на 15,3% и 14,8%. Одной из ключевых причин роста цен было повышение производственных издержек. Более высокие цены подвергают риску бедные домохозяйства во многих развивающихся странах и странах с низким уровнем дохода. В то же время продовольственная безопасность остается важным вопросом для стран с развитой экономикой. Например, в то время как 89,5% домохозяйств в США имели постоянный и надежный доступ к достаточному количеству продуктов питания, у остальных 10,5%, или 13,8 миллионов домохозяйств, не было продовольственной безопасности [Шерман, 2022].

in grain and energy markets remain significant. The World Food Program (WFP), the UN food aid agency, procures more than half of its wheat from Ukraine for more than 80 countries [Okonjo-Iweala, 2022].

The Ukrainian share of global exports of barley and wheat increased in 2021, to 14% and 10% respectively, while the corresponding shares of Russia grew to 12% and 18%. Russia and Ukraine jointly account for 57% of global sunflower oil exports. Between 35% and 40% of the EU's sunflower oil comes from Ukraine. Many Eurasian countries depend on cereal imports from Russia and Ukraine. These include Armenia (92% of imports from the two countries), Georgia (85%), and Azerbaijan (77%). The UN expects that between 20% and 30% of land usually destined for cereals, maize, and sunflower seeds will not produce crops for next year's harvest. According to estimates for different scenarios, Ukraine's exports may decrease by 33% to almost two fold 100%. For Russian exports, the three scenarios anticipate a reduction of shipments by

Вторжение России в Украину имеет серьезные последствия для мирового продовольственного рынка, поскольку обе страны остаются важными поставщиками сельскохозяйственной продукции. Война ускорила рост цен на продовольствие, усилив существующие риски. Несмотря на то, что на долю Украины и России вместе приходится скромные 2,2% мировой торговли товарами, их роль на рынках зерна и энергоносителей остается значительной. Всемирная продовольственная программа (ВПП), агентство ООН по оказанию продовольственной помощи, закупает более половины своей пшеницы в Украине для более 80 стран [Оконджо-Ивеала, 2022].

Доля Украины в мировом экспорте ячменя и пшеницы увеличилась в 2021 году до 14% и 10% соответственно, а соответствующие доли России выросли до 12% и 18%. На Россию и Украину в совокупности приходится 57% мирового экспорта подсолнечного масла. От 35% до 40% подсолнечного масла в ЕС поступает из Украины.



10%, 20%, and 30%. Risks are concentrated on export restrictions [Weil and Zachmann, 2022].

Currently, Russia and Ukraine's exports account for about 12% of total calories traded in the world. The share of Russia in global trade in nitrogenous fertilizers and potash fertilizers correspondingly equals 15% and 17%. The European Union countries import 40% of natural gas from Russia, which remains an important feedstock for the production of nitrogenous fertilizers such as ammonia and urea. It is important to note that large areas of food production in Ukraine are under the control of Russian troops: between 25%-30% of maize and sunflower seed production, 10%-15% of barley production, and 20 to 25% of wheat production are in such oblasts [Glauber and Laborde, 2022]. According to the Ukrainian Agrarian Policy and Food Ministry, as of March 23, 2022, the projected area of the main crop plantations within the Ukrainian-controlled territory was 5.990 thousand hectares, which was 1.689 thousand hectares lower compared to the same period last year. For instance, all categories of households have already sowed 22.5 thousand hectares with spring wheat (compared to the projected area of 157.4 thousand hectares), 74.8 thousand hectares with spring barley (1.036 thousand hectares), 2.2 thousand hectares with sunflowers (4.811 thousand hectares), and 2 thousand hectares with soybeans (1.041 thousand hectares) [Ukrinform, 2022].

The conflict-induced surge in wheat and corn prices will affect low and lower-middle-income countries as almost 80% of households in developing countries are net buyers of these products. Data shows that the average daily price of wheat was 53% higher



**RUSSIA AND
UKRAINE JOINTLY
ACCOUNT FOR
57% OF GLOBAL
SUNFLOWER OIL
EXPORTS**

**НА РОССИЮ
И УКРАИНУ В
СОВОКУПНОСТИ
ПРИХОДИТСЯ
57% МИРОВОГО
ЭКСПОРТА
ПОДСОЛНЕЧНОГО
МАСЛА**



Многие страны Евразии зависят от импорта зерновых из России и Украины. К ним относятся Армения (92% импорта из двух стран), Грузия (85%) и Азербайджан (77%). ООН ожидает, что от 20% до 30% земель, обычно предназначенных для выращивания зерновых, кукурузы и семян подсолнечника, не будут давать урожай в следующем году. По оценкам для разных сценариев, экспорт Украины может сократиться от 33% до два раза. Для российского экспорта три сценария предполагают сокращение поставок на 10%, 20% и 30%. Риски в большей степени связаны с экспортными ограничениями [Вейль и Захманн, 2022].

В настоящее время экспорт России и Украины составляет около 12% от общего количества калорий, продаваемых в мире. Доля России в мировой торговле азотными и калийными удобрениями составляет соответственно 15% и 17%. Страны Евросоюза импортируют 40% природного газа из России, который остается важным сырьем для производства азотных удобрений, таких как аммиак и карбамид. Важно отметить, что большие площади производства продуктов питания в Украине находятся под контролем российских войск: от 25% до 30% производства кукурузы и семян подсолнечника, 10%-15% производства ячменя и 20-25% производства пшеницы находятся в таких областях [Глаубер и Лаборд, 2022].

По данным Министерства аграрной политики и продовольствия Украины, по состоянию на 23 марта 2022 года проектная площадь основных яровых культур на подконтрольной Украине территории составляет 5990 тыс. га, что на

during the first week of March compared to January, while the price of corn increased by 23%. Future contracts suggest that growth in prices for these products will vary from 24% to 40%. Higher prices will affect the well-being of consumers, while producers may benefit. Estimates show that average household welfare decreases in 43 countries out of 53 in the sample due to growth in prices. The average loss in household real income is -1.5%, while in countries like Armenia, Georgia, Kyrgyzstan, and Tajikistan, they can fall by more than 5% on average. Another implication of surging food prices is growth in inequality. The estimated welfare impacts of food price inflation are large as the war causes growth in prices for the broader range of products, including energy [Artuc et al. 2022].

Indeed, losses for developing or low-income countries will be significant. The WFP is spending \$71 million a month on grain purchases, 44% more than the average

1689 тыс. га меньше, чем за аналогичный период прошлого года. Например, всеми категориями хозяйств уже засеяно яровой пшеницей 22,5 тыс. га (при проектной площади 157,4 тыс. га), яровым ячменем 74,8 тыс. га (1036 тыс. га), подсолнечником 2,2 тыс. га (4811 тыс. га) и 2 тыс. га соей (1041 тыс. га) [Укринформ, 2022].

Вызванный конфликтом скачок цен на пшеницу и кукурузу затронет страны с низким уровнем дохода, поскольку почти 80% домохозяйств в развивающихся странах являются нетто-покупателями этих продуктов. Данные показывают, что средняя дневная цена на пшеницу была на 53% выше в течение первой недели марта по сравнению с январем, а цена на кукурузу выросла на 23%. Цены на фьючерсы на данную продукцию вырастут от 24% до 40%. Более высокие цены повлияют на благосостояние потребителей, а производители могут выиграть. Оценки показыва-





monthly outlay in 2019. The war will worsen the situation, the needs will rise, and hunger will intensify in countries already suffering from a lack of food. The number of people, living under famine-like conditions worldwide, amounts to 44 million. Already, the WFP has had to reduce food rations to 8 million people and has repeatedly warned that half of Afghanistan's population is "food insecure" with nearly 9 million people facing famine-like conditions. Therefore, possible export restrictions on wheat and flour from Kazakhstan, as a response to Russia's export bans, may put Afghanistan at significant risk [O'Donnell, 2022].

Individual countries and regional organizations respond with different policy measures and strategies. In Central Asia, Uzbekistan's response was one of the fastest. According to the government of Uzbekistan, 1 million 27 thousand hectares of land in the country have been given to wheat in 2022 for

ют, что средний уровень благосостояния домохозяйств снизится в 43 странах из 53 включенных в выборку из-за роста цен. Средняя потеря реальных доходов домохозяйств составляет -1,5%, тогда как в таких странах, как Армения, Грузия, Кыргызстан и Таджикистан, они могут снизиться в среднем более чем на 5%. Еще одним следствием роста цен на продовольствие является рост неравенства. Предполагаемое влияние продовольственной инфляции на благосостояние велико, поскольку война вызывает рост цен на более широкий спектр продуктов, включая энергетику [Артуке и соавторы, 2022].

Действительно, потери для развивающихся стран или стран с низким уровнем доходов будут значительными. ВПП тратит \$71 миллионов в месяц на закупку зерна, что на 44% больше, чем среднемесячные траты в 2019 году. Война ухудшит ситуацию, потребности вырастут, а в странах, и без

the stable supply of wheat and flour products that will help to provide 7 million 679 thousand tons of harvest. To guarantee the provision of sugar products to the population, 600 thousand tons of products are planned to be produced in the country in 2022. The Presidential Decree provides for the introduction of a customs duty rate of 20% of the value of white sugar and a 20% excise tax when importing sugar [UzReport, 2022].

The European Union proposed a comprehensive strategy to mitigate the consequences of the current food crisis. In particular, the EU Emergency Support Programme of €330 million for Ukraine will help to secure access to basic goods and services, as well as the protection of the population. A package of €500 million will support the producers most affected by the serious consequences of the war in Ukraine. In the 2021-27 program for international cooperation, the EU will work on developing the sustainability of food systems with about 70 partner countries. Earlier, at the Nutrition for Growth Summit in Tokyo in December 2021, the EU and its Member States committed to continue addressing malnutrition with a substantial pledge amounting to €4.3 billion [European Commission, 2022].

Therefore, the war in Ukraine will result in food shortages, higher prices, welfare losses, and political instability in food imports dependent countries. To solve the crisis, separated and individual efforts are not enough, and there is a need for broader international cooperation primarily to stop the war.

References:

1. Artuc, Erhan, Falcone, Guillermo, Porto, Guido, and Bob, Rijkers (2022). War-induced food price inflation imperils the



ESTIMATES SHOW THAT AVERAGE HOUSEHOLD WELFARE DECREASES IN 43 COUNTRIES OUT OF 53 IN THE SAMPLE DUE TO GROWTH IN PRICES

ОЦЕНКИ ПОКАЗЫВАЮТ, ЧТО СРЕДНИЙ УРОВЕНЬ БЛАГОСОСТОЯНИЯ ДОМОХОЗЯЙСТВ СНИЗИТСЯ В 43 СТРАНАХ ИЗ 53 ВКЛЮЧЕННЫХ В ВЫБОРКУ ИЗ-ЗА РОСТА ЦЕН



того страдающих от нехватки продовольствия, усилится голод. Число людей, живущих в голодающих условиях во всем мире, составляет 44 миллиона человек. ВПП уже была вынуждена сократить продовольственный рацион до 8 миллионов человек и неоднократно предупреждала, что половина населения Афганистана «не имеет продовольственной безопасности», а почти 9 миллионов человек страдают от голода. Таким образом, возможные ограничения на экспорт пшеницы и муки из Казахстана в ответ на запрет России на экспорт могут подвергнуть Афганистан серьезному риску [О'Доннелл, 2022].

Отдельные страны и региональные организации реагируют различными политическими мерами и стратегиями. В Центральной Азии реакция Узбекистана была одной из самых быстрых. По данным правительства Узбекистана, под пшеницу в 2022 году отдан 1 миллион 27 тысяч га земли для стабильного снабжения пшеницей и мучными изделиями, что позволит обеспечить 7 миллионов 679 тысяч тонн урожая. Для гарантированного обеспечения населения сахарной продукцией в 2022 году в стране планируется произвести 600 тыс. тонн продукции. Указом Президента предусмотрено введение ставки таможенной пошлины в размере 20% от стоимости белого сахара и 20% акцизного налога при ввозе сахара [УзРепорт, 2022].

Европейский союз предложил всеобъемлющую стратегию смягчения последствий нынешнего продовольственного кризиса. В частности, Программа экстренной поддержки ЕС в размере €330 миллионов для Украины поможет обеспечить доступ к основным то-

poor. Retrieved from <https://voxeu.org/article/war-induced-food-price-inflation-imperils-poor>. Accessed on 02.04.2022.

2. European Commission (2022). Commission acts for global food security and for supporting EU farmers and consumers. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1963. Accessed on 01.04.2022.
3. Glauber, Joseph and David, Laborde (2022). How will Russia's invasion of Ukraine affect global food security? Retrieved from <https://www.ifpri.org/blog/how-will-russias-invasion-ukraine-affect-global-food-security#:~:text=Russia's%20invasion%20of%20Ukraine%20will,enter%20a%20new%20planting%20season>. Accessed on 01.04.2022.
4. O'Donnell, Lynne (2022). Afghanistan's Hungry Will Pay the Price for Putin's War. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2022/04/01/afghanistan-food-insecurity-humanitarian-crisis-war/>. Accessed on 02.04.2022.
5. Okonjo-Iweala, Ngozi (2022). The World Must Avoid Another Food Crisis. Retrieved from <https://www.project-syndicate.org/commentary/ukraine-war-how-to-avoid-global-food-crisis-by-ngozi-okonjo-iweala-2022-03>. Accessed on 28.03.2022.
6. Sherman, Erik (2022). Food Inflation Will Hit Millions Hard. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/eriksherman/2022/03/29/food-inflation-will-hit-millions-hard/?sh=6a61886232d6>. Accessed on 01.04.2022.
7. Ukrinform (2022). Sowing campaign launched in 11 regions of Ukraine. Retrieved from <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3439930-sowing-campaign-launched-in-11-regions-of-ukraine.html>. Accessed on 02.04.2022.
8. UzReport (2022). Uzbekistan increases food security measures. Retrieved from <https://uzreport.news/economy/uzbekistan-increases-food-security-measures>. Accessed on 01.04.2022.
9. Weil, Pauline and Georg, Zachmann (2022). The impact of the war in Ukraine on food security. Retrieved from <https://www.bruegel.org/2022/03/the-impact-of-the-war-in-ukraine-on-food-security/>. Accessed on 01.04.2022.

варам и услугам, а также защиту населения. Пакет в €500 миллионов поддержит производителей, наиболее пострадавших от серьезных последствий войны в Украине. В рамках программы международного сотрудничества на 2021–2027



RUSSIA AND UKRAINE'S EXPORTS ACCOUNT FOR ABOUT 12% OF TOTAL CALORIES TRADED IN THE WORLD

ЭКСПОРТ РОССИИ И УКРАИНЫ СОСТАВЛЯЕТ ОКОЛО 12% ОТ ОБЩЕГО КОЛИЧЕСТВА КАЛОРИЙ, ПРОДАВАЕМЫХ В МИРЕ



годы ЕС будет работать над развитием устойчивости продовольственных систем примерно с 70 странами-партнерами. Ранее, на саммите «Питание для роста» в Токио в декабре 2021 года, ЕС и его государства-члены обязались продолжать борьбу с неполноценным питанием, взяв на себя значительные обязательства в размере €4,3 миллиардов [Европейская комиссия, 2022].

Таким образом, война на Украине приведет к нехватке продовольствия, повышению цен, снижению благосостояния и политической нестабильности в странах, зависящих от импорта продовольствия. Для выхода из кризиса разрозненных и индивидуальных усилий недостаточно, необходимо более широкое международное сотрудничество, прежде всего для прекращения войны.

Источники:

1. Артук, Эрхан, Фальконе, Гильермо, Порто, Гвидо и Боб, Рийкерс (2022). Продовольственная инфляция, вызванная войной, угрожает бедным. Доступно по адресу: <https://voxeu.org/article/war-induced-food-price-inflation-imperils-poor>. Дата обращения: 02.04.2022.
2. Вейль, Полин и Георг, Захманн (2022). Влияние войны на Украине на продовольственную безопасность. Доступно по адресу: <https://www.bruegel.org/2022/03/the-impact-of-the-war-in-ukraine-on-food-security/>. Дата обращения: 01.04.2022.
3. Глаубер, Джозеф и Дэвид, Лаборд (2022). Как вторжение России в Украину повлияет на глобальную продовольственную безопасность? Доступно по адресу: <https://www.ifpri.org/blog/how-will-russias-invasion-ukraine-affect-global-food-security#:~:text=Russia's%20invasion%20of%20Ukraine%20will,enter%20a%20new%20planting%20season>. Дата обращения: 01.04.2022.
4. Европейская комиссия (2022). Комиссия действует для глобальной продовольственной безопасности и для поддержки фермеров и потребителей ЕС. Доступно по адресу: <https://ec.europa.eu/>



commission/presscorner/detail/en/ip_22_1963. Дата обращения: 01.04.2022.

5. О'Доннелл, Линн (2022). Голодные в Афганистане заплатят цену за путинскую войну. Доступно по адресу: <https://foreignpolicy.com/2022/04/01/afghanistan-food-insecurity-humanitarian-crisis-war/>. Дата обращения: 02.04.2022.
6. Оконджо-Ивеала, Нгози (2022). Мир должен избежать нового продовольственного кризиса. Доступно по адресу: <https://www.project-syndicate.org/commentary/ukraine-war-how-to-avoid-global-food-crisis-by-ngozi-okonjo-iweala-2022-03>. Дата обращения: 28.03.2022.
7. УзРепорт (2022). Узбекистан усиливает меры

продовольственной безопасности. Доступно по адресу: <https://uzreport.news/economy/uzbekistan-increases-food-security-measures>. Дата обращения: 01.04.2022.

8. Укринформ (2022). Посевная кампания стартовала в 11 областях Украины. Доступно по адресу: <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3439930-sowing-campaign-launched-in-11-regions-of-ukraine.html>. Дата обращения: 02.04.2022.
9. Шерман, Эрик (2022). Продовольственная инфляция сильно ударит по миллионам. Доступно по адресу: <https://www.forbes.com/sites/eriksherman/2022/03/29/food-inflation-will-hit-millions-hard/?sh=6a61886232d6>. Дата обращения: 01.04.2022.

DISCUSSION OF INDIA'S CYBER SECURITY DEVELOPMENT TRENDS



DR. ALBINA MURATBEKOVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ОБСУЖДЕНИЕ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ КИБЕРБЕЗОПАС- НОСТИ ИНДИИ

With the growing penetration of digital technologies, cyber security has become an essential part of national security. In order to prevent cyber threats, governments are advancing national cybersecurity strategies and developing new legal mechanisms. India, being among the largest digital economies in the world, is also working on strengthening its cybersecurity. The importance of cybersecurity that goes beyond the digital world and became a matter of national policy was stressed recently by Prime Minister Narendra Modi during his speech in February 2022, at the webinar on 'Aatmanirbharta in Defence-Call to Action' [Jagran, 2022].

According to McKinsey Global Institute, India is the second-fastest digital adopter among the 17 most digital economies of the World as of 2019 [McKinsey Global Institute, 2019]. Yet only in 2020, over 82% of Indian companies had faced ransomware attacks, while the cost of recovering from these ransomware attacks tripled from \$1.1 million in 2020 to \$3.38 million in 2021 [Meharchandani, 2021]. On top of that, India was among the most-attacked countries in Asia in 2021 along with Japan and Australia, where server access attacks (20%), ransomware (11%) and theft



**ONLY IN 2020, OVER
82% OF INDIAN
COMPANIES
HAD FACED
RANSOMWARE
ATTACKS**

**ТОЛЬКО В 2020
ГОДУ БОЛЕЕ 82%
ИНДИЙСКИХ
КОМПАНИЙ
СТОЛКНУЛИСЬ
С АТАКАМИ
ПРОГРАММ-
ВЫМОГАТЕЛЕЙ**



С ростом проникновения цифровых технологий, кибербезопасность стала неотъемлемой частью национальной безопасности. Для предотвращения киберугроз, правительства продвигают национальные стратегии кибербезопасности и разрабатывают новые правовые механизмы. Индия, будучи одной из крупнейших цифровых экономик в мире, также работает над укреплением своей кибербезопасности. Важность кибербезопасности, выходящей за рамки цифрового мира и ставшей вопросом национальной политики, недавно также подчеркнул премьер-министр Нарендра Моди в своем выступлении в феврале 2022 года на вебинаре «Атманирбхарта в обороне — призыв к действию» [Жагран, 2022].

По данным McKinsey Global Institute, Индия занимает второе место среди 17 самых цифровых экономик мира по скорости внедрения цифровых технологий по состоянию на 2019 год [McKinsey Global Institute, 2019]. Однако только в 2020 году более 82% индийских компаний столкнулись с атаками программ-вымогателей, а стоимость восстановления после этих атак программ-вымогателей утроилась с 1,1 млн долларов в

(10%) were recorded as the most frequent [Business Standard, 2022].

Strengthening cybersecurity in the country became essential for the Indian government. Initially, India introduced its National Cyber Security Policy in 2013 to protect against cyber-attacks, which became ineffective over time. In 2020, the Data Security Council of India announced the National Cyber Security Strategy, which maintains cyber safety in political, economic, security and energy fields. The strategy has three major clusters such as securing national cyberspace, synergizing resources and strengthening structures, people, processes, and capabilities. Overall, 21 priority areas are defined to ensure safe and secure cyberspace [DSCI, 2020]. Apart from that, the National Cyber Security Strategy 2021 has been developed over the last two years by the National Security Council Secretariat and waiting for its approval. Once signed, the new strategy will provide a legislative framework for combating emerging cyber security threats and ensuring maintaining of cyber safety by all stakeholders.

Institutionally, cybersecurity is coordinated by several key agencies, such as the Defence Cyber Agency and the National Technical Research Organisation that coordinate major cyber security mechanisms. The Nation-

2020 году до 3,38 млн долларов в 2021 году [Мехарчандани, 2021]. Более того, в 2021 году Индия была среди наиболее приверженных к атакам стран Азии, наряду с Японией и Австралией, где атаки на доступ к серверу (20%), программы-вымогатели (11%) и кражи (10%) были зарегистрированы как наиболее частые [Business Standard, 2022].

Таким образом, укрепление кибербезопасности в стране стало одним из приоритетных направлений для правительства Индии. Первоначально Индия представила свою Национальную политику кибербезопасности в 2013 году для защиты от кибератак, которая со временем стала неэффективной. В 2020 году Совет по безопасности данных Индии объявил о Национальной стратегии кибербезопасности, которая обеспечивает кибербезопасность в политической, экономической и энергетической областях. Стратегия состоит из трех основных блоков, таких как обеспечение безопасности национального киберпространства, объединение ресурсов и укрепление структур, людей, процессов и возможностей. В целом, определены 21 ключевых областей, которые направлены на обеспечения безопасного и защищенного киберпространства [DSCI, 2020]. Кроме того, Национальная стратегия кибербезопасности до 2021 года была



al Critical Information Infrastructure Protection Centre and the National Disaster Management Authority work on protecting cyber infrastructures, whilst the National Cyber Coordination Centre (NCCC) is India's major operational cybersecurity and e-surveillance agency [Mohan, 2021].

Over the last few years, the cybersecurity industry in India almost doubled in size from \$5.04 billion in 2019 to \$9.85 billion in 2021 according to DSCI. Ensuring cyber security became a top priority not only for tech companies, but also for entrepreneurs, government agencies and individuals since cybersecurity protects hardware, software, and data from various cyberthreats. As a result, the number of employees involved in providing cybersecurity increased from 110.000 employees in 2019 to 218.000 in 2021 [Tan, 2022]. However, according to the State of Cybersecurity 2021 Part 1 survey, there is a constant shortage of cybersecurity specialists with over 49% of respondents facing a deficit of specialists. Overall, India's shortage of cybersecurity workforce is 9% higher than the global average [Choudhary, 2021].

At the national level, the importance of cybersecurity was reassessed after the malware attack at the Kudankulam nuclear power plant in TamilNadu and on the Indian Space Research Organisation headquarters in Karnataka in 2019. The malware known as Dtrack attacked internal systems, which previously was also used to hit financial institutions in India. Fortunately, the malware was limited to administrative systems, yet the case demonstrated an urgent need to increase the cybersecurity protection of all government services and strategic facilities [Mohan, 2021]. The malware attack on nuclear plants was launched by North Korean hackers using Chinese networks. In addition, India often becomes a target of Chinese and Pakistani hackers, hence presuming



INDIA WAS AMONG THE MOST-ATTACKED COUNTRIES IN ASIA IN 2021 ALONG WITH JAPAN AND AUSTRALIA

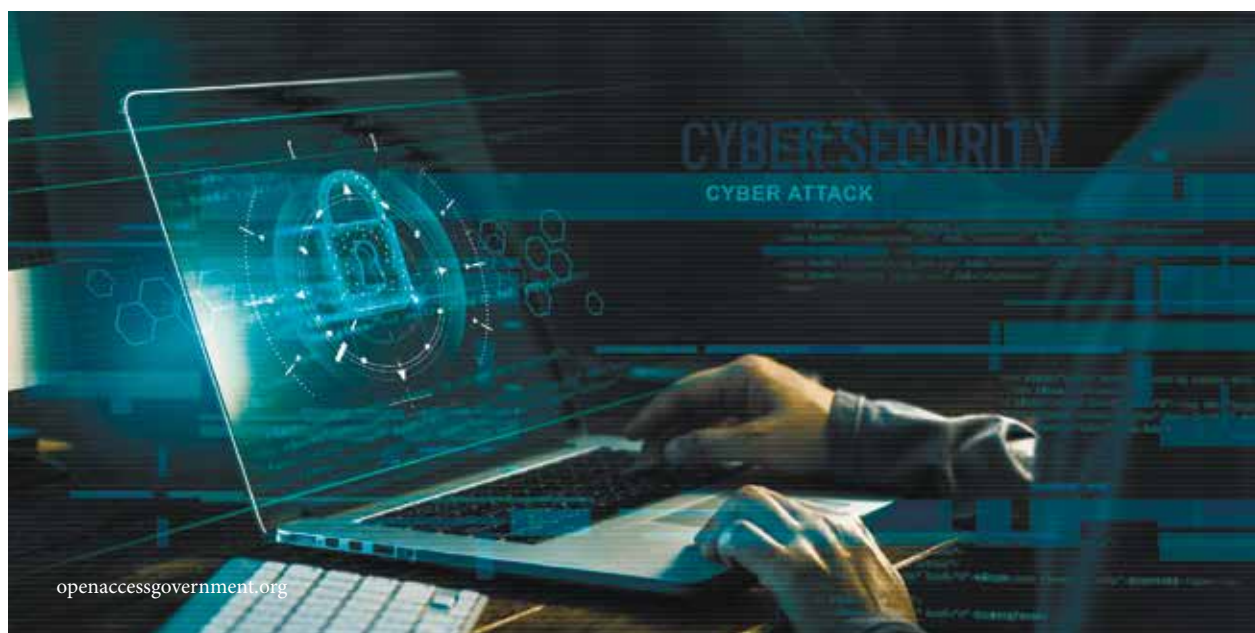
INDIA WAS AMONG THE MOST-ATTACKED COUNTRIES IN ASIA IN 2021 ALONG WITH JAPAN AND AUSTRALIA



разработана в течение последних двух лет Секретариатом Совета национальной безопасности и ожидает своего утверждения. После подписания новая стратегия обеспечит законодательную базу для борьбы с возникающими угрозами кибербезопасности и для обеспечения поддержания кибербезопасности всеми заинтересованными сторонами.

На институциональном уровне кибербезопасность координируется несколькими ключевыми агентствами, такими как Агентство обороны по кибербезопасности и Национальная организация технических исследований, которые координируют основные механизмы кибербезопасности. Национальный центр защиты критической информационной инфраструктуры и Национальное управление по борьбе со стихийными бедствиями работают над защитой киберинфраструктур, а Национальный центр координации кибербезопасности (NCCC) является основным оперативным агентством Индии по кибербезопасности и электронному наблюдению [Мохан, 2021].

По данным DSCI, за последние несколько лет индустрия кибербезопасности в Индии почти удвоилась с 5,04 млрд долларов в 2019 году до 9,85 млрд долларов в 2021 году. Обеспечение кибербезопасности стало приоритетом не только для технологических компаний, но и для предпринимателей, государственных органов и частных лиц, поскольку кибербезопасность защищает оборудование, программное обеспечение и данные от различных киберугроз. В результате количество сотрудников, занимающихся обеспечением кибербезопасности, увеличилось со 110,000 человек в 2019 году до 218,000 в 2021 году [Тан, 2022]. Однако, согласно опросу State of Cybersecurity 2021 Part 1, специалистов по кибербезопасности постоянно не хватает:



India's cyber-intelligence is not prepared enough to counter sophisticated cyber-attacks. In this regard, the Indian government is cooperating with specialists from the US, the United Kingdom and France to raise the awareness of cyber threats and ensure essential cyber security measures [Gurjar, 2021].

With over 1.15 billion mobile phones and over 700 million internet users in India, cyber threats are also becoming a real concern for citizens. At the household level, cyberthreats include, in addition to malware, viruses, Trojans, spyware, backdoor services, network attacks, and various types of fraud, including financial interventions [Mathur, 2022]. Raising digital literacy is critical for preventing cyber-threats among the population.

With the penetration of digital technologies into all spheres of life, the risks emanating from cyberspace are progressing. Yet India's huge IT market opens vast opportunities for digital transformations if cyber safety will be secured. To ensure this security it is essential to advance cyber regulations and implement strategies that will push India to advance its cyber space and achieve breakthroughs in IT technologies. Other top digital economies are also developing their cyber capacities and implementing new regulations to secure from cyber threats and data breaches, while on the other hand through this advancement

более 49% респондентов столкнулись с нехваткой специалистов. Стоит отметить, что нехватка специалистов по кибербезопасности в Индии на 9% выше, чем в среднем по миру [Чоудхари, 2021].

На национальном уровне важность кибербезопасности была переоценена после атаки вредоносного ПО на атомную электростанцию Куданкулум в штате Тамилнад и на штаб-квартиру Индийской организации космических исследований в штате Карнатака в 2019 году. Вредоносное ПО, известное как Dtrack, атаковало внутренние системы, которые ранее также использовались для атаки финансовых учреждений Индии. К счастью, вредоносное ПО было ограничено повреждением административных систем, однако случай продемонстрировал острую необходимость повышения киберзащиты всех государственных служб и стратегических объектов [Мохан, 2021]. Атака вредоносного ПО на АЭС была запущена северокаорейскими хакерами с использованием китайских сетей. Более того, Индия часто становится целью китайских и пакистанских хакеров, так как киберразведка Индии недостаточно подготовлена для противодействия изощренным кибератакам. Поэтому правительство Индии сотрудничает со специалистами из США, Великобритании и Франции для повышения осведомленности о киберугро-

strengthening their cyber potential.

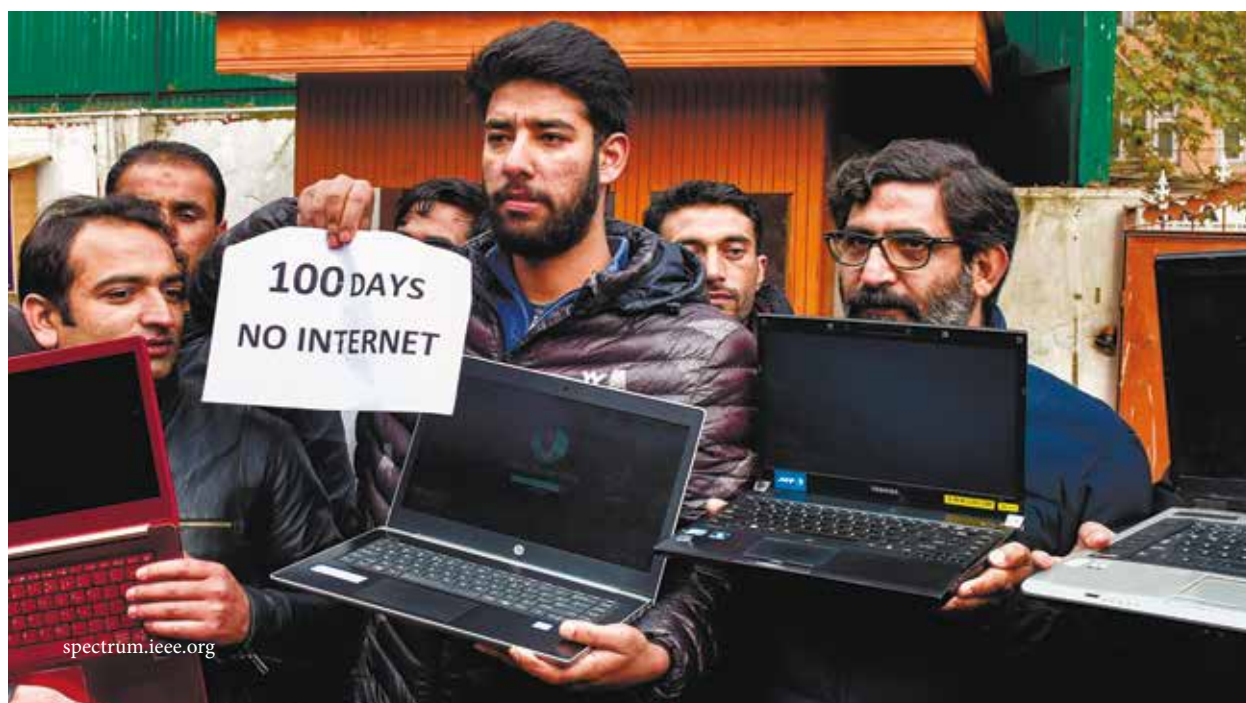
To strengthen cybersecurity it is critical to elevate the cyber skills of the population. According to estimates, India will need over 1.5 million vacancies by 2025 in cybersecurity [Choudhary, 2021]. Hence, advancing human capital and developing a new generation of IT specialists with competitive skills in cybersecurity might reinforce India's status as an IT hub and promote India's digital transformation. Cybersecurity became an essential part of national defence and imperative for every business and person.

India's experience in the cyber field, including its cybersecurity, might be useful for the Central Asian IT specialists as well. India's emerging market, relatively close location, and high level of Indian IT expertise provide a good alternative for learning and developing new technologies. Given that the IT cooperation between India and Central Asian states is gradually emerging, Central Asian IT experts can revise the importance of India's IT hub and shift their interest towards the emerging Asian markets, where India has a good reputation. While India also needs to strengthen its cybersecurity, Central Asian colleagues already could learn the methods of maintaining cybersecurity in India.

зах и обеспечения необходимых мер кибербезопасности [Гурджар, 2021].

С более чем 1,15 миллиардами мобильных телефонов и более чем 700 миллионами пользователей интернета, киберугрозы также становятся реальной проблемой для граждан Индии. На бытовом уровне к киберугрозам относятся, помимо вредоносных программ, вирусы, трояны, шпионское ПО, бэкдор-сервисы, сетевые атаки и различные виды мошенничества, в том числе финансовые интервенции [Матур, 2022]. Повышение цифровой грамотности имеет решающее значение для предотвращения киберугроз среди населения.

С проникновением цифровых технологий во все сферы жизни, риски, исходящие из киберпространства, прогрессируют. Однако огромный ИТ-рынок Индии при условии обеспечения кибербезопасности также открывает широкие возможности для цифровых преобразований. Для обеспечения этой безопасности необходимо продвигать киберрегламенты и реализовывать стратегии, которые способствуют развитию киберпространства и достижению прорывов в ИТ-технологиях. Другие ведущие цифровые экономики мира также развивают свои киберпотенциалы и вне-



References

1. Business Standard (2022). Cyber attacks: India among top 3 most-affected nations in Asia in 2021. Retrieved from https://www.business-standard.com/article/international/cyber-attacks-india-among-top-3-most-affected-nations-in-asia-in-2021-122022400945_1.html. Accessed on 13.03.2022.
2. Choudhary, Govind (2021). Shortage of the cybersecurity workforce in India is 9% higher than the global average: RV Raghu. Retrieved from <https://www.expresscomputer.in/security/shortage-of-the-cybersecurity-workforce-in-india-is-9-higher-than-the-global-average-rv-raghu/78520/>. Accessed on 13.03.2022.
3. DSCI (2020). National Cyber Security Strategy 2020. Data Security Council of India. Retrieved from https://www.dsai.in/sites/default/files/documents/resource_centre/National%20Cyber%20Security%20Strategy%202020%20DSCI%20submission.pdf. Accessed on 13.03.2022.
4. Gurjar, Sankalp (2021). India's Cyber Security: A look at the approach and the preparedness. Retrieved from https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=3&ls_id=6172&lid=4236. Accessed on 13.03.2022.
5. Jagran (2022). India's defence sector should tap its strength in IT for national security, says PM Modi. Retrieved from <https://english.jagran.com/india/indias-defence-sector-should-tap-its-strength-in-it-for-national-security-says-pm-modi-10039938>. Accessed on 13.03.2022.
6. Mathur, Anmol (2022). Cybersecurity: How is India faring? Retrieved from https://economictimes.indiatimes.com/industry/services/education/cybersecurity-how-is-india-faring/articleshow/90092428.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst. Accessed on 13.03.2022.
7. McKinsey Global Institute (2019). Digital India: Technology to transform a connected nation. Report. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/mckinsey%20digital/our%20insights/digital%20india%20technology%20to%20transform%20a%20connected%20nation/mgi-digital-india-exec-summary-april-2019.pdf>. Accessed on 13.03.2022.
8. Meharchandani, Dhvani (2021). The Current State of Cyber Security in India. Retrieved from <https://securityboulevard.com/2021/10/the-current-state-of-cyber-security-in-india/>. Accessed on 13.03.2022.
9. Mohan, Pulkit (2021). Can India Address the Growing Cybersecurity Challenges in the Nuclear Domain? Retrieved from <https://www.orfonline.org/research/can-india-address-the-growing-cyber-security-challenges-in-the-nuclear-domain/#:~:text=Cyber%20attacks%20in%20India%20reportedly,onset%20of%20the%20Ladakh%20standoff>. Accessed on 13.03.2022.
10. Tan, Aaron (2022). India's cyber security industry doubles in size amid pandemic.



INDIA'S HUGE IT MARKET OPENS VAST OPPORTUNITIES FOR DIGITAL TRANSFORMATIONS IF CYBER SAFETY WILL BE SECURED

ОГРОМНЫЙ ИТ-РЫНОК ИНДИИ ПРИ УСЛОВИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ ТАКЖЕ ОТКРЫВАЕТ ШИРОКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ЦИФРОВЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ



дряют новые правила для защиты от киберугроз и утечек данных.

Для повышения киберпотенциала Индии необходима соответствующая цифровая инфраструктура, а также необходимо повышать кибер-навыки населения. По оценкам, к 2025 году Индии потребуется более 1,5 млн вакансий в сфере кибербезопасности [Чоудхари, 2021]. Следовательно, развитие человеческого капитала и подготовка нового поколения ИТ-специалистов с конкурентоспособными навыками в области кибербезопасности могут укрепить статус Индии как центра ИТ и способствовать цифровой трансформации Индии. В любом случае, кибербезопасность стала неотъемлемой частью национальной обороны и императивом для каждого бизнеса и человека.

Опыт Индии в киберпространстве, в том числе в сфере кибербезопасности, может быть полезен и ИТ-специалистам из Центральной Азии. Развивающийся рынок Индии, относительно близкое расположение и высокий уровень индийских знаний в области ИТ обеспечивают хорошую альтернативу для изучения и разработки новых технологий. Учитывая, что сотрудничество в области ИТ между Индией и государствами Центральной Азии развивается постепенно, ИТ-специалисты из Центральной Азии могут пересмотреть важность индийского ИТ-хаба и переключить свой интерес на развивающиеся азиатские рынки, где у Индии хорошая репутация. В то время как Индии также необходимо усилить свою кибербезопасность, коллеги из Центральной Азии уже могут изучить методы поддержания кибербезопасности в Индии.

Источники:

1. Business Standard (2022). Кибера-таки: Индия входит в тройку наиболее пострадавших стран Азии в

Retrieved from <https://www.computer-weekly.com/news/252512351/Indias-cyber-security-doubles-in-size-amid-pandemic>. Accessed on 13.03.2022.

2021 году. Доступен по адресу: https://www.business-standard.com/article/international/cyber-attacks-india-among-top-3-most-affected-nations-in-asia-in-2021-122022400945_1.html. Дата обращения: 13.03.2022.

2. Чоудхари, Говинд (2021). Нехватка специалистов по кибербезопасности в Индии на 9% выше, чем в среднем по миру: Р. В. Рагу. Доступен по адресу: <https://www.expresscomputer.in/security/shortage-of-the-cybersecurity-workforce-in-india-is-9-higher-than-the-global-average-rv-raghu/78520/>. Дата обращения: 13.03.2022.
3. DSCI (2020). Национальная стратегия кибербезопасности 2020. Доступен по адресу: https://www.dsci.in/sites/default/files/documents/resource_centre/National%20Cyber%20Security%20Strategy%202020%20DSCI%20submission.pdf. Дата обращения: 13.03.2022.
4. Гурджар, Санкальп (2021). Кибербезопасность Индии: взгляд на подход и готовность. Доступен по адресу: https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=3&ls_id=6172&lid=4236. Дата обращения: 13.03.2022.
5. Жагран (2022). Оборонный сектор Индии должен использовать свои силы в области информационных технологий для национальной безопасности, заявил премьер-министр Моди. Доступен по адресу: <https://english.jagran.com/india/indias-defence-sector-should-tap-its-strength-in-it-for-national-security-says-pm-modi-10039938>. Дата обращения: 13.03.2022.



CYBERSECURITY MEANWHILE BECAME AN ESSENTIAL PART OF NATIONAL DEFENCE AND IMPERATIVE FOR EVERY BUSINESS AND PERSON

КИБЕРБЕЗОПАС-
НОСТЬ СТАЛА
НЕОТЪЕМЛЕМОЙ
ЧАСТЬЮ
НАЦИОНАЛЬНОЙ
ОБОРОНЫ И
ИМПЕРАТИВОМ
ДЛЯ КАЖДОГО
БИЗНЕСА И
ЧЕЛОВЕКА



6. Матур, Анмол (2022). Кибербезопасность: как дела в Индии? Доступен по адресу: https://economictimes.indiatimes.com/industry/services/education/cybersecurity-how-is-india-faring/articleshow/90092428.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst. Дата обращения: 13.03.2022.
7. McKinsey Global Institute (2019). Цифровая Индия: технологии для преобразования связанной нации. Отчет. Доступен по адресу: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/mckinsey%20digital/our%20insights/digital%20india%20technology%20to%20transform%20a%20connected%20nation/mgi-digital-india-exec-summary-april-2019.pdf>. Дата обращения: 13.03.2022.
8. Мехарчандани, Дхвани (2021). Текущее состояние кибербезопасности в Индии. Доступен по адресу: <https://securityboulevard.com/2021/10/the-current-state-of-cyber-security-in-india/>. Дата обращения: 13.03.2022.
9. Мохан, Пуллит (2021). Может ли Индия решить растущие проблемы кибербезопасности в ядерной сфере? Доступен по адресу: <https://www.orfonline.org/research/can-india-address-the-growing-cybersecurity-challenges-in-the-nuclear-domain/#:~:text=Cyber%20attacks%20in%20India%20reportedly,onset%20of%20the%20Ladakh%20standoff>. Дата обращения: 13.03.2022.
10. Тан, Аарон (2022). Индустрия кибербезопасности Индии увеличилась вдвое на фоне пандемии. Доступен по адресу: <https://www.computerweekly.com/news/252512351/Indias-cyber-security-doubles-in-size-amid-pandemic>. Дата обращения: 13.03.2022.



A BRIEF REVIEW OF ELDERLY WELFARE IN CENTRAL ASIA



KANAT MAKHANOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

БЛАГОСОСТОЯНИЯ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Ending poverty in all its forms everywhere is part of the 2030 Agenda for Sustainable Development, which is generally taken for a benchmark by all UN member-states [UN DESA, 2015]. Recognizing and addressing old-age income insecurity and fighting poverty among the elderly is viewed as one of the goals to be reached within this framework. It should be said that poverty among elderly people is different than it is among other age groups. Normal economic measures like reduction of unemployment, investments in education, and additional training programs are not applicable in the elimination of poverty among elderly people. Instead, retired people rely on pensions to sustain a certain level of consumption and this simply requires direct money transfers. Hence, the welfare of elderly people often directly depends on economic development and mainly on the average per capita income level of the country.

It is worth mentioning that over the last several years Central Asian states did rather well in terms of economic development and income growth. Despite the instability on primary commodity markets, two years of the COVID-19 pandemic and disruptions



**THE WELFARE OF
ELDERLY PEOPLE
OFTEN DIRECTLY
DEPENDS ON
ECONOMIC
DEVELOPMENT AND
MAINLY ON THE
AVERAGE PER CAPITA
INCOME LEVEL OF
THE COUNTRY**

**БЛАГОСОСТОЯНИЕ
ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ
ЧАСТО ЗАВИСИТ ОТ
ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ
И, ГЛАВНЫМ
ОБРАЗОМ, ОТ
СРЕДНЕДУШЕВОГО
УРОВНЯ ДОХОДОВ
В СТРАНЕ**



Повсеместная ликвидация бедности во всех ее формах и проявлениях является частью повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 г., которая обычно принимается за ориентир всеми государствами-членами ООН [ДЭСВ ООН, 2015]. Признание и устранение отсутствия гарантий доходов в пожилом возрасте и борьба с бедностью среди пожилых людей рассматриваются как одна из целей, которые должны быть достигнуты в рамках этой структуры. Следует сказать, что бедность среди пожилых людей отличается от бедности среди других возрастных групп. Обычные экономические меры, такие как сокращение безработицы, инвестиции в образование и программы дополнительного обучения неприменимы в ликвидации бедности среди пожилых людей. Вместо этого в подавляющем большинстве случаев люди пенсионного возраста полагаются на пенсии от государства для поддержания определенного уровня жизни, а для этого просто необходимы прямые денежные переводы из бюджета и пенсионных фондов. Следовательно, благосостояние пожилых людей часто зависит от экономического развития и, главным образом, от среднедушевого

in global supply chains the Central Asian economies managed to stay above the global average GDP growth. Between 2015-2020, the GDP of Tajikistan has grown on average at 6.7% per year. In Turkmenistan, this figure stood at 6.3%, in Uzbekistan 4.6%, in Kazakhstan 2.3%, and in Kyrgyzstan 1.8% [World Bank data, 2022a]. Relatively stable economic conditions in these countries have allowed the central governments to fulfill their social obligations without any major difficulties, including state pensions. Currently, Kazakhstan has the highest average pension of \$196.6 among Central Asian states, followed by Uzbekistan (\$119.2), Turkmenistan (\$85.0) Kyrgyzstan (\$59.0) and Tajikistan (\$24.3). This means that Kyrgyzstan (\$1.97) and Tajikistan (\$0.81) are below the poverty line of \$2.5 per day applied for developing countries [Visar. by, 2021; Stat.kg, 2022; Stat.tj, 2022]. In this light, the current rapid depreciation of the national currencies of Central Asian states and associated inflationary pressure are posing serious risks to the welfare of retired people.

Currently, the total number of retired people in Central Asian countries is slightly over 8 million, which is nearly 10.7% of the population of the region [UN DESA, 2022]. Rais-

уровня доходов в стране.

Стоит отметить, что за последние несколько лет государства Центральной Азии неплохо справились с точки зрения экономического развития и роста доходов. Несмотря на нестабильность на сырьевых рынках, два года пандемии COVID-19 и сбои в глобальных цепочках поставок, экономикам стран Центральной Азии удалось удержаться выше среднемирового уровня роста ВВП. Так, например, в период с 2015 по 2020 год ВВП Таджикистана рос в среднем на 6,7% в год. В Туркменистане этот показатель составил 6,3%, в Узбекистане — 4,6%, в Казахстане — 2,3%, в Кыргызстане — 1,8% [данные Всемирного банка, 2022a]. Относительно стабильные экономические условия в этих странах позволили центральным правительствам без особых трудностей выполнять свои социальные обязательства, в том числе по выплате государственных пенсий. В настоящее время в Казахстане самая высокая средняя пенсия в размере 196,6 долларов США среди государств Центральной Азии, за ним следуют Узбекистан (119,2 долларов США), Туркменистан (85,0 долларов США), Кыргызстан (59,0 долларов США) и Таджикистан (24,3 долларов США). Это означает, что Кыргызстан (1,97 долл. США) и



ing the retirement age has become a hotly debated issue in many countries around the world. Significant progress in the health of older people and increases in average life expectancy are presented as primary reasons for increasing the retirement age. Regardless of the arguments, however, such unpopular decisions often cause ardent debates and discontent in society. Nevertheless, this strategy can be viewed as one of the ways of reducing poverty rates that the majority of the countries have opted for over the last couple of decades, including most of the Central Asian states. Uzbekistan is the only Central Asian country that did not yet change the retirement age for its people since the collapse of the USSR and has currently the lowest retirement age of 60 for men and 55 for women. In Turkmenistan, men can start receiving state pension as early as they reach 62 years and women at 57 years of age. Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan have the same retirement age, which is 63 for men, 58 and for women¹ [Visasam.ru, 2022]. The most compelling argument against raising the retirement age is that life expectancy change in Kazakhstan do not match with the decrease of number of years that a person lives after retirement. Men in Central Asia indeed live much less after retirement compared to most other countries. For instance, men in OECD countries live 14 years after retirement on average. The extreme case is that of Turkmenistan, where men live only 2.7 years after retirement. In Kyrgyzstan, this is 4.6 years, 5.8 years in Tajikistan and 9.6 years in Uzbekistan. Women in OECD countries on average live 19.9 years after retirement. In Kazakhstan this number is 19.2, in Uzbekistan -



THE CURRENT RAPID DEPRECIATION OF THE NATIONAL CURRENCIES OF CENTRAL ASIAN STATES AND ASSOCIATED INFLATIONARY PRESSURE ARE POSING SERIOUS RISKS TO THE WELFARE OF RETIRED PEOPLE

СТРЕМИТЕЛЬНОЕ ОБЕСЦЕНИВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВАЛЮТ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И СВЯЗАННОЕ С ЭТИМ ИНФЛЯЦИОННОЕ ДАВЛЕНИЕ ПРЕДСТАВЛЯЮТ СЕРЬЕЗНЫЕ РИСКИ ДЛЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ ПЕНСИОНЕРОВ



Таджикистан (0,81 долл. США) находятся ниже черты бедности в 2,5 долл. США в день, применяемой для развивающихся стран [Visar.by, 2021; Stat.kg, 2022; Stat.tj, 2022]. В этой связи текущее стремительное обесценивание национальных валют государств Центральной Азии и связанное с этим инфляционное давление представляют серьезные риски для благосостояния пенсионеров.

В настоящее время общая численность пенсионеров в странах Центральной Азии составляет немногим более 8 млн человек, что составляет почти 10,7% населения региона [ДЭСВ ООН, 2022]. Повышение пенсионного возраста в последние годы стало предметом горячих дискуссий во многих странах мира. В качестве основных причин повышения пенсионного возраста представлены значительный прогресс в здоровье пожилых людей и увеличение средней продолжительности жизни. Однако вне зависимости от аргументов такие непопулярные решения нередко вызывают бурные споры и недовольство в обществе. Тем не менее, эту стратегию можно рассматривать как один из путей снижения уровня бедности среди старшего населения, на который в последние пару десятилетий пошло большинство стран, в том числе большинство государств Центральной Азии. Узбекистан — пока единственная страна Центральной Азии, которая еще не изменила пенсионный возраст для своего населения после распада СССР, и в настоящее время имеет самый низкий пенсионный возраст — 60 лет для мужчин и 55 лет для женщин. В Туркменистане мужчины могут начать получать государственную пенсию с 62 лет, а женщины с 57 лет. В Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане пенсионный возраст одинаков: 63 года

¹ The retirement age can be different for some specific occupations, mothers with many children, people working in bad environmental conditions etc.

18.8, in Kyrgyzstan - 17.8, in Tajikistan - 15.4, in Turkmenistan 14.7 [World Bank data, 2021].

The low financial literacy in Central Asian countries is another factor that contributes to poverty among elderly people. Lack of knowledge and skills to manage personal finances makes most of the elderly people in Central Asia highly dependent solely on state pension schemes putting them in a vulnerable position. According to the S&P's Global Financial Literacy Survey, only 41% of people in Turkmenistan and 40% in Kazakhstan have been found to be financially literate. This indicator much lower in Uzbekistan (21%), Kyrgyzstan (19%) and Tajikistan (17%) [Gflec.org, 2018].

It should be noted, however, that state pensions in most cases are not the only livelihood of retired people in Central Asia. Due to traditional social norms and presence of extended families, most elderly people in Central Asia can rely on their younger relatives in case of a shortage of means of subsistence and acute economic challenges. This type of complex social bonds are mostly prevalent in densely populated rural areas of the most economi-

для мужчин, 58 лет и для женщин [Visasam.ru, 2022]. Наиболее веским аргументом против повышения пенсионного возраста является то, что изменение продолжительности жизни в Казахстане не соответствует уменьшению количества лет, которые человек проживает после выхода на пенсию. В частности, мужчины в Центральной Азии действительно живут намного меньше после выхода на пенсию по сравнению с большинством других стран. Например, мужчины в странах ОЭСР проживают в среднем 14 лет после выхода на пенсию. Крайним случаем среди центрально-азиатских стран является Туркменистан, где мужчины проживают всего 2,7 года после выхода на пенсию. В Кыргызстане это 4,6 года, в Таджикистане 5,8 года и в Узбекистане 9,6 года. Женщины в странах ОЭСР в среднем живут 19,9 лет после выхода на пенсию. В Казахстане этот показатель составляет 19,2 лет, в Узбекистане – 18,8, в Кыргызстане – 17,8, в Таджикистане – 15,4, в Туркменистане – 14,7 [данные Всемирного банка, 2021].

Низкая финансовая грамотность в странах



cally vulnerable counties like Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. Another factor that helps retired people find additional sources of subsistence is the shadow economy which is very significant in Central Asian countries. For instance, a report by the Kazakh National Academy of Sciences has found the shadow economy to be as large as 17-19% of the GDP in Kyrgyzstan; 22-27% in Kazakhstan, Tajikistan and Turkmenistan; and 29-33% in Uzbekistan. Most of the shadow economy is concentrated in agriculture and services [Bekzhanova and Temirova, 2019].

Consumption trends change with age. It is well-known that consumption increases over with age reaching its peak at 45-50 years and starts to decline after that. However, it is a misperception to think that consumption simply decreases quantitatively at older ages. Besides a reduction in income upon retirement, elderly people also experience an increase in time available for consumption. Although there is a general decline in consumption at older ages, some of the components of consumer spending (e.g. recreation, medical care, insurance, etc.) actually rise. Unlike people from younger age groups though, elderly people might often find themselves in a situation of urgent need of specific expenditure (e.g. acute medical care) that they cannot postpone and might be critically important. Hence, in certain aspects, the elimination of poverty risks among elderly people and securing their welfare is more important than it might seem at first glance.

References

1. Bekzhanova, T.K. and Temirova, A.B. (2019). Non-observed economy as a part of the developing economy. Reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan 2 (324): pp. 215 – 222.



MEN IN CENTRAL ASIA INDEED LIVE MUCH LESS AFTER RETIREMENT COMPARED TO MOST OTHER COUNTRIES

МУЖЧИНЫ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНО ЖИВУТ НАМНОГО МЕНЬШЕ ПОСЛЕ ВЫХОДА НА ПЕНСИЮ ПО СРАВНЕНИЮ С БОЛЬШИНСТВОМ ДРУГИХ СТРАН



Центральной Азии является еще одним фактором, способствующим бедности среди пожилых людей. Отсутствие знаний и навыков управления личными финансами делает большинство пожилых людей в Центральной Азии очень зависимыми исключительно от государственных пенсионных программ, что ставит их в уязвимое положение. Согласно Глобальному исследованию финансовой грамотности S&P, только 41% жителей Туркменистана и 40% в Казахстане признаны финансово грамотными. Этот показатель значительно еще ниже в Узбекистане (21%), Кыргызстане (19%) и Таджикистане (17%) [Gflec.org, 2018].

Следует, однако, отметить, что государственные пенсии в большинстве случаев не являются единственной стратегией экономического существования пенсионеров в Центральной Азии. Благодаря традиционным социальным нормам и наличию расширенных семей большинство пожилых людей в Центральной Азии часто имеют очень крепкие социально-родственные связи с более молодыми членами семей, что позволяет им избегать острых экономических проблем. Этот тип семейного уклада и сложных социальных связей в основном распространен в густонаселенных сельских районах наиболее экономически уязвимых стран, таких как Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан. Еще одним фактором, помогающим людям, особенно раннего пенсионного возраста, найти дополнительные источники существования, является теневая экономика, которая весьма значительна в странах Центральной Азии. Например, отчет Национальной академии наук Казахстана показал, что теневая экономика составляет 17-19% ВВП Кыргызстана; 22-27% в Казахстане,

2. Gflec.org (2018). Financial literacy around the world: Insights from the Standard & Poor's Ratings Services global financial literacy survey. Retrieved from https://gflec.org/wp-content/uploads/2015/11/3313-Finlit_Report_FINAL-5.11.16.pdf?x28148. Accessed on 20.03.2022.
3. Stat.kg (2022). Wage rate. Retrieved from <http://www.stat.kg/ru/statistics/trud-i-zarabotnaya-plata/>. Accessed on 15.03.2022.
4. Stat.tj (2022). Macroeconomic indicators. Retrieved from <https://www.stat.tj/ru/macroeconomic-indicators>. Accessed on 15.03.2022.
5. United Nations Department of Economic and Social Affairs (2015). An emerging development priority. Retrieved from <https://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/PovertyIssuePaperAgeing.pdf>. Accessed on 15.03.2022.
6. United Nations Department of Economic and Social Affairs (2022). Population by broad age groups - both sexes. De facto population as of 1 July of the year indicated. Retrieved from <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>. Accessed on 15.03.2022.
7. Visar.by (2021). Standard of living, prices, pensions and salaries in Turkmenistan in 2020-2021 Retrieved from <https://visar.by>.



THE LOW FINANCIAL LITERACY IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES IS ANOTHER FACTOR THAT CONTRIBUTES TO POVERTY AMONG ELDERLY PEOPLE

НИЗКАЯ ФИНАНСОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ЯВЛЯЕТСЯ ЕЩЕ ОДНИМ ФАКТОРОМ, СПОСОБСТВУЮЩИМ БЕДНОСТИ СРЕДИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ



Таджикистане и Туркменистане; и 29-33% в Узбекистане. Большая часть теневой экономики сосредоточена в сельском хозяйстве и сфере услуг [Бекжанова и Темирова, 2019].

Тенденции потребления меняются с возрастом. Общеизвестно, что с возрастом потребление увеличивается, достигая пика в 45-50 лет, а затем начинает снижаться. Однако было бы ошибочным полагать, что потребление просто количественно уменьшается в более старшем возрасте. Помимо сокращения доходов после выхода на пенсию, пожилые люди также испытывают увеличение времени, доступного для потребления. Несмотря на общее снижение потребления в пожилом возрасте, некоторые компоненты потребительских расходов (например, отдых, медицинское обслуживание, страхование и т. д.) фактически возрастают. Одна-





kazlenta.kz

by/zarplata/uroven-zhizni-tseny-pensii-i-zarplaty-v-turkmenistane-v-2020-2021-godah.html#:~:text=Средняя%20зарплата%20в%20Туркмении%20в,рубли%20РФ%20даёт%2024%20920. Accessed on 20.03.2022.

8. World Bank data (2022). GDP (constant LCU). Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KN>. Accessed on 18.03.2022.

ко, в отличие от людей из более молодых возрастных групп, пожилые люди часто могут оказаться в ситуации, когда им срочно нужны определенные расходы (например, неотложная медицинская помощь), которые они не могут отложить и которые могут быть критически важными. Следовательно, в некоторых аспектах устранение рисков бедности пожилых людей и обеспечение их благосостояния представляет-важнее, чем это может показаться на первый взгляд.

Источники:

1. Бекжанова, Т.К. и Темирова, А.Б. (2019). Ненаблюдаемая экономика как часть развивающейся экономики. Доклады Национальной академии наук Республики Казахстан 2 (324): сс. 215 – 222.
2. Департамент по экономическим и социальным вопросам ООН (2015). Новый приоритет развития. Доступно по адресу: <https://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/PovertyIssuePaperAgeing.pdf>. Дата обращения: 15.03.2022.



3. Департамент по экономическим и социальным вопросам ООН (2022). Население по широким возрастным группам - оба пола. Указана де-факто численность населения на 1 июля текущего года. Доступно по адресу: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>. Дата обращения: 15.03.2022.
4. Данные Всемирного банка (2022). ВВП (в постоянных ценах). Доступно по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KN>. Дата обращения: 18.03.2022.
5. Gflec.org (2018). Финансовая грамотность в мире: данные глобального исследования финансовой грамотности Standard & Poor's Ratings Services. Доступно по адресу: https://gflec.org/wp-content/uploads/2015/11/3313-Finlit_Report_FINAL-5.11.16.pdf?x28148. Дата обращения: 20.03.2022.
6. Stat.kg (2022). Зарботная плата. Доступно по адресу: <http://www.stat.kg/ru/statistics/trud-i-zarabotnaya-plata/>. Дата обращения: 15.03.2022.
7. Stat.tj (2022). Макроэкономические показатели. Доступно по адресу: <https://www.stat.tj/ru/macroeconomic-indicators>. Дата обращения: 15.03.2022.
8. Visar.by (2021). Уровень жизни, цены, пенсии и зарплаты в Туркменистане в 2020-2021 годах. Доступно по адресу: <https://visar.by/zarplata/uroven-zhizni-tseny-pensii-i-zarplaty-v-turkmenistane-v-2020-2021-godah.html#:~:text=Средняя%20зарплата%20в%20Туркмении%20в,рубли%20РФ%20даёт%2024%20920>. Дата обращения: 20.03.2022.

KÜRESEL DİJİTAL FİNANSAL ORTAMDA GÜNCEL GELİŞMELER: KRIPTO DÜNYASI VE MERKEZ BANKASI DİJİTAL DÖVİZLERİ



ZHENGIZKHAN ZHANALTAY

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
MÜDÜR YARDIMCISI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ДИРЕКТОР
ОРЫНБАСАРЫ

ЖАҒАНДЫҚ ЦИФРЛЫҚ ҚАРЖЫЛЫҚ
ОРТАДАҒЫ АҒЫМДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕР:
КРИПТОВАЛЮТА ӘЛЕМІ ЖӘНЕ
ОРТАЛЫҚ БАНКТИҢ ЦИФРЛЫҚ
ВАЛЮТАЛАРЫ

Kripto paraların ve kripto piyasasının son yıllarda özellikle COVID-19 döneminde küresel çapta tanınırlığının artmakta olduğunu görebilmekteyiz. Bunu rakamlarla ifade edecek olursak kripto borsasının hacmi, 2013'de 1 milyar dolardan 2019'un sonunda 190 milyar dolara yükselmesinin ardından 2022'de 2 trilyon dolara ulaşmıştır (Coinmarketcap.com, 2022). Öte yandan kripto yatırımlar üzerinden büyük miktarlarda paraların kazanılması ya da kaybedilmesi gibi durumlar nedeniyle günlük haberler içerisinde daha fazla yer alması bu tanınırlığını artmasına yardımcı olmaktadır. Hatta çeşitli ekonomi kanalları günlük döviz, altın ve hisse senedi fiyatlarındaki gelişmelerle birlikte seçkin bazı kripto paralarının fiyatlarındaki değişimleri de anlık olarak izlemeye almışlardır (CNBC, 2022). Bunu kripto paralara gösterilen ilginin bir yansıması olarak değerlendirebiliriz.

Kripto paralar tamamen dijital ortamda güvenli ticaret ve mülkiyet sağlayan bilgisayar ağ yazılımı kullanılarak oluşturulan dijital varlıklardır (Binance Academy, 2021). Ulusal para birimlerinin aksine bir otorite tarafından desteklenmese de kripto paraların gerçek finansal değerleri bulunmaktadır. Bu değerlerin tamamıyla yatırımcılar tarafından belirlenmesi, onların spekü-



**KRIPTO BORSASININ
HACMİ 2013'DE 1
MİLYAR DOLARDAN
2019'UN SONUNDA
190 MİLYAR DOLARA
YÜKSELMESİNİN
ARDINDAN 2022'DE
2 TRİLYON DOLARA
ULAŞMIŞTIR**

**НАҚТЫ САНДЫҚ
МЫСАЛДАРМЕН
АЙТСАҚ, КРИПТО
БИРЖАСЫНЫҢ
КӨЛЕМІ 2013 ЖЫЛҒЫ
1 МИЛЛИАРД
ДОЛЛАРДАН 2019
ЖЫЛДЫҢ СОҢЫНДА
190 МИЛЛИАРД
ДОЛЛАРҒА ДЕЙІН
ӨССЕ, 2022 ЖЫЛЫ
2 ТРИЛЛИОН
ДОЛЛАРҒА ЖЕТТІ**



Криптовалюта және криптовалюта нарығының соңғы жылдары, әсіресе COVID-19 кезеңінен бері әлемдік деңгейде таныла түскенін байқаймыз. Нақты сандық мысалдармен айтсақ, крипто биржасының көлемі 2013 жылғы 1 миллиард доллардан 2019 жылдың соңында 190 миллиард долларға дейін өссе, 2022 жылы 2 триллион долларға жетті (Coinmarketcap.com, 2022). Екінші жағынан, оның криптовалюталық инвестициялар арқылы көп ақша табу және жоғалту сияқты жағдайларға байланысты күнделікті жаңалықтарда көбірек орын алуы бұл танымды арттыра түсті. Тіпті түрлі экономика арналары кейбір таңдаулы криптовалюталардың бағасын шетел валютасы, алтын және акциялар бағасы туралы күнделікті жаңалықтарына қоса бастады (CNBC, 2022). Біз мұны криптовалюталарға деген қызығушылықтың көрінісі ретінде қарастыра аламыз.

Криптовалюталар – бұл толық цифрлық ортада қауіпсіз сауда мен меншікті қамтамасыз ететін компьютерлік желі бағдарламалық құралын пайдалану арқылы жасалған цифрлық активтер (Binance Academy, 2021). Ұлттық валюталардан айырмашылығы, оларға билік тарапынан қолдау көрсетілмесе

latif hareketlere oldukça açık olduğunu göstermektedir. Böyle durumlarda ise yatırımcılar kripto para yatırımlarını çalkantılı dönemlerde koruma altına almak adına sabit kripto paralar olarak bilinen ve dolara sabitlenmiş olan kripto paralara çevirebilmektedirler. Sonrasında ilgi duydukları kripto paraların fiyat durumu düzelince yeniden geri dönüş yapabilmektedirler. Bu seçenек onlara kripto dünyasından yatırımlarını çekmeden içeride kalmalarına olanak sağlamaktadır. Sabit kripto paralar da dolar rezervleri bulundurarak güvenli oldukları yönünde bilgileri alıcılara sunmaktadır (Hayes, 2022).

Bu konuda merkez bankaları hem kendi kontrolü dışındaki para arzı ve ödeme sistemleri olarak gördüğü kripto para dünyasını hem de sabit kripto paraları, büyüyen rakipler olarak görmekte oldukları öne sürülmektedir (Catalini ve Massari, 2021). Yani kripto paralar içerisinde en büyük ve çok bilineni olan bitcoin yerine dolara sabitlenmiş sabit kripto paralara olan talebin yakın gelecekte kripto paraların kullanımının daha da yaygınlaşması durumunda merkez bankalarına rakip olabilme ihtimali bulunmaktadır. Bu yüzden çeşitli merkez bankalarının Merkez Bankası Dijital Dövizі (MBDD) üzerinde denemeler

де, криптовалюталардың нақты қаржылық құндылықтары болады. Бұл құндылықтарды толығымен инвесторлар тарапынан анықталуы олардың алыпсатарлыққа барынша ашық екенін көрсетеді. Мұндай жағдайларда инвесторлар өздерінің криптоақша инвестицияларын құбылмалы уақытта қорғау үшін долларға негізделген тұрақты криптовалюталарға айырбастай алады. Содан кейін олар қызықтыратын криптовалюталардың бағалық жағдайы жақсарған кезде, қайта инвестиция сала алады. Бұл оларға инвестицияларын алып тастамай, крипто әлемінде қалуға мүмкіндік береді. Тұрақты криптовалюта да доллар қорын сақтап, сатып алушыларға қауіпсіз екендігі туралы ақпарат береді (Хейс, 2022).

Осыған байланысты, орталық банктердің криптовалюта әлемін өздерінің бақылауынан тыс ақша сұранысы мен төлем жүйесі ретінде көрумен қатар, тұрақты криптовалюталарды күшейіп келе жатқан бәсекелестер ретінде қарастырады (Каталини және Массари, 2021). Басқаша айтқанда, криптовалюталар арасында ең күшті және ең танымал биткоиннің орнына долларға негізделген тұрақты криптовалюталарға



япмалары бу ракибе ве гелишен yeni teknolojiilere vermekte oldukları cevap niteliğindedir (Georgieva, 2022). Bu konunun öneminin bir kez daha altını çizmek adına şu örneği de verebiliriz. Halihazırda pek çoğumuz bankacılık işlemlerimizi dijital ortamda internet üzerinden yapabilmekteyiz. Bu sistem, kripto dünyası ile eş tutulamaz, çünkü bankalar bu paraları merkez bankalarından aldıkları paralar ile yönetebilmektedir. Sabit kripto paralar ise merkez bankalarından bağımsız hareket eden bireylerin ve kurumların projeleridir ve güvence karşılığı olarak dolar rezervleri bulundurmaktadırlar. Çünkü sağladıkları her bir sabit kripto paranın karşılığında 1 dolar verebilmeleri gerekmektedir (Aksan, 2022).

MBDD'ler teknolojik altyapı olarak kripto paralara benzeseler de çeşitli farklılıkları bulunmaktadır. Kripto paralar tamamen merkeziyetsiz bir yapıya sahiptirler ve birileri tarafından kontrol edilmezler ve her ne kadar parasal değerleri bulunsun da herhangi bir devlet tarafından desteklenmezler ve parasal karşılıkları bulunmamaktadır. MBDD'ler ilgili ülkenin merkez bankası tarafından desteklenir, belirli kişiler tarafından kontrol edilebilir ve de parasal değerleri o ülkenin para birimine sabitlenir ve desteklenir. Böylece blokzincir gibi teknolojilerin avantajlarını kullanan kontrol edilebilen güvenli dijital paralar olarak tanımlanabilirler. MBDD'ler para transferlerinde getirmekte olduğu kolaylıklar ile transfer maliyetlerinin azalmasına yardımcı olmaktadır. Böylece iş yerlerine ve tüketicilere yeni finansal olanaklarını güvenli bir şekilde sağlayabilmektedir. Öte yandan finansal sistemin gerektirdiği bir takım işlemlerin basitleştirilmesi ile pek çok para ve finansal politikaların uygulanmasına kolaylıklar getirmektedir (Shobhit, 2022).

Tüm bu gelişmeleri ele aldığımızda merkez bankalarının yürütmekte oldukları MBDD projelerinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Dünya çapında yaklaşık 100'den fazla ülkenin



ULUSAL PARA BİRİMLERİNİN AKSİNE BİR OTORİTE TARAFINDAN DESTEKLENMESE DE KRIPTO PARALARIN GERÇEK FİNANSAL DEĞERLERİ BULUNMAKTADIR

ҰЛТТЫҚ ВАЛЮТАЛАРДАН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ, ОЛАРҒА БИЛІК ТАРАПЫНАН ҚОЛДАУ КӨРСЕТІЛМЕСЕ ДЕ, КРИПТОВАЛЮТАЛАРДЫҢ НАҚТЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ БОЛАДЫ



сұраныс артып, криптовалюталарды қолдану кеңірек таралса, жақын болашақта орталық банктермен бәсекеге түсуі мүмкін. Сондықтан әртүрлі орталық банктердің Орталық банктің цифрлық валюта бағамын (ОБЦВБ) сынап көруі аталмыш бәсекелестік пен жаңа технологияларға жауап болып табылады (Георгиева, 2022). Бұл мәселенің маңыздылығын тереңдеп көрсету үшін келесі мысалды келтіруге болады. Қазіргі уақытта көбіміз бірқатар банк қызметтерін цифрлық ортада интернет арқылы жасай аламыз. Бұл жүйені крипто әлемімен теңестіруге болмайды, өйткені банктер бұл ақшаны орталық банктерден алатын ақшамен арқылы жқнелтеді. Тұрақты криптовалюталар, керісінше, орталық банктерден тәуелсіз әрекет ететін жеке тұлғалар мен мекемелердің жобалары болып, сенімді болу үшін доллар резервтерін ұстайды. Өйткені олар берілген әрбір тіркелген криптовалюта үшін 1 доллар бере алуы керек (Ақсан, 2022).

ОБЦВБ технологиялық инфрақұрылымы бойынша криптовалюталарға ұқсас болғанымен, олардың әртүрлі айырмашылықтары бар. Криптовалюталар толығымен орталықтандырылмаған құрылымға ие және ешкім бақыламайды, ақшалай құндылықтары бола тұра, оларға ешқандай үкімет тарапынан қолдау көрсетілмейді және ақша эквиваленттері болмайды. ОБЦВБ-лерді тиісті елдің орталық банкі қолдайды, белгілі тұлғалар бақылай алады, сонымен қатар олардың ақшалай құндылықтары бекітіліп, сол елдің валютасымен қамтамасыз етіледі. Осылайша, оларды блокчейн сияқты технологиялардың артықшылықтарын пайдалана отырып басқаруға болатын қауіпсіз цифрлық валюталар ретінде қарастыруға болады. ОБЦВБ арқылы ақша аудару ыңғайлы болып, аударым шығындарын азайтуға көмектеседі.



MBDD çalışmalarına ilgi duyduğu ve deneme çalışmaları yürüttüğü bilinmektedir (Georgieva, 2022). Bunlar arasında Bahamalar ve Nijerya MBDD'lerini çıkararak kullanıma sunmuştur. Çin'de dijital Yuan'ın dar kapsamlı kullanımına yönelik çalışmalarını yürütülmektedir. Aktif bir şekilde MBDD çalışmaları yürüten ülkeler arasında pek çok Avrupa ülkesi, Kanada, Rusya, Türkiye ve bazı Asya ülkeleri de bulunmaktadır (Kharpal, 2022; Georgieva, 2022; Ian, 2022).

Bu konuda Türkiye'nin kendi kripto parasını yaptığı yönünde net olmayan söylemler de sıkça kullanılmaktadır. Aslında üzerinde çalışılan proje MBDD'dir (Aksan, 2022). Türkiye'deki gelişmelere değinecek olursak MBDD çalışmalarına Temmuz 2019'da yayımlanan 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda yer verilmiştir. İlgili bölümde "blokzincir tabanlı dijital merkez bankası parası uygulamaya konulacaktır" ifadesi yer almıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Bu projenin gerçekleştirilmesi adına Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası; Aselsan, Havelsan ve Tübitak-Bilgem ile mutabakat zaııtları imzalamış ve böylelikle Dijital Türk Lirası İşbirliği Platformu oluşturulmuştur. Proje sürecinde çeşitli ön testlerin yapılmasının ardından birinci faz pilot uygulama çalışmaları çerçevesinde Dijital Türk Lirası Ağı kurularak kapalı devre testleri yürütülmektedir. Bu faz sonucunda elde edilen sonuçlara

Осылайша, бизнес пен тұтынушыларға жаңа қаржылық мүмкіндіктерді қауіпсіз қамтамасыз етуге болады. Екінші жағынан, ол қаржы жүйесі талап ететін кейбір транзакцияларды жеңілдету арқылы көптеген ақша-несие және қаржылық саясаттарды жүзеге асыруды жеңілдетеді (Шобхит, 2022).

Аталмыш даму ерекшеліктерін қарастыру арқылы орталық банктер жүзеге асыратын ОБЦВБ жобаларының маңыздылығы тіпті де айқындала түседі. Әлемнің 100-ден астам елі ОБЦВБ зерттеулеріне қызығушылық танытып, сынақ зерттеулерін жүргізіп жатқаны белгілі (Георгиева, 2022). Олардың ішінде Багам аралдары мен Нигерия өздерінің ОБЦВБ-лерін шығарып, оларды қол жетімді етті. Қытай да қолданылу аясы шекті цифрлық юан туралы зерттеулер жүргізуде. Ал, көптеген Еуропа елдері, Канада, Ресей, Түркия және кейбір Азия елдері ОБЦВБ зерттеулерін белсенді жүргізеді. (Харпал, 2022; Георгиева, 2022; Ян., 2022).

Осыған байланысты Түркияның өз криптовалюталарын жасайтыны туралы түсініксіз мәлімдемелер де жиі кездеседі. Іс жүзінде жұмыс істеп жатқан жоба - ОБЦВБ (Ақсан, 2022). Түркиядағы оқиғаларды тілге тиек етер болсақ, ОБЦВБ зерттеулері 2019 жылдың шілдесінде жарияланған 2019-2023

гөре bir sonraki ve daha kapsamlı fazlara geçilerek araştırmalar sürdürülecektir. Birinci faz aşamasının sonuçlarının 2022'de kamuoyu ile paylaşılması planlanmaktadır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2021). Bu konudaki gelişmeler ve yol haritasına daha kapsamlı bir şekilde 2022 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda da yer verilmiştir. Bu planlamaya göre; 1. Mevcut ve ileri teknolojilerin Merkez Bankası Dijital Türk Lirası gereksinimlerine uygunluklarına yönelik araştırma ve geliştirme çalışmaları sürdürülecektir. 2. Programlanabilir para ve çevrim dışı ödemeler katman servislere yönelik teknolojik altyapı oluşturularak araştırma, geliştirme ve test çalışmaları yapılacaktır. 3. Dijital Türk Lirası sisteminin ilgili diğer sistemlerle entegrasyon çalışmalarına başlanacaktır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022).

Küresel düzeyde MBDD'ler ve sabit kripto paralar konusundaki güncel gelişmelere baktığımızda ülkeler arasındaki yarışın sadece MBDD çıkarmakla sınırlı kalmadığı ve sabit kripto paraların hangi dövizle sabitleneceği konusunda da bir rekabetin oluşmakta olduğunu görebilmekteyiz (Allaire ve Denelle, 2022; Aksan, 2022). Halihazırda en büyük sabit kripto paralar olarak kabul edilen USDC, USDT ve BUSD dolara sabitlenmiştir. Lakin önümüzdeki dönemde kripto piyasalarının yaygınlaşması sa-

жылдарды қамтитын 11-ші даму жоспарына енгізілген. Тиісті бөлімде «орталық банктің блокчейнге негізделген цифрлық ақшасы тәжірибеге енгізіледі» делінген (Түркия республикасы Президент әкімшілігінің Стратегия және бюджет департаменті, (2019). Бұл жобаны жүзеге асыру үшін Түркияның Орталық банкі Aselsan, Havelsan және Tübitak-Bilgem компанияларымен өзара түсіністік туралы меморандумдарға қол қойып, цифрлық түрік лирасы бойынша ынтымақтастық платформасы құрылды. Жоба барсында әртүрлі алдын-ала сынақтар өткізілгеннен кейін, бірінші кезеңдегі пилоттық зерттеулер аясында цифрлық түрік лирасы желісі құрылып, жабық тізбек сынақтары жүргізіледі. Осы кезеңде алынған нәтижелер бойынша келесі және жан-жақты кезеңдерден өтіп, зерттеулер жалғасады. Бірінші кезеңнің нәтижелерін 2022 жылы жұртшылық жариялау жоспарланып отыр (Түркия Орталық банкі, 2021 ж.). Бұл мәселеге қатысты әзірлемелер мен жол картасы 2022 жылға арналған Президенттің жылдық бағдарламасына да кеңірек енгізілген. Осы жоспарға сәйкес; 1. Қолданыстағы және озық технологиялардың Орталық банктің цифрлық түрік лирасының талаптарына сәйкестігі үшін зерттеу және әзірлеу жұмыстары жалғасады. 2. Ғылыми-зерттеу, тәжірибелік-конструкторлық



bit kriptoların kullanım alanlarının ve hacimlerinin yükselmesine yardımcı olacaktır. Bu bağlamda çeşitli tedavülde olan ve yeni çıkarılacak olan sabit kripto paraların sabitlenebileceği uluslararası dövizler içerisinde dolara alternatif para birimlerini seçme ihtimalleri de bulunmaktadır. Buna örnek olarak avroya sabitlenen yeni çıkan EURS ve USDT'yi çıkaran Tether kuruluşunun EURt sabit kripto paraları gösterilebilir (Eurs, 2022; Tether, 2022). Bu tür örneklerin Çin Yuanı ve Japonya Yeni gibi pek çok farklı örneklerle çoğalmasında durumunda bambaşka seçenekler ile yeni bir rekabet ortamının hayata geçebileceğini ifade edebiliriz.

Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) pek çok kripto paraya ve kripto dünyasına ılımlı yaklaşan uzmanlar gerçek dünyadaki doların hakimiyetinin bir neticesi olarak kripto dünyasında dolara sunulan sabitlenme avantajının kaçırılmayarak bu piyasanın benimsemesi ve pozisyonunu güçlendirmesi gerektiği yönünde argümanlar sık sık dile getirilmektedir (Allaire ve Denelle, 2022). Lakin ABD'de Federal Rezerv Sistemi'nin (FED) MBDD'ye yönelik bakış açısı ve çalışmaların hızından bu konuda diğer ülkelere göre daha isteksiz olduğu ve genel olarak kripto piyasalarına ise temkinli yaklaşarak olumsuz görüşlerini daha çok ortaya koyduğu görülmektedir (MacKenzie, 2022). Yaşanan bu gelişmeler bizlere kripto dünyasının artık göz ardı edilemeyecek bir pozisyona ulaştığını ve her ne kadar yatırım bağlamında oldukça büyük riskler taşımakla birlikte teknolojik olarak sunduğu avantajlardan yararlanılmaması durumunda ülkelerin bu finansal devrimin gerisinde kalma ihtimali oldukça yüksektir. Bu anlamda halihazırda kontrol edilemeyen ve bilinmeyen yönleri bulunmakla birlikte gerekli düzenlemeler ile muhtemel olumsuz yönlerinin azaltılarak hem kripto piyasasından hem de genel anlamda blokzincir teknolo-



DÜNYA ÇAPINDA YAKLAŞIK 100'DEN FAZLA ÜLKENİN MBDD ÇALIŞMALARINA İLGİ DUYDUĞU VE DENEME ÇALIŞMALARI YÜRÜTTÜĞÜ BİLİNMEKTEDİR

ӘЛЕМНІҢ 100-ДЕН АСТАМ ЕЛІ ОБЦВБ ЗЕРТТЕУЛЕРІНЕ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚ ТАНЫТЫП, СЫНАҚ ЗЕРТТЕУЛЕРІН ЖҮРГІЗІП ЖАТҚАНЫ БЕЛГІЛІ



және сынақтық зерттеулер бағдарламаланатын ақша және офлайн төлемдер деңгейі қызметтері үшін технологиялық инфрақұрылымды құру арқылы жүзеге асырылады. 3. Цифрлық түрік лирасы жүйесінің басқа байланысты жүйелермен интеграциясы әске асырылады. (Түркия республикасы Президент әкімшілігінің Стратегия және бюджет департаменті, 2022).

Жаһандық деңгейде ОБЦВБ және тіркелген криптовалюталар бойынша ағымдағы оқиғаларды сараптаған кезде, елдер арасындағы жарыс тек ОБЦВБ шығарумен шектелмейтінін және тіркелген криптовалюталардың қай валютаға бекітілетіні туралы бәсекелестік бар екенін көреміз (Allaire және Денель, 2022; Сертач, 2022). Қазіргі уақытта ең ірі стабилкойндер болып есептелетін USDC, USDT, BUSD долларға бекітілген. Дегенмен, алдағы кезеңде крипто нарығының кеңеюі тіркелген криптовалюталардың қолдану аймақтары мен көлемін ұлғайтуға көмектеседі. Осы тұрғыда әртүрлі айналымдағы және жаңадан шығарылған тұрақты крипто-валюталарды бекітуге болатын халықаралық валюталардың ішінен долларға баламалы валюталарды таңдау мүмкіндігі бар. Мысал ретінде, еуроға бекітілген, жаңадан шығарылған EURS және USDT шығарған Tether ұйымының EURt тұрақты криптовалюталарын көрсетуге болады (Eurs, 2022; Tether, 2022). Мұндай криптовалюталарға қытай юаны мен жапондық иен сияқты түрлі мысалдар қосылатын болса, мүлдем басқа мүмкіндіктер мен жаңа бәсекелестік орта қалыптасатын болады.

Сол себепті, АҚШ-тағы крипто-валюталар мен криптовалюта әлеміне қалыпты түрде қарайтын көптеген сарапшылар доллардың әлемдегі нақты үстемдігінің бір нәтижесі ретінде крипто әлемінде долларға байланыудың артықшылығын жиі



jisinin avantajlarından tam kapasitede faydalanılma ihtimali bulunmaktadır.

Kaynaklar

1. Aksan, Sertaç (2021). Dijital Türk Lirası Yenilikçi ve Rekabetçi Olacak. Alınan yer: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/dijital-turk-lirasi-yenilikci-ve-rekabetci-olacak-609565.html>. Erişim tarihi: 09.04.2022.
2. Allaire, Jeremy ve Dixon, Denelle (2022). Dolar Küresel İnternet Üzerinde Nasıl Kazanan Olabilir? Alınan yer: <https://www.barrons.com/articles/how-the-dollar-can-win-the-global-internet-51644968932>. Erişim tarihi: 10.04.2022.
3. Binance Academy (2021). Kripto paralar nedir? Alınan yer: https://academy.binance.com/en/start-here?utm_campaign=googleadsxacademy&utm_source=googleads&utm_medium=cpc&gclid=Cj0KCQiA0eOPBhCGARIsAFIwTs6iwwkHGkpcn39DS-f1SjZyP6G9-CLFlv58iT8cF_I67mk7lKo2j3WaPQaAkO-dEALw_wcB. Erişim tarihi: 19.02.2022.
4. Catalini, Christian ve Massari, Jai (2021). Sabit Kripto Paralar ve Paranın Geleceği. Alınan yer: <https://hbr.org/2021/08/stablecoins-and-the-future-of-money>. Erişim tarihi: 09.04.2022.
5. CNBC (2022). Kripto Paraların Borsası. Alınan yer: <https://www.cnbc.com/cryptocurrency/>. Erişim tarihi: 08.04.2022.
6. Coinmarketcap.com (2022). Küresel Kripto Paralar Grafiği. Alınan yer: <https://coinmarketcap.com/charts/>. Erişim tarihi: 08.04.2022.
7. Eurs (2022). Finansal Hizmet Olarak Sizlere Avro'yu Getirdik. Alınan yer: <https://eurs.stasis.net/>. Erişim tarihi: 10.04.2022.



беріп алмауы керек және бұл нарықты қабылдау әрі оның позициясын нығайту керек деген дәлелдерді жиі ортаға қояды (Аллер және Денель, 2022). Алайда, АҚШ-та Федералдық резервтік жүйе (FED) ОБ-ЦВБ-ге көзқарасы мен зерттеулерінің жылдамдығына байланысты басқа елдерге қарағанда көбірек құлықсыз екені байқалады және тұтастай алғанда, ол крипто нарықтарына сақтықпен жақындап, өзінің теріс көзқарастарын көбірек көрсетеді. (МакКензи, 2022). Бұл оқиғалар бізге криптовалюта әлемінің елеусіз қалдырмайтын жағдайға жеткенін және инвестиция тұрғысынан үлкен тәуекелдерге ие болғанымен, технологиялық артықшылықтар пайдаланылмаса, елдердің осы қаржылық революциядан артта қалу ықтималдығын байқалады. Осы тұрғыдан алғанда, қазіргі уақытта бақыланбайтын және белгісіз аспектілер бар болса да, қажетті ережелермен ықтимал жағымсыз аспектілерді азайту арқылы крипто нарығының да, жалпы блокчейн технологиясының да артықшылықтарын толық пайдалануға болады.

8. Georgieva, Kristalina (2022). Geleceğin Parası: Merkez Bankaları Dijital Dövizler için Hazırlanıyor. Alınan yer: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/02/09/sp020922-the-future-of-money-gearing-up-for-central-bank-digital-currency>. Erişim tarihi: 09.04.2022.
9. Hayes, Adam (2022). Sabit Kripto Paralar Nedir? Alınan yer: <https://www.investopedia.com/terms/s/stablecoin.asp>. Erişim tarihi: 08.04.2022.
10. Ian, Smit (2022). Merkez Bankası Dijital Döviz: Hangi Ülkeler Kullanıyor, Hangileri Çalışmaları Başlatıyor veya Planlıyor? Alınan yer: <https://www.euronews.com/next/2022/03/09/cbdcs-these-are-the-countries-are-using-launching-or-piloting-their-own-digital-currencies>. Erişim tarihi: 09.04.2022.
11. Kharpal, Arjun (2022). Çin Dijital Parasının Kullanım Alanını Genişletmeye Çalışmaktadır. Alınan yer: <https://www.cnbc.com/2022/01/11/china-digital-yuan-pboc-to-expand-e-cny-use-but-challenges-remain.html>. Erişim tarihi: 09.04.2022.
12. MacKenzie, Sigalos (2021). FED Neden Kripto Paralardan ve Özellikle Sabit Kripto Paralardan Nefret Etmektedir. Alınan yer: <https://www.cnbc.com/2021/07/16/jerome-powell-promotes-cbdc-digital-dollar-warns-against-stablecoins.html>. Erişim tarihi: 10.04.2022.
13. Shobhit, Seth (2022). Merkez Bankası Dijital Döviz. Alınan yer: <https://www.investopedia.com/terms/c/central-bank-digital-currency-cbdc.asp>. Erişim tarihi: 09.04.2022.
14. Tether (2022). Geleceği Yönlendiren Tether Kripto Parası. Alınan yer: <https://tether.to/en/>. Erişim tarihi: 10.04.2022.
15. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Alınan yer: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlanı.pdf>. Erişim tarihi: 09.04.2022.
16. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022). 2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı. Alınan yer: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022-Yili-Cumhurbaşkanlığı-Yıllık-Programı-26102021.pdf>. Erişim tarihi: 10.04.2022.
17. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2021). Merkez Bankası Dijital Türk Lirası Ar-Ge Projesi Hakkında Basın Duyurusu. Alınan yer: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-40>. Erişim tarihi: 10.04.2022.

Дереккөз:

1. Ақсан, Сертач (2021). Цифрлық түрік лирасы инновациялық және бәсекеге қабілетті болады. Сілтеме: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/dijital-turk-lirasi-yenilikci-ve-rekabetci-olacak-609565.html>. Қаралған уақыты: 09.04.2022.
2. Аллаир, Джереми және Диксон, Денелл (2022). Жаһандық Интернетте доллар қалай жеңімпаз бола алады? Сілтеме: <https://www.barrons.com/articles/how-the-dollar-can-win-the-global-internet-51644968932>. Қаралған уақыты: 10.04.2022.
3. Binance академиясы (2021). Кripto-валюта дегеніміз не? Сілтеме: https://academy.binance.com/en/start-here?utm_campaign=googleadsxacademy&utm_source=googleads&utm_medium=cpc&gclid=Cj0KQCIA0eOPBhCGARIsAFIwTs6iWkHGkpcn39DSf1SjZYpG9-CLFlv58iT8cF_I67mk7lKo2j3WaPQaAkOdEALw_wcB.



- Қаралған уақыты: 19.02.2022.
4. CNBC (2022). Криптовалюта биржасы. Сілтеме: <https://www.cnbc.com/cryptocurrency/>. Қаралған уақыты: 08.04.2022.
5. Coinmarketcap.com (2022). Жаһандық криптовалюта диаграммасы. Сілтеме: <https://coinmarketcap.com/charts/>. Қаралған уақыты: 08.04.2022.
6. Георгиева, Кристилина (2022). Болашақтың ақшасы: Орталық банктер цифрлық валюталарға дайындалуда. Сілтеме: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/02/09/sp020922-the-future-of-money-gearing-up-for-central-bank-digital-currency>. Қаралған уақыты: 09.04.2022.
7. Еуро (2022). Қаржылық қызмет ретінде сіздерге еуроны ұсынамыз. Сілтеме: <https://eurs.stasis.net/>. Қаралған уақыты: 10.04.2022.
8. Каталини, Кристиан және Массари, Джай (2021). Тұрақты криптовалюталар және ақшаның болашағы. Сілтеме: <https://hbr.org/2021/08/stablecoins-and-the-future-of-money>. Қаралған уақыты: 09.04.2022.
9. Маккензи, Сигалос (2021). Неліктен ФРЖ криптовалюталарды және әсіресе тіркелген криптовалюталарды жек көреді. Сілтеме: <https://www.cnbc.com/2021/07/16/jerome-powell-promotes-cbdc-digital-dollar-warns-against-stablecoins.html>. Қаралған уақыты: 10.04.2022.
10. Харпал, Арджун (2022). Қытай цифрлық валютасының қолдану аймағын кеңейтуге тырысыуда. Сілтеме: <https://www.cnbc.com/2022/01/11/china-digital-yuan-pboc-to-expand-e-cny-use-but-challenges-remain.html>. Қаралған уақыты: 09.04.2022.
11. Хейс, Адам (2022). Тұрақты криптовалюталар дегеніміз не? Сілтеме: <https://www.investopedia.com/terms/s/stablecoin.asp>. Қаралған уақыты: 08.04.2022.
12. Тетер (2022). Тетер криптовалюталары болашаққа жетекшілік етеді. Сілтеме: <https://tether.to/en/>. Қаралған уақыты: 10.04.2022.
13. Түркия республикасы Президент әкімшілігінің Стратегия және бюджет департаменті (2019). Он бірінші даму жоспары (2019-2023). Сілтеме: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlanı.pdf>. Қаралған уақыты: 09.04.2022.
14. Түркия республикасы Президент әкімшілігінің Стратегия және бюджет департаменті (2022). Президенттің 2022 жылға арналған жылдық бағдарламасы. Сілтеме: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022-Yili-Cumhurbaşkanlığı-Yıllık-Programı-26102021.pdf>. Қаралған уақыты: 10.04.2022.
15. Түркия Орталық банкі (2021). Орталық банктің цифрлық түрік лирасы F3TKJ жобасы туралы баспасөз мәлімдемесі. Сілтеме: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-40>. Қаралған уақыты: 10.04.2022.
16. Шобхит, Сет (2022). Орталық банк цифрлық валютасы. Сілтеме: <https://www.investopedia.com/terms/c/central-bank-digital-currency-cbdc.asp>. Қаралған уақыты: 09.04.2022.
17. Ян, Смит (2022). Орталық банк цифрлық валюта-сы: қай елдер пайдаланады, қайсысы зерттеулерді бастайды немесе жоспарлауда? Сілтеме: <https://www.euronews.com/next/2022/03/09/cbdcs-these-are-the-countries-are-using-launching-or-piloting-their-own-digital-currencies>. Қаралған уақыты: 09.04.2022.

CENTERS FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH AS INDICATORS OF PUBLIC OPINION



PROF. GULNAR NADIROVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ЦЕНТРЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ КАК ИНДИКАТОРЫ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ

Man is a social being. He wants not only to know what and how is happening in the world around him but also to understand what other people think and how they evaluate what is happening, whether he has like-minded people and opponents, what place he, with his position and behavior, occupies among members of society. Information about the mood and opinions of members of society is even more important for power structures, which, in essence, should be guided by their citizens in the development of domestic and foreign policies. The ultimate goal in the activity of any power should be the well-being and satisfaction of the members of society if this power correctly understands its functions. Understanding these parameters, that is, how satisfied and prosperous the country's citizens are, is given by sociology, which analyzes the data of social and cultural phenomena and plays a decisive role in identifying social dysfunctions [University of Jyväskylä, 2019].

The methods and results of sociological research are widely used for decision-making and planning in such areas as education, health, ecology, and urban planning, as well as in solving economic and social problems. The most important areas of



**INFORMATION
ABOUT THE MOOD
AND OPINIONS
OF MEMBERS OF
SOCIETY IS EVEN
MORE IMPORTANT
FOR POWER
STRUCTURES**

**ИНФОРМАЦИЯ О
НАСТРОЕНИЯХ И
МНЕНИЯХ ЧЛЕНОВ
ОБЩЕСТВА ЕЩЕ
БОЛЕЕ ВАЖНА
ДЛЯ ВЛАСТНЫХ
СТРУКТУР**



Человек — социальное существо. Он хочет не только знать, что и как происходит в окружающем его мире, но и понимать, что думают другие люди и как они оценивают происходящее, есть ли у него единомышленники и оппоненты, какое место он, с его позицией и поведением, занимает среди членов общества. Информация о настроениях и мнениях членов общества еще более важна для властных структур, которые, по сути своей, должны ориентироваться на своих граждан при выработке внутренней и внешней политики. Конечной целью в деятельности любой власти должны быть благополучие и удовлетворенность членов общества, если эта власть правильно понимает свои функции. Понимание параметров удовлетворённости и благополучия граждан страны дает социология, которая анализирует данные социальных и культурных явлений и играет решающую роль в выявлении социальных дисфункций [University of Jyväskylä, 2019].

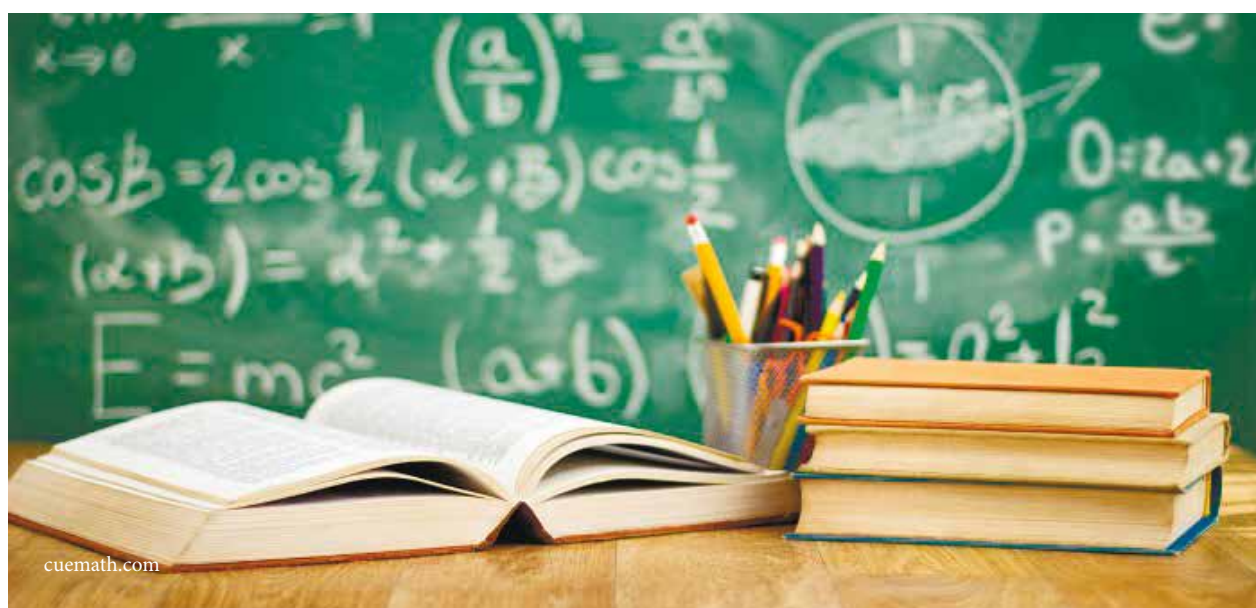
Методы и результаты социологических исследований широко используются для принятия решений и планирования в таких областях, как образование, здравоохранение, экология и градостроительство, а также при решении экономических

research concern civil society, social movements, and activism.

How people around the world live, think, interact, and make important life-changing decisions are studied by national and international social research centers that place their research and analysis in a wide range of economic, demographic, political, cultural, and social contexts. [CESR, n.d.]. The purpose of the specialists of such centers, available in every country, based on public or private foundations, in universities or the media, NGOs, or various foundations, is to study interactions in the family, religious traditions and organized crime, racial, gender or class problems. Sociologists play an important role in decision-making as they can systematically collect information on the important issue of social inequality, provide insight into what is happening, and present alternatives to social policies and social services. Politicians in earlier periods relied on the editorial pages of newspapers to gauge community priorities, but few would suggest that this works these days given the dramatic decline of local newspapers and the growing politicization of some other news sources. Protests can reveal public discontent, but it's hard to see how broadly the views of those who take to the streets, write letters or attend meetings resonate with society at large. Social media plat-

и социальных проблем. Наиболее важные области исследований касаются гражданского общества, социальных движений и активизма.

То, как люди во всем мире живут, думают, взаимодействуют и принимают важные и судьбоносные решения изучается национальными и международными центрами социальных исследований, которые проводят свои исследования и анализ в рамках широкого спектра экономических, демографических, политических, культурных и социальных контекстов [ЦЭСР, б.д.]. Целью специалистов таких центров, имеющих в каждой стране, на базе государственных или частных фондов, университетов или СМИ, НПО или иных различных организаций, является изучение взаимоотношений в семье, религиозных традиций и организованной преступности, расовых, гендерных или классовых проблем. Социологи играют важную роль в принятии решений, поскольку они могут систематически собирать информацию по важной проблеме социального неравенства, обеспечивать понимание того, что происходит, и предлагать альтернативы социальной политике и социальным услугам. Политики в более ранние периоды полагались на редакционные страницы газет для определения приоритетов сооб-



forms have made it easier to express political opinions, but it's hard to tell what the public thinks from posts made by politically active citizens, trolls, and "bots" [Davison, n.d.]

Experts believe that a properly conducted public opinion poll remains the best way to get the opinion of citizens. In an active attempt to give everyone an equal chance to be heard, opinion polls provide a way to get the opinion of citizens who are not interested or otherwise unable to express their political views. However, while public opinion is important, it cannot and should not completely determine public policy or legislative action. Political leadership can and should help inform and shape public opinion, especially in a representative democracy where elected officials often have more time, experience, and awareness of the complex situations facing a country than ordinary citizens. Moreover, public opinion may be inconsistent, based on a misunderstanding of reality, and/or have a weakly expressed basis. De-



**THE METHODS
AND RESULTS OF
SOCIOLOGICAL
RESEARCH ARE
WIDELY USED FOR
DECISION-MAKING
AND PLANNING**

**МЕТОДЫ И
РЕЗУЛЬТАТЫ
СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ
ШИРОКО
ИСПОЛЬЗУЮТСЯ
ДЛЯ ПРИНЯТИЯ
РЕШЕНИЙ И
ПЛАНИРОВАНИЯ**



ществ, но мало кто предположил бы, что это работает в наши дни, учитывая резкий упадок газет и растущую политизацию некоторых других источников новостей. Протесты могут выявить общественное недовольство, но трудно понять, насколько широко взгляды тех, кто выходит на улицы, пишет письма или посещает собрания, находят отклик в обществе в целом. Платформы социальных сетей упростили выражение политических взглядов, но трудно сказать, что общественность думает по сообщениям, сделанным политически активными гражданами, троллями и «ботами» [Дэвисон, б.д.]

Эксперты считают, что правильно проведенный опрос остается лучшим способом узнать мнение граждан. Обеспечивая всем равные шансы быть услышанными, опросы дают возможность узнать мнение граждан, которые менее активны или которые не могут выразить свои политические взгляды по иным причинам. Однако, хотя общественное мнение важно, оно





heterodoxacademy.org

spite these important caveats, knowledge of public opinion matters because it shows what society thinks it wants from its government, and this understanding can help identify when and where political leadership is needed [Clinton, 2021].

There are international associations of sociologists, for example, the World Association for Public Opinion Research (WAPOR), which emphatically state in their documents that "Public opinion is a critical force in shaping and transforming society". In the light of this mission, the Association promotes in every country in the world the right to conduct and publish scientific research on what people and their groups think and how this thinking is influenced by various factors, applies scientific methods for this purpose, helps in the development and publication of public opinion research in around the world, promotes international cooperation and exchange between academic and commercial researchers, journalists and politicians, as well as between representatives of various scientific circles [WAPOR, n.d.].

не может и не должно полностью определять государственную политику или законодательные действия. Политическое лидерство может и должно помогать информировать граждан и формировать общественное мнение, особенно в условиях представительной демократии, где выборные должностные лица часто имеют больше времени, опыта и осведомленности о сложных ситуациях, с которыми сталкивается страна, чем обычные граждане. При этом общественное мнение может быть непоследовательным, основанным на непонимании действительности и/или иметь слабо выраженную основу. Несмотря на эти важные оговорки, знание общественного мнения важно, потому что оно показывает, чего, по мнению общества, оно хочет от своего правительства, и это понимание может помочь определить, когда и где необходимо политическое лидерство [Клинтон, 2021].

Существуют международные ассоциации социологов, например, Всемирная ассоциация изучения общественного мнения (БАИОМ), которая в своих документах за-

An example of an effectively functioning sociological center is the Levada Center, a Russian non-governmental research organization. The Center regularly conducts its sociological research and is one of the largest research companies in the country. Levada Center maintains partnership relations with public opinion research centers in the CIS and Baltic countries and has been conducting regular public opinion surveys throughout the country since 1988. Among the partners and customers of the center are companies, universities, research, and non-profit organizations. Regular monitoring of public opinion is combined in the center with analytical work. The research results of the center are published by the leading mass media in Russia and the world [Levada-Center, 2003].

For more than 80 years, the American Gallup Institute has been developing metrics to measure key issues of global development and social responsibility, because reliable data is critical to holding leaders of all nations accountable for making the world a better place. In doing so, the Institute works specifically with indicators to achieve the Sustainable Development Goals (SDGs), the goals adopted by the UN in 2015 as part of a 15-year call to action to end poverty, protect the planet and improve lives and prospects of people around the world. Each year, Gallup releases the Global Law and Order report, which tracks people's perceptions of their safety, security, and trust in local police. The Global Law and Order report helps countries assess their progress towards the United Nations Sustainable Development Goal of peace, justice, and strong institutions. Since 2005, Gallup has been tracking global perceptions of leadership performance from some of the biggest players on the world stage - the US, Germany, China, and Russia [Gallup, n.d].



EXPERTS BELIEVE THAT A PROPERLY CONDUCTED PUBLIC OPINION POLL REMAINS THE BEST WAY TO GET THE OPINION OF CITIZENS

ЭКСПЕРТЫ СЧИТАЮТ, ЧТО ПРАВИЛЬНО ПРОВЕДЕННЫЙ ОПРОС ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ ОСТАЕТСЯ ЛУЧШИМ СПОСОБОМ УЗНАТЬ МНЕНИЕ ГРАЖДАН



являет, что «Общественное мнение является важной силой в формировании и преобразовании общества». В свете этой миссии Ассоциация продвигает в каждой стране мира право проводить и публиковать научные исследования о том, что думают люди и как на это мышление влияют различные факторы, применяет для этой цели научные методы, помогает в разработке и публикации исследований общественного мнения во всем мире, способствует международному сотрудничеству и обмену между академическими и коммерческими исследователями, журналистами и политиками, а также между представителями различных научных кругов [ВАИОМ, б.д.].

Примером эффективно функционирующего социологического центра является Левада-Центр, российская неправительственная исследовательская организация. Центр регулярно проводит социологические исследования и является одной из крупнейших исследовательских компаний страны. Левада-Центр поддерживает партнерские отношения с центрами изучения общественного мнения в странах СНГ и Балтии и проводит регулярные опросы общественного мнения по всей стране с 1988 года. Среди партнеров и заказчиков центра — компании, университеты, исследовательские и некоммерческие организации. Регулярный мониторинг общественного мнения сочетается в центре с аналитической работой. Результаты исследований центра публикуются ведущими СМИ России и мира [Левада-Центр, 2003].

Уже более 80 лет американский институт Гэллага разрабатывает показатели для измерения ключевых вопросов глобального развития и социальной ответственности, потому что надежные данные име-

Gallup's mission is to inform opinion leaders and shape policy based on evidence, and this requires reliable data and highly qualified analysts. Gallup applies rigorous research standards to its polls, which track public opinion on virtually every political, economic, and social issue of public concern in more than 160 countries and regions around the world. Among the most significant and key surveys is a survey in the US of the opinion and perception of Americans on pressing political and economic issues and current events, the Gallup-Sharecare welfare index, which includes the most accurate data on the health status and behavior of Americans, a consumer survey in the field of education aimed at to give a voice to consumers of higher education by measuring the opinions, experiences, and expectations of future, current and former students.

The presence of several sociological research centers in Kazakhstan, such as, for example, the Public Opinion Research Center CIOM, the Center for Social and Political Research "Strategy", Bisam Central Asia, and others give grounds for positive expectations. Citizens of Kazakhstan want to be heard. In order to effectively respond to the requests of citizens, the objective data of such centers can help in the implementation of the concept of the "Listening State", which was announced

ют решающее значение для привлечения лидеров всех стран к ответственности за то, чтобы сделать мир лучше. При этом Институт работает с показателями для достижения Целей Устойчивого Развития (ЦУР), принятых ООН в 2015 году в рамках 15-летнего призыва к действиям по искоренению бедности, защите планеты и улучшению жизни и перспектив людей во всем мире. Ежегодно Гэллуп выпускает отчет «Глобальный закон и порядок», в котором отслеживается восприятие людьми своей безопасности, защищенности и доверия к местной полиции. Доклад «Глобальный закон и порядок» помогает странам оценить их прогресс в достижении Цели ООН в области устойчивого развития, заключающейся в обеспечении мира, справедливости и сильных институтов. С 2005 года Гэллуп отслеживает глобальное восприятие эффективности лидерства некоторых из крупнейших игроков на мировой арене — США, Германии, Китая и России [Гэллуп, б.д.].

Миссия института Гэллупа — информировать лидеров общественного мнения и формировать политику на основе фактических данных, а для этого требуются надежная информация и высококвалифицированные аналитики. Гэллуп применяет строгие исследовательские стандарты к



by the Head of State Kassym-Jomart Tokayev in his message to the people of Kazakhstan dated September 2, 2019.

References

1. CESR (n.d.). Welcome to a Changing World. Retrieved from <https://cesr.usc.edu/>. Accessed on 23.03.2022.
2. Clinton, Joshua (2021). Polling Problems and Why We Should Still Trust (Some) Polls. Retrieved from <https://www.vanderbilt.edu/unity/2021/01/11/polling-problems-and-why-we-should-still-trust-some-polls/>. Accessed on 24.03.2022.
3. Davison, Phillips (n.d.). Mass media and social media. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/public-opinion/Mass-media-and-social-media>. Accessed on 24.03.2022.
4. Gallup (n.d.). Retrieved from <https://www.gallup.com/analytics/318350/human-development-goals.aspx>. Accessed on 23.03.2022.
5. Levada-Center (2003). Retrieved from <https://www.levada.ru/zakazchikam/vidy-issledovanij/>. Accessed on 23.03.2022.
6. University of Jyväskylä (2019). Sociology. Retrieved from <https://www.jyu.fi/hytk/fi/laitokset/yfi/en/disciplines/sociology>. Accessed on 23.03.2022.
7. WAPOR (n.d.). Wapor Constitution. Retrieved from <https://wapor.org/about-wapor/constitution/>. Accessed on 23.03.2022.

своим опросам, которые отслеживают общественное мнение практически по всем политическим, экономическим и социальным вопросам, представляющим общественный интерес, в более чем 160 странах и регионах по всему миру. Среди наиболее значимых и ключевых исследований — опрос в США относительно восприятия американцами насущных политических и экономических вопросов, а также текущих событий; индекс благосостояния Gallup-Sharescare, включающий наиболее точные данные о состоянии здоровья и поведении американцев; опрос потребителей в сфере образования, направленный на то, чтобы



THE GLOBAL LAW AND ORDER REPORT HELPS COUNTRIES ASSESS THEIR PROGRESS TOWARDS THE UNITED NATIONS SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOAL OF PEACE, JUSTICE, AND STRONG INSTITUTIONS

ДОКЛАД «ГЛОБАЛЬНЫЙ ЗАКОН И ПОРЯДОК» ПОМОГАЕТ СТРАНАМ ОЦЕНИТЬ ИХ ПРОГРЕСС В ДОСТИЖЕНИИ ЦЕЛИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ООН, ЗАКЛЮЧАЮЩЕЙСЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ МИРА, СПРАВЕДЛИВОСТИ И СИЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ



дать право голоса потребителям высшего образования путем оценки мнений, опыта и ожиданий будущих, нынешних и бывших студентов.

Наличие в Казахстане нескольких центров социологических исследований, таких как, например, Центр изучения общественного мнения, Центр социальных и политических исследований «Стратегия», «Bisam Central Asia» и других дают основания для положительных ожиданий. Граждане Казахстана хотят быть услышанными. Для эффективного реагирования на запросы граждан объективные данные подобных центров могут помочь в реализации концепции «Слышащего государства», которая была заявлена Главой государства Касым-Жомарта Токаева в его послании народу Казахстана от 2 сентября 2019.

Источники:

1. ВАИОМ (б.д.). Вавор конституция. Доступно по адресу: <https://wapor.org/about-wapor/constitution/>. Дата обращения: 23.03.2022.
2. Дэвисон, В. Филиппс (б.д.). СМИ и социальные сети. Доступно по адресу: <https://www.britannica.com/topic/public-opinion/Mass-media-and-social-media>. Дата обращения: 24.03.2022.
3. Гэллуп (б.д.). Доступно по адресу: <https://www.gallup.com/analytics/318350/human-development-goals.aspx>. Дата обращения: 23.03.2022.
4. Клинтон, Джошуа (2021). Проблемы с опросами и почему мы все еще должны доверять (некоторым) опросам. Доступно по адресу: <https://www.vanderbilt.edu/unity/2021/01/11/polling-problems-and-why-we-should-still-trust-some-polls/>. Дата обращения: 24.03.2022.
5. Левада-Центр (2003). Доступно по адресу: <https://www.levada.ru/zakazchikam/vidy-issledovanij/>. Дата обращения: 23.03.2022.
6. Ювяскюльский Университет (2019). Социология. Доступно по адресу: <https://www.jyu.fi/hytk/fi/laitokset/yfi/en/disciplines/sociology>. Дата обращения: 23.03.2022.
7. ЦЭСР (б.д.). Добро пожаловать в меняющийся мир. Доступно по адресу: <https://cesr.usc.edu/>. Дата обращения: 23.03.2022.

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NIN ÇİN'E OLASI ETKİLERİ



OMIRBEK HANAYI

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

РЕСЕЙ-УКРАИНА СОҒЫСЫНЫҢ ҚЫТАЙҒА ЫҚТИМАЛ ӘСЕРІ

24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'ya silahlı saldırısıyla başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı, maalesef tüm acı sonuçlarıyla hala devam etmektedir. Çatışmaların başladığı tarihten bu yana iki tarafın da askeri kaybı hakkında çeşitli raporlar yayınlanmakta ve bazı tahminler yapılmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'ne (OHCHR) göre, 2 Nisan 2022 tarihine kadar Ukrayna'da savaşta 1.417 sivil ölmüş ve 2.038 sivil yaralanmıştır [OHCHR, 2022]. Önce Belarus'un ve sonrasında Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleşen Rusya-Ukrayna barış görüşmelerinde umut verici bazı ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, henüz nihai bir ateşkes sonucuna varılamamıştır. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın daha ne kadar süreceği henüz belli değilken, olası bölgesel ve küresel etkilerinin nasıl şekilleneceği de dünya gündeminde en çok tartışılan konulardan biri olmaktadır. Mevcut durumuyla bile Rusya-Ukrayna Savaşı'nın, sadece iki ülke için değil, tüm dünya için kalıcı olumsuz etkiler bırakacağı söylenebilir. Hal böyle iken küresel hegemonya peşinde olan Çin'in söz konusu savaştan etkilenmemesi hiç de mümkün değildir. Bu bakış açısıyla bu çalışma, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Çin'e olası



**MEVCUT
DURUMUYLA BİLE
RUSYA-UKRAYNA
SAVAŞI'NIN SADECE
İKİ ÜLKE İÇİN DEĞİL,
TÜM DÜNYA İÇİN
DE KALICI OLUMSUZ
ETKİLER BIRAKACAĞI
SÖYLENEBİLİR**

**РЕСЕЙ-УКРАИНА
СОҒЫСИ ҚАЗІРГІ
ЖАҒДАЙДЫҢ
ӨЗІНДЕ ЕКІ ЕЛ
ҮШІН ҒАНА ЕМЕС,
БҮКІЛ ӘЛЕМ ҮШІН
ҰЗАҚҚА СОЗЫЛАТЫН
ЗАРДАПТАР
ТУДЫРАТЫНЫ
БЕСЕНЕДЕН БЕЛГІЛІ**



2022 жылы 24 ақпанда Ресей Украинаға басып кірген соң басталған Ресей-Украина соғысының ауыр зардаптары өкінішке қарай әрі жалғасып келеді. Соғыс басталғалы екі жақтың әскери шығындары туралы әртүрлі мәліметтер мен болжамдар жасалса, ал, Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы кеңесінің (БҰҰ АҚЖК) мәліметі бойынша, 2022 жылғы 2 сәуірге дейін Украинадағы соғыста 1417 бейбіт тұрғын қазатауып, 2038 бейбіт тұрғын жарақат алған [БҰҰ АҚЖК, 2022]. Алдымен Беларусың, одан кейін Түркияның ара ағайындығымен ұйымдастырған Ресей-Украина бейбіт келіссөздерінде біраз үміт күттіретін ілгерілеушілік байқалғанымен, екі жақ атысты тоқтату туралы түбегейлі келісімге келе алған жоқ. Ресей-Украина соғысының әлі қанша уақытқа созылатыны белгісіз болса да, оның қандай ықтимал аймақтық және жаһандық салдары болатыны әлемде ең көп талқыланған мәселелердің бірі болды. Ресей-Украина соғысы қазіргі жағдайдың өзінде екі ел үшін ғана емес, бүкіл әлем үшін ұзаққа созылатын зардаптар тудыратыны бесенеден белгілі. Ендеше, жаһандық үстемдікке ұмтылған Қытайға да атаомыш соғыстың әсер етпеуі мүмкін емес.

etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Öncelikle, Pekin yönetiminin Rusya-Ukrayna Savaşı'na oldukça temkinli yaklaşmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Çünkü Çin, Rusya-Ukrayna Savaşı'na yönelik bir ikilemele karşı karşıyadır. Her şeyden önce, Çin'in söz konusu ikilemi, jeopolitik ve jeostratejik bir ikilemdir. Jeopolitik açıdan bakıldığında, uzun yıllardır hep "barışçıl bir yükseliş" söylemini savunmaya çalışan Çin'in, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün korunmasından yana olması gerekirdi. Ayrıca, Tayvan'ı kendi topraklarının bir parçası olarak gören ve diğer ülkelerden de Çin'in toprak bütünlüğüne saygı duymasını bekleyen Pekin yönetiminin, Rusya'nın 2014'deki Kırım'ı ilhakına da ve hâlihazırdaki Ukrayna işgaline de tepki göstermesi gerekirdi. Aksi-ne jeostratejik açıdan bakıldığında, ABD'yi ezeli rakibi gören ve ABD'nin başını çektiği Batı ittifakı karşısında Rusya'yı stratejik bir ortak belleyen Çin'in, "sınırsız ortaklık" ilişkilerinde bulunan Moskova'yı desteklemesi de beklenmekteydi. Fakat Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ilk gününde, Ukrayna'nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması gerektiğini sadece kibar bir şekilde açıklayan Çin, aynı zamanda Rusya'nın da güvenlik endişelerine saygı duyulması gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca, neredeyse 2014'den beri süregelen Ukrayna Krizi'nin arkasında hep ABD'yi görmüş olan Çin, krize yönelik ABD'yi provokatör olarak eleştirmekten geri kalmamıştır [Çin Dışişleri Bakanlığı, 2022]. Demek ki, bugüne kadar Kırım'ın ilhakını resmi olarak tanımayan ve kınamayan Çin, şimdi Rusya'nın Ukrayna'yı işgali konusuna da müdahil olmaktan uzak durmaya çalışmaktadır. Zaten 14 Mart 2014 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nde Ukrayna'nın egemenliği ve toprak bütünlüğünü teyit eden karara



**PEKİN YÖNETİMİNİN
RUSYA-UKRAYNA
SAVAŞI'NA
OLDUKÇA TEMKİNLİ
YAKLAŞMAYA
ÇALIŞTIĞINI
SÖYLEMEK
MÜMKÜNDÜR**

**ҚЫТАЙ БИЛІГІНІҢ
РЕСЕЙ-УКРАИНА
СОҒЫСЫНА ӨТЕ
САҚТЫҚПЕН
ҚАРАУҒА ТЫРЫСЫП
ОТЫРҒАНЫН
АЙТУҒА БОЛАДЫ**



Сондықтан, Ресей-Украина соғысының Қытайға ықтимал әсері де қарастырылуы қажет.

Ең алдымен, Қытай билігінің Ресей-Украина соғысына өте сақтықпен қарауға тырысып отырғанын айтуға болады. Өйткені Қытай Ресей-Украина соғысына байланысты екі ұдай болып отыр. Бәрінен бұрын, Қытайдың декі ұдайлығы – геосаяси және геостратегиялық екі ұдайлық. Әсілінде, геосаяси тұрғыдан алғанда, ұзақ жылдар бойы «бейбіт даму» ұрынын көтеріп жүрген Қытай Украинаның аумақтық тұтастығын сақтауды жақтауы керек еді. Сондай-ақ, Тайваньды өз территориясының бір бөлігі деп санап, басқа елдердің Қытайдың аумақтық тұтастығын құрметтеуін талап етіп келген ресми Пекин Ресейдің 2014 жылғы Қырымды аннексиялауына да, қазіргі Украинаға шыпқыншылығына да қарсы болуы керекті. Керісінше, геостратегиялық тұрғыдан алып қарағанда, АҚШ-ты өзінің бақталас бәсекелесі санайтын және АҚШ бастаған Батыс альянсына қарсы Ресейді стратегиялық серіктес көретін Қытай билігінің «шексіз әріптестік» қарым-қатынастағы Мәскеуді қолдау мүмкіндігі де болжанған болатын. Бірақ Қытай Ресей-Украина соғысының бірінші күнінде-ақ Украинаның егемендігі мен аумақтық тұтастығының сақталуы керектігін сыпайы түрде жеткізумен бірге, Ресейдің қауіпсіздік мүддесіне де құрметпен қарау қажеттігін мәлімдеді. Сонымен қатар, 2014 жылдан бері жалғасып келе жатқан Украина дағдарысының артында АҚШ тұр деп келген Қытай қазіргі соғысқа байланысты да АҚШ-ты арандатушы ретінде сынауды ұмытпады [Қытай СИМ, 2022]. Демек, Қырымның аннексиясын ресми түрде мойындамаған әрі айыптамаған Қытай енді Ресейдің Украинаны басып алуына араласудан аулақ болуды жөн көрді. 2014 жылғы 14 наурызда БҰҰ Қауіпсіздік



çekimser kalan Çin, 26 Şubat 2022 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nde Rusya'nın Ukrayna işgalini kınayan karar tasarısına da çekimser oy kullanmıştır [BM Güvenlik Konseyi, 2014; BM Güvenlik Konseyi, 2022].

Çin'in Doğu Avrupa politikasında ve Kuşak ve Yol Girişimi'nde stratejik bir öneme sahip olan Ukrayna'nın ise, aynı zamanda Çin'in askeri gelişiminde de önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. Çin'in geliştirdiği birçok silahın temeli Sovyet yapımı silahlara dayanırken, bu bağlamda Çin uzun yıllardır Ukrayna'dan en çok silah satın alan ülke konumundadır. Örneğin, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (SIPRI) araştırmalarına göre, 2015-2019 yılları arasında Ukrayna'nın toplam silah ihracatının %31'i Çin'e gerçekleşmiştir [SIPRI, 2020a]. Ayrıca, 2012'den itibaren Çin deniz filosunda kullanımda bulunan "Liaoning" (001) adlı ilk uçak gemisi, aslında 1998'de Ukrayna'dan 20 milyon dolara satın alınan eski Sovyet yapımı bir uçak gemisidir [CSIS, 2020]. Çin'in askeri ve savunma sanayisinin gelişiminde silah ithalatının büyük önem taşıdığı dikkate alındığında, Pekin'in Kiev gibi bir silah tedarikçisini kolayca gözden çıkarması pek mümkün görünmemektedir.

keңесінде Украинаның егемендігі мен аумақтық тұтастығын қолдаған қарардан қалыс қалған Қытай 2022 жылы 26 ақпанда БҰҰ Қауіпсіздік кеңесінде Ресейдің Украинаға басып кіруін айыптайтын қарар жобасына да қатыспады [БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі, 2014; БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі, 2022].

Украина Қытайдың Шығыс Еуропа саясаты мен «Белдеу және жол» бастамасында стратегиялық маңызға ие болумен қатар, әскери дамуында да маңызды рөл атқарды деуге болады. Қытай өндірген көптеген қару-жарақтары Кеңес Одағы жасап шығарған қаруларға негізделген болып, Қытай көп жылдар бойы Украинадан ең көп қару сатып алған ел болды. Мысалы, Стокгольмдегі халықаралық бейбітшілікті зерттеу институтының (SIPRI) зерттеулеріне сәйкес, 2015-2019 жылдар аралығында Украинаның жалпы қару-жарақ экспортының 31%-ы Қытайға тиесілі болды [SIPRI, 2020a]. Сондай-ақ, 2012 жылдан бері Қытай әскери-теңіз флотында қолданылып келген «Ляонин (001)» атты алғашқы ұшақ тасығышы шын мәнінде 1998 жылы Украинадан 20 миллион долларға сатып алған, бұрынғы Кеңес Одағында жасалған ұшақ тасығыш болатын [CSIS, 2020]. Қытайдың әскери және қорғаныс өнеркәсібінің да-



Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Çin'e olası etkilerine bakıldığında, savaştan olumsuz ekonomik etkilerinin Çin'i de vurması kaçınılmaz görünmektedir. Özellikle ABD ve Avrupa Birliği (AB) başta olmak üzere Batı ülkelerinin Rusya'ya karşı yaptırımları sonucunda küresel petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki yükselişe neden olmaktadır. Küresel enerji piyasasındaki fiyat artışının, dünya enerji tüketiminin yaklaşık dörtte birini oluşturan Çin'in enerji sektörünü olumsuz olarak etkileyeceği tahmin edilebilir. Zaten Rusya, yıllık petrol tüketiminin yaklaşık dörtte üçünü ve doğalgaz tüketiminin yaklaşık yarısını ithal eden Çin'in en büyük enerji ithalat kaynağıdır. Örneğin, 2021'de Çin'in Rusya'dan enerji ürünleri ithalatı, %47.4 artışla 334.29 milyar yuana (yaklaşık 51.82 milyar dolar) ulaşarak, Çin'in Rusya'dan toplam ithalatının %65.3'ünü oluşturmuştur [Çin Ticaret Bakanlığı, 2022]. Ayrıca, 4 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın enerji devi Gazprom ile Çin'in enerji devi CNPC arasında yılda 10 milyar metreküp gaz tedarik etmek üzere 30 yıllık bir sözleşme de imzalanmıştır [Reuters, 2022]. Çin'in Rusya'nın en büyük ticaret ortağı olduğu dikkate alındığında, yaptırımların pençesinde kalan Rusya ekonomisinin bü-

муындағы қару-жарақ импортының маңыздылығын ескерсек, Пекиннің Киев сияқты маңызды қару-жарақ жеткізушіден оңай айырылып қалғысы келмейтіні даусыз.

Ресей-Украина соғысының Қытайға ықтимал салдары туралы айтар болсақ, ең алдымен соғыстың келеңсіз экономикалық зардаптары Қытайға да тиетіні сөзсіз. Әсіресе, АҚШ пен Еуропалық Одақ (ЕО) бастаған Батыс елдерінің Ресейге қарсы қатаң санкциялары әлемдік мұнай және табиғи газ бағасының өсуіне себеп болды. Ендеше, жаһандық энергетика нарығындағы бағаның өсуі әлемдік энергетика сұранысының шамамен төрттен бірін құрайтын Қытайдың энергетикалық секторына кері әсер ететінін болжауға болады. Онсызда жыл сайынғы мұнай тұтынымының төрттен үш бөлігін және табиғи газ тұтынымының жартысына жуығын сырттан алатын Қытай үшін Ресей ең ірі импорт көзі болып отыр. Мысалы, 2021 жылы Қытайдың Ресейден энергетикалық өнімдер импорты 47,4%-ға өсіп, 334,29 миллиард юаньға (шамамен 51,82 миллиард доллар) жетті. Бұл көрсеткіш Қытайдың Ресейден жалпы импортының 65,3%-ын құрайды [Қытай Сауда министрлігі, 2022]. Сонымен қатар,

yüme oranındaki muhtemel azalışın, önümüzdeki dönemde Çin-Rusya arasındaki ticari-ekonomik ilişkileri de olumsuz etkileyebileceği aşikârdır. Örneğin, 2021'de Çin-Rusya arasındaki ikili ticaret hacmi 146.87 milyar dolara ulaşarak, bir önceki yıla göre %35.9 oranında artış göstermiştir. Bunun içinde Çin'in Rusya'dan ithalatı 79.32 milyar dolar, ihracatı ise 67.56 milyar dolar olarak kaydedilmiştir [Çin Ticaret Bakanlığı, 2022].

Savaşın olumsuz etkilerinin Çin'in Ukrayna ile ticari-ekonomik ilişkilerine de olumsuz yönde yansıtacağı tahmin edilebilir. Bilindiği üzere Çin, Ukrayna'nın da en büyük ticaret ortağıdır. Örneğin, 2021'de Çin ve Ukrayna arasındaki ikili ticaret hacmi 18.97 milyar dolara ulaşmıştır. Çin'in Ukrayna'dan ithalatı 8 milyar dolar olarak, bir önceki yıla göre %12.7 oranında artmışken, Ukrayna'ya ihracatı ise, 10.97 milyar dolar olarak, bir önceki yıla göre %31.9 oranında yükselmiştir [DW News, 2022]. Çin-Ukrayna ticari-ekonomik iş birliğinin önemli bir kısmını tarım sektörü oluşturmaktadır. Hatta Eylül 2013'te Pekin ve Kiev, Ukrayna'da tahıl ve et üretimi için toplam 3 milyon hektar tarım arazisi kiralama anlaşmasını imzalamış ve ilk aşamada Çin'e Dnipropetrovsk Oblastı'nda 100 bin hektar tarım arazisi sağlanmıştır. Bu projeye Çin'in 2.6 milyar dolar yatırım yapacağı öngörülmüştür [People's Daily, 2013]. Günümüzde Çin'in yıllık mısır ithalatının yaklaşık %30'unu ve arpa ithalatının %20'sinden fazlasını Ukrayna karşılamaktadır. Örneğin, 2021'de Çin'in Ukrayna'dan mısır ithalatı 8.24 milyon ton olarak, Çin'in toplam mısır ithalatının %29.1'ini oluşturmuştur. Aynı zamanda Çin'in Ukrayna'dan arpa ithalatı 2.8 milyon tona ulaşarak, ülkenin toplam arpa ithalatının %20'sinden fazlasına denk gelmiştir [DW News, 2022]. Bu bağlamda, Ukray-



**RUSYA-UKRAYNA
SAVAŞI'NIN ÇİN'E
OLASI ETKİLERİNE
BAKILDIĞINDA,
SAVAŞIN OLUMSUZ
EKONOMİK
ETKİLERİNİN ÇİN'İ
DE VURMASI
KAÇINILMAZDIR**

**РЕСЕЙ-УКРАИНА
СОҒЫСЫНЫҢ
ҚЫТАЙҒА ЫҚТИМАЛ
САЛДАРЫ ТУРАЛЫ
АЙТАР БОЛСАҚ,
ЕҢ АЛДЫМЕН
СОҒЫСТЫҢ КЕЛЕҢСІЗ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ЗАРДАПТАРЫ
ҚЫТАЙҒА ДА
ТИЕТІНІ СӨЗСІЗ**



2022 жылдың 4 ақпанында ресейлік энергетика алпауыты Газпром мен Қытайдың энергетика алпауыты CNPC арасында жылына 10 миллиард текше метр газ жеткізу туралы 30 жылдық келісімшартқа қол қойылды [Reuters, 2022]. Ресейдің ең ірі сауда серіктесі Қытай екенін ескерсек, санкциялар құрсауында қалған Ресей экономикасының тұралауы алдағы кезеңде Қытай мен Ресей арасындағы сауда-экономикалық қарым-қатынасқа кері әсер ететіні анық. Мысалы, Қытай мен Ресей арасындағы екіжақты сауда көлемі 2021 жылы 35,9%-ға артып, 146,87 миллиард долларға жетті. Оның ішінде Қытайдың Ресейден импорты 79,32 миллиард доллар, экспорты 67,56 миллиард доллар болды [Қытай Сауда министрлігі, 2022].

Соғыстың жағымсыз салдары Қытайдың Украинамен сауда-экономикалық қарым-қатынасына да кері әсер ететінін айтуға болады. Қытай - Украинаның ең ірі сауда серіктесі екені белгілі. Мысалы, 2021 жылы Қытай мен Украина арасындағы екіжақты сауда көлемі 18,97 миллиард долларға жетті. Қытайдың Украинадан импорты 8 миллиард долларды құрап, 2020 жылмен салыстырғанда 12,7%-ға артса, Украинаға экспорты 2020 жылмен салыстырғанда 31,9%-ға артып, 10,97 миллиард долларды құрады [DW News, 2022]. Ал, ауыл шаруашылығы саласы Қытай мен Украина арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықтың маңызды бөлігін құрайды. Нақтырақ айтсақ, 2013 жылдың қыркүйегінде Пекин мен Киев арасында Украинада астық және ет өндіру үшін жалпы көлемі 3 миллион гектар ауыл шаруашылығы жерлерін жалға беру келісім-шартына қол қойылып, бірінші кезеңде Днепрпетровск облысынан 100 мың гектар ауыл шаруашылығы жері берілген еді. Қытай бұл жобаға 2,6

на'даки сavaşın таримин еким дoнeмiнде хала devam ettiđi dikkate alındıđında, oлкенin тарим сектoрoнoн cидди зарар гoрецеђине kesin гoзле бакилбилir. Айрыца, 5 Mart 2022 тарихинде Ukrayна hуkоmeti, арпа, мисыр ve карабuђday башта олмак oзере бирчoк oнeмли тарим oрoнoнoн ihracatını yasaklamıştır [Interfax, 2022]. Bu gelişmeler, kısa vadede Çin'in Ukrayна'daki тарим iş birliђini ve тарим oрoнleri ithalatını olumsuz yоnde etkileyebilir.

Özet olarak, gelinen noktada Rusya-Ukrayна Savaşı, sadece söz konusu iki oлкеyle sınırlı kalmayıp, bөлgesel hatta kюresel çapta bюyюk bir kriz haline gelmiştir. Dolayısıyla Çin, bahsedilen kriz karşısında kendi çıkarları açısından nasıl bir tutum sergileyeceђini düşünürken, bir taraftan stratejik ortaђı olan Rusya'nın, bir taraftan stratejik oнеme sahip Ukrayна'nın, diђer taraftan ise, ABD башта олмак oзере Batı oлкelerinin bu sюреçteki tutum ve yaklaşımlarını göz önünde bulundurmak zorundadır. Üstelik ABD karşısında Çin, kюresel güç dengesinin şekillenmesinde, özellikle de Hint-Pasifik ve Orta Doђu bөлgelerinde Rusya'yı stratejik bir ortak olarak nitelendirmektedir. Fakat Pekin'in, Rusya-Ukrayна Savaşı'nda Moskova'ya ачықса askeri bir yardım yapma olasılıђı şimdilik çok düşük görünmektedir. Çünkü böylesi bir durumda, Çin, ABD ve müttefiklerinin ekonomik yaptırımlarına maruz kalacaktır. Washington yönetimi, Moskova'ya askeri ya da başka yardımlar sağlamanın ağır sonuçları olacaђı konusunda Pekin'i

миллиард доллар инвестиция салатын болып келіскен [Халық газеті, 2013]. Бүгінде Қытайдың жылдық жүгері импортының 30%-ға жуығы және арпа импортының 20%-дан астамы Украинаның үлесіне тиесілі. Мысалы, 2021 жылы Қытайдың Украинадан жүгері импорты 8,24 миллион тонна болып, Қытайдың жалпы жүгері импортының 29,1%-ын құрады. Сонымен қатар, Қытайдың Украинадан арпа импорты 2,8 миллион тоннаға жетіп, жалпы арпа импортының 20%-дан астамын құрады [DW News, 2022]. Осы тұрғыда Украинадағы соғыстың көктемгі егіс кезінде әлі жалғасып жатқанын ескерсек, елдің ауыл шаруашылығы саласына айтарлықтай зиян келетіні шүбәсіз. Сонымен бірге, 2022 жылы 5 наурызда Украина үкіметі арпа, жүгері және қарақұмық сияқты бірқатар маңызды ауылшаруашылық өнімдерін экспорттауға тыйым салды [Интерфакс, 2022]. Бұл оқиғалар көз алдағы уақытта Қытайдың Украинадағы ауылшаруашылық ынтымақтастығы мен ауыл шаруашылығы өнімдерін импорттауына кері әсер етуі мүмкін.

Қорыта айтқанда, қазірдің өзінде Ресей-Украина соғысы аталмыш екі елмен ғана шектеліп қалмастан, аймақтық, тіпті жаһандық ауқымды дағдарысқа айналды. Сондықтан, аталған дағдарыс жағдайында өз мүддесі тұрғысынан қалай әрекет ететінін қарастырғанда, Қытай бір жағынан оның стратегиялық серіктесі болып табылатын Ресейдің, екінші жағынан стратегиялық маңызы бар Украинаның, тағы



kronos35.news

birkaç defa uyarmıştır [The Guardian, 2022]. Dolayısıyla Çin'in, önümüzdeki dönemde savaşın gidişatına göre bir denge politikası izlemeye çalışacağı beklenebilir. Aynı zamanda, savaş nedeniyle ABD başta olmak üzere Batı ülkelerinin odak noktasının, Hint-Pasifik'ten Doğu Avrupa'ya kaymasının kısa vadede Çin'in çıkarına olduğu da belirtilmelidir.

Kaynaklar:

1. BM Güvenlik Konseyi (2014). BM Güvenlik Konseyi'nin Kırım referandumuna ilişkin eylemi engellendi. Alınan yer: https://news.un.org/en/story/2014/03/464002-un-security-council-action-crimea-referendum-blocked#.VRufg_yUegy. Erişim tarihi: 28.03.2022.
2. BM Güvenlik Konseyi (2022). Rusya, Güvenlik Konseyi'nin Ukrayna'ya yönelik eylemini engelledi. Alınan yer: <https://news.un.org/en/story/2022/02/1112802>. Erişim tarihi: 28.03.2022.
3. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi (2022). Ukrayna: 3 Nisan 2022 tarihindeki sivil kayıp güncellemesi. Alınan yer: <https://www.ohchr.org/en/news/2022/04/ukraine-civilian-casualty-update-3-april-2022>. Erişim tarihi: 03.04.2022.
4. CSIS (2020). Çin'in ilk uçak gemisi nasıldır? Alınan yer: <https://chinapower.csis.org/aircraft-carrier/>. Erişim tarihi: 30.03.2022.
5. Çin Dışişleri Bakanlığı (2022). 24 Şubat 2022 tarihindeki Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hua Chunying'in olağan basın toplantısı. Alınan yer: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/t2510_665401/2511_665403/202202/t20220224_10645282.html. Erişim tarihi: 28.03.2022.
6. Çin Ticaret Bakanlığı (2022). Çin-Rusya ticari-ekonomik iş birliği derinleşmektedir. Alınan yer: <http://www.crc.mofcom.gov.cn/article/marketsearch/he-zuo/202202/424221.html>. Erişim tarihi: 29.03.2022.
7. DW News (2022). Çin'in Ukrayna'ya ekonomik ilgisi ne kadar büyük? Alınan yer: <https://www.dwnews.com/60281498/拆局中国在乌克兰的经济利益有多大>. Erişim tarihi: 31.03.2022.
8. Interfax (2022). Ukrayna'da çavdar, arpa, karabuğday, darı, şeker, tuz ve et ihracatı yasaklandı. Alınan yer: <https://interfax.com.ua/news/economic/808490.html>. Erişim tarihi: 31.03.2022.
9. People's Daily (2013). Ukrayna, Çin'e 3 milyon hektar tarım arazisi sağlayarak. Alınan yer: <http://politics.people.com.cn/n/2013/0923/c70731-22997138.html>. Erişim tarihi: 31.03.2022.
10. Reuters (2022). Rusya ve Çin, yeni boru hattı üzerinden 30 yıllık doğalgaz tedariki için avro ile anlaşmaya vardı. Alınan



FAKAT PEKİN'İN, RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NDA MOSKOVA'YA AÇIKÇA ASKERİ BİR YARDIM YAPMA OLASILIĞI ŞİMDİLİK ÇOK DÜŞÜKTÜR

BIRAK PEKİNNİN RESEY-UKRAYNA SOĞYISYND MƏSKEUGE AŞYK ƏSKERİ KÖMEK KÖRSETY YQTYMALDYFY ƏZİRŞE ƏTE TƏMEN



bir жағынан АҚШ бастаған Батыс елдерінің ұстанымын ескеруге мәжбүр. Оның үстіне, АҚШ-қа қарсы тұрғыдан Қытай жаһандық күш тепе-теңдігін қалыптастыруда, әсіресе Үнді-Тынық мұхиты аймағы мен Таяу Шығыс аймағында Ресейді стратегиялық серіктес ретінде қарастырады. Бірақ Пекиннің Ресей-Украина соғысында Мәскеуге ашық әскери көмек көрсету ықтималдығы әзірше өте төмен. Өйткені мұндай жағдайда Қытай АҚШ пен оның одақтастарының экономикалық санкцияларына тап болады. Вашингтон онсызда Мәскеуге әскери немесе басқа да көмек көрсетудің ауыр зардаптары болатынын Пекинге бірнеше рет ескертті [The Guardian, 2022]. Сондықтан Қытай алдағы уақытта соғыс барысына сәйкес тепе-теңдік саясатын ұстануға тырысатын болады. Сондай-ақ, аталмыш соғысқа байланысты АҚШ бастаған Батыс елдерінің басты назарының Үнді-Тынық мұхит аймағынан Шығыс Еуропаға аууы қысқа мерзімде болса да Қытайдың мүддесіне сай келіп тұрғанын айта кеткен жөн.

Дереккөз:

1. БҰҰ АҚЖК (2022). Украина: 2022 жылғы 3 сәуірдегі азаматтық құрбандар туралы мәлімет. Сілтеме: <https://www.ohchr.org/en/news/2022/04/ukraine-civilian-casualty-update-3-april-2022>. Қаралған уақыты: 03.04.2022.
2. БҰҰ Қауіпсіздік кеңесі (2014). БҰҰ Қауіпсіздік кеңесінің Қырымдағы референдумға қатысты әрекетіне тосқауыл қойылды. Сілтеме: https://news.un.org/en/story/2014/03/464002-un-security-council-action-crimea-referendum-blocked#.VRufg_yUegy. Қаралған уақыты: 28.03.2022.
3. БҰҰ Қауіпсіздік кеңесі (2022). Ресей Қауіпсіздік кеңесінің Украинаға қарсы әрекетіне тосқауыл қойды. Сілтеме: <https://news.un.org/en/story/2022/02/1112802>. Қаралған уақыты: 28.03.2022.
4. CSIS (2020). Қытайдың алғашқы ұшақ тасығышы қандай? Сілтеме: <https://chinapower.csis.org/aircraft-carrier/>. Қаралған уақыты: 30.03.2022.
5. DW News (2022). Қытайдың Украинаға экономикалық қызығушылығы қаншалықты? Сілтеме: <https://www.dwnews.com/60281498/拆局中国在乌克兰的经济利益有多大>. Қаралған уақыты: 31.03.2022.



yer: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/exclusive-russia-china-agree-30-year-gas-deal-using-new-pipeline-source-2022-02-04/>. Ерісім tarihi: 29.03.2022.

11. Sina (2022). Çin'in mısır ithalatının yaklaşık %30'u Ukrayna'dan geliyor. Alınan yer: <https://finance.sina.com.cn/roll/2022-02-24/doc-imcwiwss2654069.shtml>. Ерісім tarihi: 31.03.2022.
 12. SIPRI (2020a). Uluslararası silah transferinde eğilimler, 2019. Alınan yer: https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-03/fs_2003_at_2019.pdf. Ерісім tarihi: 30.03.2022.
 13. The Guardian (2022). Biden danışmanı, Rusya'nın yaptırımlardan kaçmasına yardım ederse, sonuçlarla karşılaşacağı konusunda Çin'i uyardı. Alınan yer: <https://www.theguardian.com/us-news/2022/mar/13/jake-sullivan-biden-national-security-adviser-china-russia>. Ерісім tarihi: 30.03.2022.
-
6. Интерфакс (2022). Украинада қара бидай, арпа, қарақұмық, тары, қант, тұз және ет экспортына тыйым салынған. Сілтеме: <https://interfax.com.ua/news/economic/808490.html>. Қаралған уақыты: 31.03.2022.
 7. Қытай СІМ (2022). Қытай Сыртқы істер министрлігінің баспасөз хатшысы Хуа Чуньиннің 2022 жылғы 24 ақпандағы кезекті баспасөз конференциясы. Сілтеме: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/202202/t20220224_10645282.html. Қаралған уақыты: 28.03.2022.
 8. Қытай Сауда министрлігі (2022). Қытай-Ресей сауда-экономикалық ынтымақтастығы тереңдей түсуде. Сілтеме: <http://www.crc.mofcom.gov.cn/article/marketsearch/hezuo/202202/424221.html>. Қаралған уақыты: 29.03.2022.
 9. Reuters (2022). Ресей мен Қытай еуромен жаңа құбыр арқылы табиғи газды 30 жылға жеткізу туралы келісімге келді. Сілтеме: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/exclusive-russia-china-agree-30-year-gas-deal-using-new-pipeline-source-2022-02-04/>. Қаралған уақыты: 29.03.2022.
 10. Sina (2022). Қытайдың жүгері импортының шамамен 30%-ы Украинадан келеді. Сілтеме: <https://finance.sina.com.cn/roll/2022-02-24/doc-imcwiwss2654069.shtml>. Қаралған уақыты: 31.03.2022.
 11. SIPRI (2020a). Халықаралық қару-жарақ тасымалдау үрдістері, 2019. Сілтеме: https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-03/fs_2003_at_2019.pdf. Қаралған уақыты: 30.03.2022.
 12. The Guardian (2022). Байден кеңесшісі Қытайға Ресейге санкциялардан жалтаруға көмектесетін болса, ауыр зардаптары болатынын ескерті. Сілтеме: <https://www.theguardian.com/us-news/2022/mar/13/jake-sullivan-biden-national-security-adviser-china-russia>. Қаралған уақыты: 30.03.2022.
 13. Халық газеті (2013). Украина Қытайға 3 миллион гектар ауылшаруашылық жерлерін беруге дайын. Сілтеме: <http://politics.people.com.cn/n/2013/0923/c70731-22997138.html>. Қаралған уақыты: 31.03.2022.

ENTE GRE SU KAYNAKLARI YÖNETİMİ: TACİKİSTAN'DAKİ SU YÖNETİMİ SİSTEMİNİN ANALİZİ



ZHANDOS KUDAIBERGENOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

СУ РЕСУРСТАРЫН ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ БАСҚАРУ: ТӘЖІКСТАННЫҢ СУ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ТАЛДАУ

Son yıllarda, dünya nüfусundaki artışa bağlı olarak su kullanım miktarının ve kirlilik seviyesinin artması nedeniyle su sorunu konusu giderek küresel gündemin önemli bir maddesi olmaya başlamıştır. Dünya nüfусunun artması, sulama ve drenaj işlerinin yaygınlaşması ve sanayileşmenin hızlanması, zaten sınırlı olan tatlı su kaynaklarının daha fazla kullanılmasına yol açmıştır (Karmanova, 2021). Verimsiz kullanılan su kaynakları dünya su rezervlerini olumsuz etkilemektedir. Su kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılması adına akıllı bir yönetim sisteminin oluşturulması gerekmektedir. Böyle sistemleri oluşturan ülkeler dünya ekonomisinde gereken yerini almaktadır.

Coğrafi konumu nedeniyle hemen hemen tüm Orta Asya ülkeleri, Tacikistan'ın su kaynaklarına bağımlıdır. Tacikistan'ın su kaynakları aynı zamanda ülkenin ekonomik kalkınması, sosyal güvenliği, gıda güvenliği ve çevrenin korunması için kullanılan temel araçlardan biridir (Mallayev, 2021). Tacikistan'daki tüm nehirlerin ortalama uzun vadeli akışı yılda 64 km³tür. Bunun 62,9 km³lük kısmını Amu Derya nehri, 1,1 km³lük kısmını Sır Derya nehri oluşturmaktadır (Petrov, 2021).



**TACİKİSTAN'IN
TARIM SEKTÖRÜ, SU
KAYNAKLARININ
YAKLAŞIK %85'İNİ
KULLANAN
EN BÜYÜK SU
TÜKETİCİSİDİR**

**ТӘЖІКСТАННЫҢ
АУЫЛ
ШАРУАШЫЛЫҒЫ
СЕКТОРЫ СУ
РЕСУРСТАРЫНЫҢ
ШАМАМЕН 85%-
ЫН ПАЙДАЛАНУ
АРҚЫЛЫ ЕҢ КӨП СУ
ТҰТЫНУШЫ БОЛЫП
ТАБЫЛАДЫ**



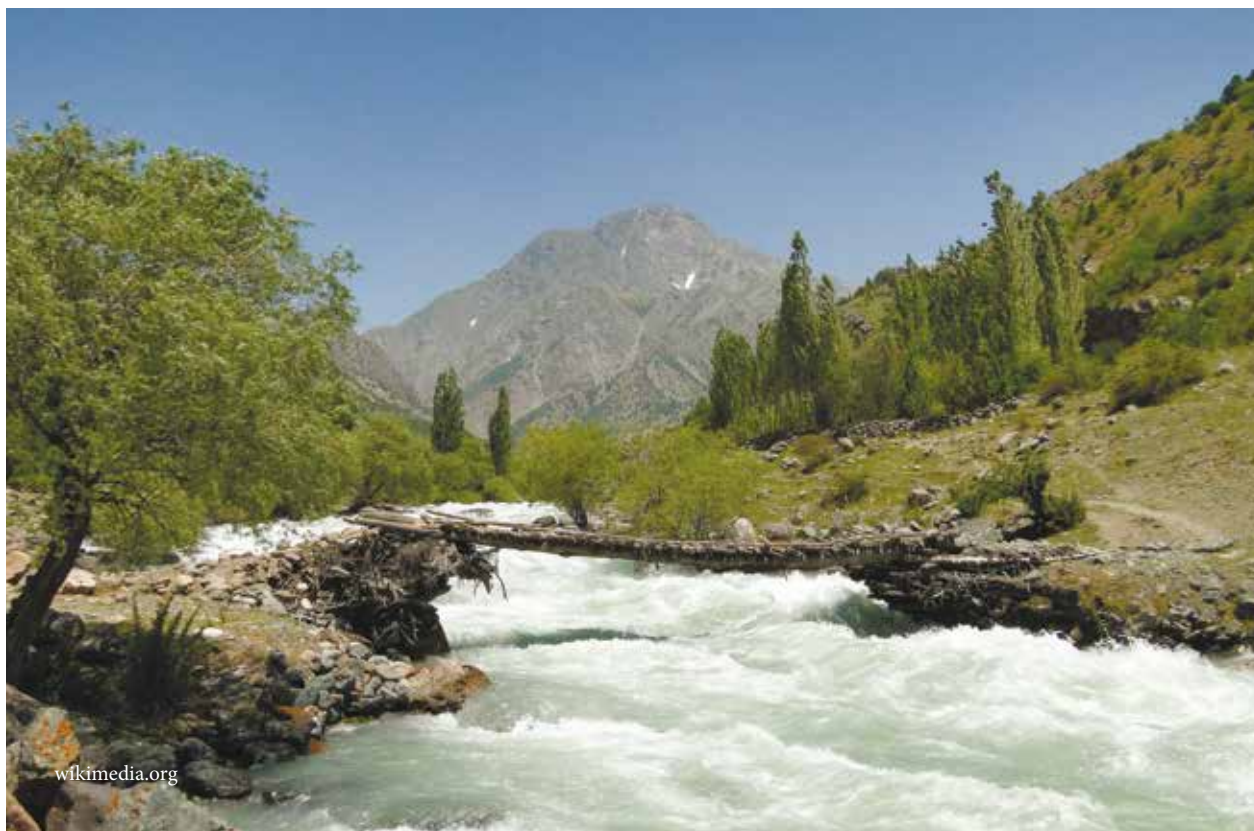
Соңғы жылдары әлемде су ресурстарын тұтынушылар санының өсуіне және ластану деңгейінің жоғарылануына байланысты су мәселесі туралы алаңдаушылық артып келеді. Дүниежүзі халқы санының өсуі, ирригация мен дренаж жұмыстарының кеңінен дамуы, сондай-ақ индустрияландыру қарқынының жеделдеуі онсыз да шектелуі тұщы су ресурстарын көбірек пайдалануға әкеп соқтырды (Карманова, 2021). Тиімсіз пайдаланылған су ресурстары әлемдік су деңгейіне теріс әсер ететіні сөзсіз. Ал, су ресурстарын тиімді қолдану үшін арнайы ақылды басқару жүйесін қалыптастыру қажет. Бүгінде осындай жүйені бір ретке келтірген елдер әлемдік экономикада ойып тұрып өз орнын алуда.

Географиялық орналасуына байланысты Орталық Азия елдерінің барлығы дерлік Тәжікстанның су ресурстарына тәуелді екені белгілі. Сондай-ақ, Тәжікстанның су ресурстары елдің экономикалық дамуы, әлеуметтік қамсыздандыру, азық-түлік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны сақтау үшін қолданылатын негізгі құралдардың бірі болып табылады (Маллаев, 2021). Тәжікстан-

Tacikistan'ın su sektörü, ülkenin toplam su kaynakları, su üretimi, teknolojik ve sosyal-hijyenik su kullanımı ile atık su arıtma gibi hizmetleri içermektedir. Bu sektör su temini, su tüketimi ve su kullanımı gibi üç alanda faaliyet göstermektedir. Örneğin, tarım sektörü, su kaynaklarının yaklaşık %85'ini kullanan en büyük su tüketicisidir. Aktif nüfusun yaklaşık %70'i tarımda çalışmaktadır. Tarımın gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) içindeki payı %25 civarındadır. Yani su tüketiminin %85'ini kapsayan tarım sektörü ilk sırada yer alırken, günlük hayatta su tüketimi %8,5, sanayi %4,5 ve balıkçılık %3 civarında seyretmektedir. Tacikistan'daki hidrokarbon yakıtlarının kıtlığı ve büyük hidroelektrik kaynaklarının mevcudiyeti nedeniyle, ülke elektrifiğini üretiminin yaklaşık %98'ini oluşturan hidroelektrik santraller su kullanıcısı sayılmaktadır (Gaforzoda, 2021). Böylece ülke ekonomisi ve enerji kaynakları içerisinde önemli bir yere sahip olan suyun yönetimi, Tacikistan'ın ulusal kalkınma stratejisinde de belirleyici bir konuma sahiptir. Su kullanımı ve korunması alanındaki kamu yö-

дағы барлық өзендердің орташа ұзақ мерзімді ағыны жылына 64 км³ құрайды. Оның ішінде Амудария өзені 62,9 км³ құраса, Сырдария өзені 1,1 км³ көлемді қамтып жатыр (Петров, 2021).

Тәжікстанның су шаруашылығы кешені елдегі жалпы су қоры, су шаруашылығы өндірісі, технологиялық және әлеуметтік-гигиеналық суды пайдалану, сонымен қатар ағынды суларды тазарту сияқты қызметтерді қамтиды. Бұл кешен елді сумен қамтамасыз ету, су тұтыну және суды пайдалану сияқты үш бағыт аясында жұмыс жасайды. Мысалы, ауыл шаруашылығы секторы су ресурстарының шамамен 85%-ын пайдалану арқылы ең көп су тұтынушы болып табылады. Жұмысқа белсенді халықтың 70%-ға жуығы осы ауыл шаруашылығында қызмет ететді. Ал, ауылшаруашылығының жалпы ішкі өнімдегі үлесі шамамен 25%-ды құрайды. Яғни, су тұтынушылардың көшбасшысы ретінде 85%-дық көрсеткішпен суармалы егіншілік тұрса, үй шаруашылығында 8,5%, өнеркәсіпте 4,5%, ба-



netimi, havza ve idari-bölge ilkelerinin koordine edilmesine dayanmaktadır. Bu süreçler, merkezi ve yerel birimlerin içinde olduğu farklı idareler tarafından yürütülmektedir. Pek çok soruna yol açan bu çok başlılık ve koordinasyon eksikliğinin giderilmesi ve su ile enerji konularının birlikte değerlendirileceği bir yapının oluşturulması için 2013 yılında Enerji ve Su Kaynakları Bakanlığı kurulmuştur (Mewr.tj, 2022).

Tacikistan su kaynakları açısından zengin olmasına rağmen su kaynaklarının kullanımında ve korunmasında birçok sorunun olduğu bilinmektedir. Örneğin, nüfusun yaklaşık %60'ı güvenli içme suyuna erişebilmektedir. Güvenli su kaynaklarına ulaşımда yaşanan sıkıntılar su aracılığı ile insana bulaşan hastalıkların hızla artmasına neden olabilmektedir. Ayrıca nüfus artışı¹, artan gıda ihtiyacı su tüketiminde önemli bir artışa yol açmaktadır. Tarım, enerji ve çevre arasındaki sektörler arası koordinasyon yeterli seviyede gelişmemiştir. Su dağıtım planlaması sırasında mahsul yetiştirmek için gereken tam su miktarı dikkate alınmamaktadır. Ayrıca idari ve hidrografik sınırlar her zaman örtüşmemektedir. Sulama sistemlerinin teknik durumu son derece eskimiş ve bakımı ile işletmesi için yeterli finansman bulunmamaktadır. Ayrıca, düşük ücretler ve istikrarsız ekonomik durum nedeniyle birçok nitelikli uzman daha iyi iş bulma amacıyla ülkeyi terk etmektedir (Norov, 2021).

Genel olarak Tacikistan, su kullanımının çok yönlü doğası, su kaynaklarının miktar ve kalitesi gereksinimleri gibi çeşitli işlevleri sağlayan su kaynaklarının kullanımı ve korunması alanında karmaşık bir yapısal sisteme sahiptir. Kamu idaresi sistemi, idari kaynaklar



**AKTİF NÜFUSUN
YAKLAŞIK
%70'İ TARIMDA
ÇALIŞMAKTADIR**

**ЖҰМЫСҚА БЕЛСЕНДІ
ХАЛЫҚТЫҢ 70%-
ҒА ЖУЫҒЫ АУЫЛ
ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА
ҚЫЗМЕТ ЕТЕДІ**



лық шаруашылығында 3% үлесте су тұтынады. Тәжікстанда көмірсутекті отын көздерінің тапшылығына байланысты және гидроэнергетикалық ресурстардың көп мөлшерде болуына байланысты елдегі электр энергиясының шамамен 98%-ын құрайтын гидроэлектр станциялары су ресурстарын пайдаланушы болып табылады (Гафорзода, 2021). Ел экономикасының негізі саналатын осындай су ресурстарын басқару жүйесі Тәжікстанның ұлттық даму стратегиясын анықтайды. Суды пайдалану және қорғау саласындағы мемлекеттік басқару бас-сейндік және әкімшілік-аумақтық қағидаттарының үйлесіміне негізделеді. Ал, бұл үкімет пен жергілікті атқарушы билік органдары тарапынан жүзеге асырылады. Су-энергетикалық ресурстарды бір министрліктің құзіретіне жүктеу арқылы көптеген мәселелер өз уақытында шешілетіні анық. Сол үшін 2013 жылы су-энергетика мәселесімен тікелей айналысатын Тәжікстан Республикасының Энергетика және су ресурстары министрлігі құрылды (Mewr.tj, 2022).

Тәжікстан су ресурстарына бай болғанына қарамастан, су ресурстарын пайдалану мен қорғауда көптеген мәселелер бар екені белгілі. Мысалы, халықтың 60%-ға жуығы ғана таза ауыз суға қол жеткізе алады. Сонымен қатар, су арқылы таралатын адам денсаулығына қауіпті аурулардың жиі өршуі байқалады. Сондай-ақ, халық санының өсуі¹, азық-түлік қажеттіліктерінің артуы суды тұтынудың айтарлықтай өсуіне әкеледі. Ауыл шаруашылығы, энергетика және қоршаған ортаны қорғау органдары арасындағы салааралық үй-

¹ Tacikistan nüfusu 2010 yılında 7,5 milyon iken, 2020 yılında 9,5 milyona ulaşmıştır. Yani 10 yıl içerisinde nüfus %20 artmıştır.

¹ Тәжікстан халқы 2010 жылы 7,5 млн. адам болса, 2020 жылы 9,5 млн-ға жеткен. Яғни 10 жылда халық саны 20%-ға өсіп отыр.

ve su temini sistemlerinde devlet mülkiyetini korurken, ekonomik gücü, yani mali ve maddi kaynakları önemli ölçüde kaybetmiştir. Bununla birlikte, Su Kullanıcılar Derneği, Kanal Komiteleri, Su Temini Komiteleri ve hidrografik birimler bünyesindeki havza sistemleri kurumları gibi yeni su yönetim kurumları her ne kadar resmi olarak göreceli bir serbestliğe sahip olsalar da yeterli düzeyde ekonomik anlamda etkileyici güce henüz sahip değildirler (Amonova, 2021).

Ülkedeki su kıtlığı bağlamında, evsel ve endüstriyel kullanıma yönelik su temini sorunu-nu çözmenin tek yolu onu verimli kullanmaktır. Su kaynakları yönetim sistemini geliştirerek kırsal alanlara ve sulu tarıma sürdürülebilir su temini sağlamak için ulusal düzeyde reformlar yapılmalıdır. Su kaynaklarının akıllı yönetimi, entegre su kaynakları yönetimine dayanmaktadır. Entegre su kaynakları yönetimi, hidrografik sınırlar içinde sosyal ve ekonomik

лесім өте әлсіз дамыған. Су бөлуді жоспарлау кезінде ауылшаруашылық дақылдарын өсіру үшін нақты қандай көлемде судың қажет екендігі ескерілмейді. Яғни, «барға қанағат» қағидаты қолданылады. Бұған қоса, әкімшілік және гидрографиялық шекаралар сәйкес келе бермейді. Ал, суару жүйелерінің техникалық жағдайы айтарлықтай нашарлаған және оны пайдалану мен жөндеуге арналған қаражат жеткіліксіз. Сондай-ақ, жалақының төмендігі мен тұрақсыз экономикалық жағдайға байланысты көптеген білікті мамандар елден жұмыс іздеп шетелге кетіп жатыр (Норов, 2021).

Жалпы алғанда, Тәжікстанда су ресурстарын пайдалану және қорғау саласында суды пайдаланудың көпсалалы сипаты және су ресурстарына мөлшері мен сапасы бойынша қойылатын талаптар сияқты түрлі функцияларды қамтамасыз ететін күрделі құрылымдық жүйе бар. Мемлекеттік



файдалары үст дүзeye ыыармак ыын су каянакларынын уыумлу бир ыекилде ге-лиштірилмесини сағлаыан систематик бир сүречтір (Boboyev, 2020). Экосистем-лерин хаыати унсurlарынын економийе ве чевреге зарар вермеден сүрдүрү-лебилірілігін сағламак ыын су каянак-лары аkillы бир йөнетиме одакланмалдыр. Өлкенін сосыал ве економик калкын-масында үйксек гөстегелерін елде едилмеси ыын тамамыла ентегре су каянаклары йөнетиміне геçилмеси ге-рекмектедир. Іклім өзеллікleri диккате алынарк, суыун түм чешітлерінін (үй-zey ве yeraltı суыу) түкетімі, су тасар-руфу ве верімсиз су кайыларыла мүча-деle етмек ентегре су йөнетімінін ана гөревлерінен бисісідир. Айрыа ен-тегре су каянаклары йөнетім системі, билгі гүвенлігін, йөнетім системінін ачыклыгын ве шеффағлыгын сағлаыацaktır (Obidov, 2021).

Bu sisteme tam anlamıyla geçmeyi başarmak ыын, су калланым сектөрleri ile су каянаклары йөнетімі кademeleri арасында координасыону герçеклештір-мек амацыла илгилі йөнетім курулуш-ларынын су түкетімі ве йөнетіміне илш-кин faaliyetlerinde köklü bir reformun yapılmасы ве yeni yapıların олуштурул-масы герçекмектедир. Ентегре су кая-наклары йөнетім системі, sadece ulu-sal ве havza йөнетімі seviyelerinde çalıшmakta olup, sulama сектөрünde ilçe йөнетім seviyesinin işlevlerini Su Kullanıcılar Derneği'ne veya bağımsız су шіirketlerine devrederek sorumlu-lukları paylaşımaktadır (Salohiddinov, 2021). Айрыа, ентегре су каянакла-ры йөнетімі системі, yasalara uygun olarak tüketicilere sözleşmeli olarak су teminini garanti ederek havzada-ki су калланıcılarının faaliyetlerinin izlenmesini ве kontrol edilmesini, су mevzuatını ihlal edenleri öngörü-len şekilde adalete teslim етмек ыын önlemlerin alınmasını saғлаыаcaktır. Bu sistem sayesinde су түкетімі, су каянакларынын олушуму ве kontrolünü



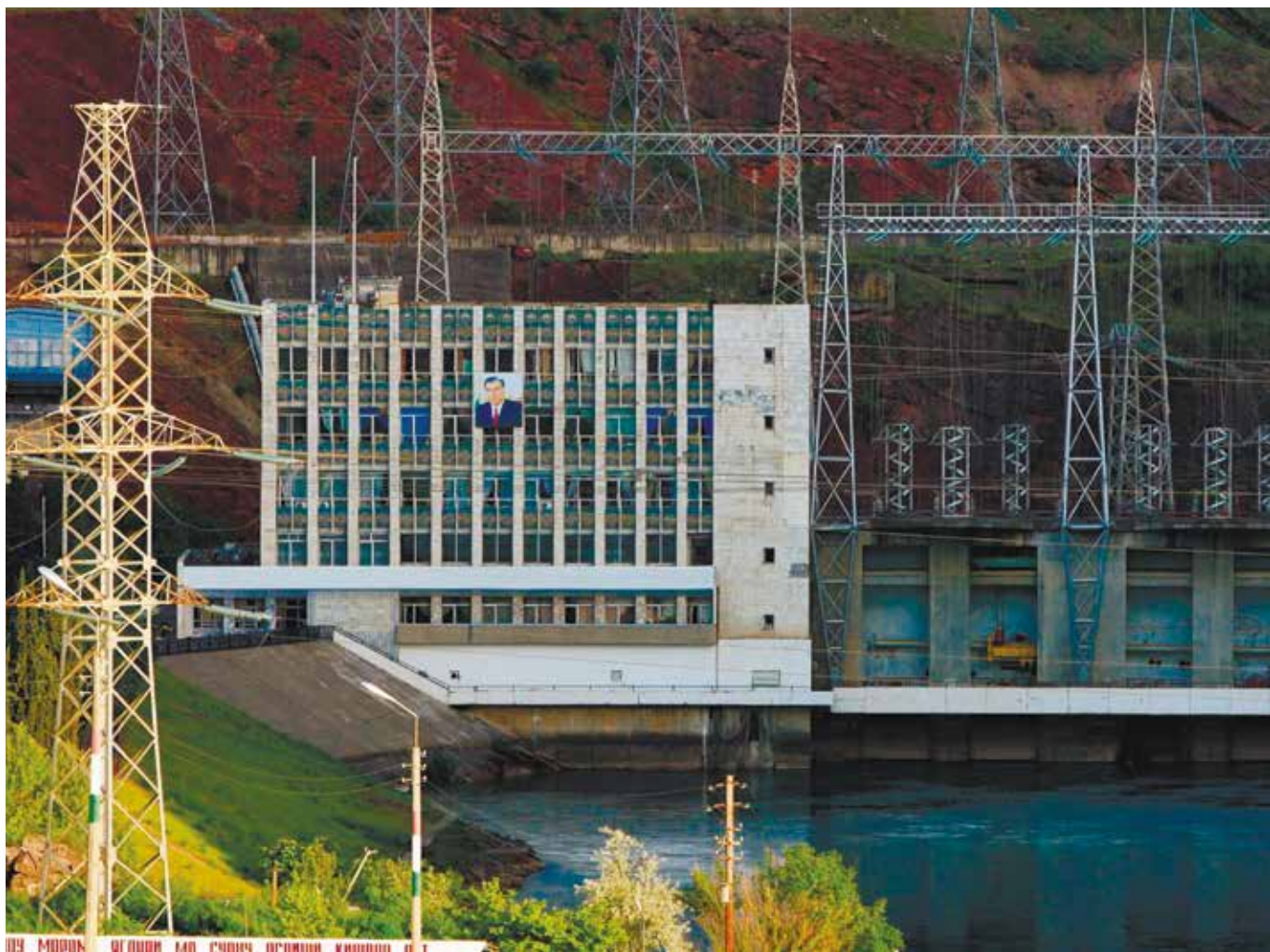
**TACİKİSTAN'IN
ELEKTRİĞİNİN
YAKLAŞIK %98'İNİ
OLUŞTURAN
HİDROELEKTRİK
SANTRALLER SU
KULLANICISI OLARAK
SAYILMAKTADIR**

**ТӘЖІКСТАНДАҒЫ
ЭЛЕКТР
ЭНЕРГИЯСЫНЫҢ
ШАМАМЕН 98%-
ЫН ҚҰРАЙТЫН
ГИДРОЭЛЕКТР
СТАНЦИЯЛАРЫ
СУ РЕСУРСТАРЫН
ПАЙДАЛАНУШЫ
БОЛЫП ТАБЫЛАДЫ**



басқару жүйесі әкімшілік ресурстар және сумен жабдықтау жүйелеріне деген мемлекеттік меншікті сақтай отырып, басқарудың экономика-лық рычагтарынан, яғни қаржы және материалдық ресурстардан айтарлықтай айырылды. Дегенмен, салыстырмалы деңгейде еркіндікке ие болған Су пайдаланушылар қа-уымдастығы, Канал жөніндегі ко-митеттер, Сумен жабдықтау коми-теттері, Гидрографиялық бөлімше-лер құрамындағы бассейндік жүйе ұйымдары сияқты су ресурстарын басқару субъектілері жеткілікті деңгейде экономикалық әсер етуші күшке ие бола алмады (Амонова, 2021).

Елде су ресурстарының тапшылығы жағдайында халықты және шару-ашылық кешенін сумен қамтама-сыз ету мәселелерін шешудің бір-ден-бір жолы оны тиімді пайдалану болып табылады. Су ресурстарын басқару жүйесін жетілдіру арқылы ауылдық елді мекендерді және су-армалы егіншілік жерлерін тұрақты сумен қамтамасыз ету мақсатында республикалық деңгейде реформа жүргізілуі қажет. Су ресурстарын тиімді басқару су ресурстарын ин-теграциялық басқару негізінде жү-зеге асырылады. Су ресурстарын интеграциялық басқару дегеніміз – гидрографиялық шекаралар аясын-да әлеуметтік және экономикалық пайданы барынша арттыру үшін су ресурстарын үйлесімді дамыту-ды және басқаруды ілгерілететін, сонымен қатар су және табиғатты пайдаланудың әртүрлі салалары мен деңгейлерін байланыстыратын және барлық мүдделі тараптарды шешімдер қабылдауға, жоспарла-уға, қаржыландыруға атсалысуға жұмылдыратын жүйелі процесс (Бобоев, 2020). Су ресурстарын ин-теграциялық басқару аясында эко-номика мен экологияға залал кел-



gerçekleştirmek için havza planları geliştirilecektir.

Sonuç olarak, entegre su kaynakları yönetimi, sosyal ve ekonomik sorunların dengeli bir şekilde çözülmesini ve nehir suyunun kaynak potansiyelinin verimli kullanılmasını ve korunmasını devlet su politikasının temeli olarak görmektedir. Bu sistemin düzenleyicisi ve denetleyicisi olarak devletin bu sürecin ana yöneticisi olması da ülke ekonomisi için güven sağlayacaktır.

Kaynakça:

1. Amonova, D. (2021). Tacikistan'ın Yenilikçi Gelişimi Koşullarında Nüfusun Su Temin Sistemi Yönetiminin İyileştirilmesi. *Tacikistan Ekonomisi*. – №1. – ss.122-128.
2. Boboyev, A. (2020). Tacikistan Cumhuriyeti'nin Su Reformu: Yeni Ekonomik Kurumların Oluşumu ve Gelişimi. B. Gafurov Khujand Devlet Üniversitesi'nin

тірместен, экожүйелердің өмірлік маңызды элементтерінің тұрақтылығын сақтай отырып, әлеуметтік-экономикалық дамудың жоғары көрсеткіштеріне қол жеткізу үшін су ресурстарын кешенді басқару басты назарға алынады. Климаттық ерекшеліктерді ескере отырып, судың барлық түрлерін (жер үсті, жер асты) есепке алу және тұтыну, суды үнемдеу және судың өнімсіз шығындарымен күресу интеграциялық басқарудың негізгі міндеттерінің бірі болып саналады. Сондай-ақ, су ресурстарын интеграциялық басқару жүйесі ақпараттық қауіпсіздікті, басқару жүйесінің ашықтығы мен айқындығын қамтамасыз етеді (Обидов, 2021).

Бұл жүйеге толықтай өту үшін суды пайдаланатын секторлар мен су ресурстарын



tj.sputniknews.ru

Bilimsel Notları. Beşeri Bilimler. – №1 (62). – ss. 65-70.

3. Gaforzoda, D. (2021). Su ve Enerji Kaynaklarının Kullanımının Verimliliği: Çevresel ve Ekonomik Yönleri. "21. Yüzyılın Bilimsel Araştırmaları" Uluslararası Kongresi. – № 62. – ss. 66-71.
4. Karmanova, A. (2021). Küresel Su Sorunu. "Integral" Uluslararası Uygulamalı Bilimler ve Teknolojiler Dergisi. – № 1. – ss. 64-70.
5. Mallayev, N. (2021). Orta Asya Devletlerinin Sınırşan Su Kaynaklarının Uluslararası Yasal Düzenlemesi. Bilim ve Uygulama Bülteni. – № 5 (7). – ss. 391-401.
6. Mewr.tj (2014). "Tacikistan Cumhuriyeti Enerji ve Su Kaynakları Bakanlığı hakkında" Yönetmelik. Alınan yer: https://www.mewr.tj/?page_id=304. Erişim tarihi: 15.03.2022.
7. Norov, H., Pulatov, Ş. (2021). Tacikistan'ın Su Yönetimi Kompleksi: Sorunlar ve Onların Çözüm Yolları. Tacik Ulusal Üniversitesi Bülteni. Ekonomik ve Sosyal Bilimler Serisi. – № 3 (2). – ss. 119-126.
8. Obidov, K., Norov, H. (2021). Tacikistan'ın Su Yönetim Kompleksinin Altyapısı İşleyişinin Sürdürülebilirliğinin Örgütsel ve Ekonomik Sorunları. Tacikistan Ekonomi-

басқару деңгейлері арасында суды тұтыну және үйлестіру үшін тиісті басқару ұйымдарының қызметін түбегейлі реформалау және жаңа құрылымдарды құру қажет. Су ресурстарын интеграциялық басқару жүйесі басқарудың республикалық және бассейндік деңгейі шеңберінде ғана жұмыс жасай отырып, ирригация секторындағы басқарудың аудандық деңгейі функцияларын Су пайдаланушылар қауымдастығына немесе тәуелсіз су шаруашылығы кәсіпорындарының қарамағына беру арқылы арқылы жауапкершілікті бөліседі (Салохиддинов, 2021). Сонымен қатар, су ресурстарын интеграциялық басқару жүйесі заңнамаларға сәйкес келісім-шарттар негізінде тұтынушыларды сумен кепілді қамтамасыз ету үшін жағдай жасай отырып, бассейндегі су тұтынушы субъектілерге мониторинг, реттеу және бақылау жүргізу, сондай-ақ белгіленген тәртіппен су заңнамасын бұзушыларды заңды жауапкершілікке тарту шараларын да жүзеге асырады. Осы жүйенің арқасында суды тұтынудың, су қорын қалыптастырудың және оны реттеуді ұйымдастырудың бассейндік жоспарлары жасалады.

Қорытындылай келе, су ресурстарын интеграциялық басқару әлеуметтік-экономикалық міндеттер мен өзен суларының ресурстық әлеуетін қалпына келтіру және қорғау мәселелерін теңгерімді шешуді қамтамасыз етуге арналған мемлекеттік су шаруашылығы саясатының негізі болып табылады. Бұл жүйенің реттеушісі және бақылаушысы ретінде мемлекеттің көш басында болуы ел экономикасы үшін сенімділік береді.

Дереккөз:

1. Амонова, Д. (2021). Совершенствование управления системой водоснабжения населения в условиях инновационного развития Таджикистана // Экономика Таджикистана. – №1. – с. 122-128.
2. Бобоев, А. (2020). Водная реформа Республики Таджикистан: становление и развитие новых институтов хозяйствования // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. – №1 (62). – с. 65-70.
3. Гафорзода, Д. (2021). Эффективность использо-



mewr.tj

si. – № 2. – ss. 91-98.

9. Petrov, G., Ahmedov, H. (2021). Su ve Enerji Kaynaklarının Verimli Kullanımı İle İlgili Güncel Sorunlar. – Duşanbe: Doniş Yayınevi. – s. 245.
10. Salohiddinov, A., Hoşimhujayev, M. (2020). Havza Planlaması ve Su Kaynakları Yönetimi. – Taşkent: Tiliimsh Yayınevi. – s. 202.

вания водно-энергетических ресурсов: его экологические и экономические аспекты //InterConf.Scientific research in XXI century. – №62. – с. 66-71.

4. Карманова, А. (2021). Глобальная водная проблема //Международный журнал прикладных наук и технологий «Integral». – №1. – с. 64-70.
5. Маллаев, Н. (2021). Международно-правовое регулирование трансграничных водных ресурсов государств Центральной Азии //Бюллетень науки и практики. – №5 (7). – с. 391-401.



SU KULLANIMI VE KORUNMASI ALANINDAKİ KAMU YÖNETİMİ, HAVZA VE İDARİ- BÖLGE İLKELERİNİN KOORDİNE EDİLMESİNE DAYANMAKTADIR

**СУДЫ ПАЙДАЛАНУ
ЖӘНЕ ҚОРҒАУ
САЛАСЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК
БАСҚАРУ БАССЕЙНДІК
ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК-
АУМАҚТЫҚ
ҚАҒИДАТТАРЫНЫҢ
ҮЙЛЕСІМІНЕ
НЕГІЗДЕЛЕДІ**



6. Mewr.tj (2014). Положение «О Министерстве энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан». Сілтеме: https://www.mewr.tj/?page_id=304. Қаралған күн: 15.03.2022.
7. Норов, Х., Пулатов, Ш. (2021). Водохозяйственный комплекс Таджикистана: проблемы и пути их решения // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – № 3 (2). – с. 119-126.
8. Обидов, К., Норов, Х. (2021). Организационно-экономические вопросы устойчивости функционирования инфраструктуры водохозяйственного комплекса Таджикистана // Экономика Таджикистана. – №2. – с. 91-98.
9. Петров, Г., Ахмедов Х. (2021). Актуальные вопросы эффективности использования водно-энергетических ресурсов. – Душанбе: Дониш. – 245 с.
10. Салохиддинов, А., Хошимхужаев, М. (2020). Бассейновое планирование и управление водными ресурсами. – Ташкент: Тииммсах. – 202 с.

AZERBAIJAN'DA YEREL YÖNETİM SİSTEMİ VE TÜRKİYE İLE BENZERLİK VE FARKLILIKLAR ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME



DR. KÜBRA ÖZTÜRK

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
BÖLÜMÜ

НИГДЕ ÖMER ХАЛИСДЕМИР УНИВЕРСИТЕТИ
САЯСАТТАНУ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
КАФЕДРАСЫ

ӘЗЕРБАЙЖАНДАҒЫ ЖЕРГІЛІКТІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ: ТҮРКИЯМЕН ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ

Azerbaycan, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından bağımsızlığını ilan etmiş ve hızlı bir biçimde devletin yeniden yapılandırılması süreci başlamıştır. 1995 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası bu yapılanmanın temelini oluşturur. Anayasa'nın yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla iki yıl içinde, yerel yönetimlere ilişkin kanunun kabul edilmesi ve belediye seçimlerinin yapılması kararlaştırılmış olsa da, bu süreç uzamış ve ilk belediye seçimleri ancak 1999 tarihinde yapılabilmektedir. Bu tarih itibarıyla da yerel yönetimler kademeli biçimde yapılandırılmaya başlanmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa Konseyi'ne üye ülkeler arasında büyükşehir belediyesi uygulaması olmayan tek ülke olması ile dikkat çekmektedir. Öte yandan bir yerel yönetim birimi olarak büyükşehir yapılanmasına denk gelebilecek şehirler Azerbaycan'da "şehir" olarak adlandırılmaktadır. İktidar tarafından ülkenin başkenti olan ve nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı Bakü şehri için özel yönetim modeli oluşturulmak istense de, mevcut anayasa buna izin vermediğinden mümkün olamamıştır. Öte yandan, resmi olarak özel bir yönetim modeli olmasa da merkezi idarenin Bakü'nün idaresine ayrı bir önem verdiğini ve şehrin yönetiminde etkin olduğunu söylemek gerekir.



AZERBAIJAN'IN YEREL YÖNETİM YAPILANMASINA DAİR YASAL ÇERÇEVE, 1995 TARİHLİ AZERBAIJAN CUMHURİYETİ ANAYASASI'NIN DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜNDE DÜZENLENMİŞ VE YEREL YÖNETİM ORGANI OLARAK BELEDİYELER İFADE EDİLMİŞTİR

ӘЗЕРБАЙЖАННЫҢ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ ӘЗЕРБАЙЖАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ 1995 ЖЫЛҒЫ КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ ТӨРТІНШІ БӨЛІГІМЕН РЕТТЕЛІП, ӘКІМШІЛІКТЕР ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ОРГАНЫ РЕТІНДЕ АНЫҚТАЛДЫ



1991 жылы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Әзербайжан өз тәуелсіздігін жариялап, егеменді мемлекет құру процесі бастады. Оның негізін 1995 жылы қабылданған Әзербайжан Республикасының Конституциясы құрады. Конституция күшіне енген күннен бастап екі жыл ішінде жергілікті әкімшіліктер туралы заң және әкімшілік сайлау өткізу туралы қарар қабылданғанмен, бұл үдеріс созылып кетіп, алғашқы әкімшілік сайлау тек 1999 жылы ғана өтті. Сол күннен бастап жергілікті өзін-өзі басқару органдары біртіндеп құрыла бастады.

Еуропа Кеңесіне мүше мемлекеттердің ішінде тек Әзербайжан Республикасының астанасы ғана өз жеке әкімшілігіне ие емес. Бір жағынан, жергілікті басқару бірлігіне ие қалалар Әзербайжанда «қала» деп аталады. Ел астанасы мәртебесіне ие және халықтың басым бөлігі тұратын Бакуде Әзербайжан Республикасының Үкіметі арнайы басқару моделін құрғысы келгенімен, қазіргі Конституция бұл талпынысты шектеп отыр. Екінші жағынан, ресми үкіметтік үлгі болмағанына қарамастан, орталық әкімшілік Бакудің басқару ісіне айрықша мән беріп, қаланы басқаруда белсенділік танытып отырғанын айта кету керек.



Ülkenin bağımsızlık döneminin ilk on yılında merkezi hükümet tarafından yapılandırılan yerel yönetimlerin arka planında idari yenden yapılanmanın yanında, demokratikleşme, Batı'yla ilişkileri geliştirmek ve Avrupa Konseyi'ne üyelik gibi süreçlerin etkili olduğunu söylemek gerekir (Elma, 2013: 68). Nitekim, Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi gibi kuruluşların, Azerbaycan'da yerel yönetimlerin daha demokratik ve katılımcı yapılar haline getirilmesi ve kamusal hizmetlerin sağlanmasında daha yetkili kılınmasına dair tavsiyeleri vardır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, 1999 tarihli Belediyelerin Statüsü Hakkında Kanun'un 1. maddesinde *"belediyeler gayrı devlet sistemidir"* ifadesi yer almaktadır. Bu ifade, 2005 yılındaki değişiklikle *"belediyeler yerelde devlet işlerini yürüten kuruluşlardır"* şeklinde düzenlenmiştir (Hüseyin vd., 2013: 166). Bu bağlamda, 2005 öncesinde kanuni açıdan belediyelerin yerel yönetimlerden ziyade, devlet dışı kuruluşlar olarak kamu tüzel kişiliğinden yoksun bir biçimde konumlandırıldığı görülmektedir. Bu durum yerel yönetimlerin, merkezi hükümet ve onun taşra kuruluşları olan icra hakimiyetleri karşısında yetki ve güç kaybetmesine, halk karşısında ise itibar ve güven bakımından zayıf

Ел тәуелсіздігінің алғашқы жылдары орталық билік құрылымындағы жергілікті өзін-өзі басқару ісінде әкімшілікті қайта құру, демократияландыру, Батыспен қарым-қатынасты жақсарту және Еуропа Кеңесіне мүше болу сияқты процестер тиімді болғаны мәлім (Эльма, 2013: 68). Шын мәнінде, Жергілікті және аймақтық билік органдарының Еуропалық конгресі сияқты ұйымдардың Әзербайжанда жергілікті өзін-өзі басқаруды демократиялық және қатысушыларға тартымды ету, оларға мемлекеттік қызметтерді көрсету құқығын беру туралы ұсыныстары бар.

Әзербайжан Республикасының 1999 жылғы «Әкімшіліктердің мәртебесі туралы» Заңының 1-бабында «әкімшіліктер – бейресми мемлекеттік жүйе» деген сөз бар. 2005 жылғы түзетулер енгізген кезде, бұл сөз «әкімшіліктер жергілікті деңгейде мемлекеттік істерді жүзеге асыратын мекемелер» деп өзгертілді (Hüseyin et al., 2013: 166). Бұл ретте 2005 жылға дейін әкімшіліктердің жергілікті өзін-өзі басқару органдарына емес, қоғамдық-құқықтық субъектілігінен айырылған мемлекеттік емес ұйымдар ретінде заңды түрде қызмет еткендігі көрінеді. Бұл жағдай жергілікті билік орган-

kalmalarına neden olmuştur.

Azerbaycan'ın yerel yönetim yapılanmasına dair yasal çerçeve, 1995 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın dördüncü bölümünde düzenlenmiş ve yerel yönetim organı olarak belediyeler ifade edilmiştir. Belediyelerin seçim esasına göre oluşturulduğu ve belediye seçimlerinin yöntemleri ve belediyelerin statülerinin kanunla belirlendiği belirtilmiştir.

Azerbaycan'da belediyelerin yetki süresi beş yıldır. 18 yaşını tamamlayan vatandaşların oy kullanabildiği seçimlerde, 18 yaşını tamamlayanlar aday da olabilirler. İcra hakimiyeti organlarında çalışan görevli kişiler, hakimler, hukuk muhafaza organlarının çalışanları, din adamları, subaylar belediye meclisi üyesi seçilemezler. Belediye meclisi üyelerini seçmenler doğrudan ve gizli oyla seçerler. Belediyelerin yetkilerinin bitmesine en geç 120 gün kala ise yeni seçimler belirlenir (Hasanoğlu, 2007: 84).

Öte yandan, Azerbaycan'da her vatandaşın belediye hizmetlerinden yararlanması düşüncesi ile belediyeye kurulması için herhangi bir nüfus koşulu bulunmamaktadır. Yani tüm ülke topraklarında belediye tüzel kişiliği bulunmaktadır. Buna rağmen, incelendiğinde en az 500 kişinin yaşadığı bölgede belediye kurulduğu bilinmektedir. Belediyelerin ilk kurulduğu yıl olan 1999 yılı ile 2009 yılı arasındaki on yıllık süreçte, ülkede tüm nüfus alanını kapsayacak şekilde toplam 2.757 belediye kurulmuştur. 2009 yılı itibarıyla ise belediyelerin birleştirilmesi yaklaşımı hakim olmuş ve ülkenin özellikle kuzey ve güney bölgelerinde yapılan yerel yönetim reformlarıyla birçok belediyenin birleştirilmesi ile Azerbaycan'da belediye sayısı 1.718'e düşmüştür. Günümüz itibarıyla Azerbaycan'da 1.606 belediye bulunmaktadır.

Belediye meclis üye sayısı, nüfus ora-



**18 YAŞINI
TAMAMLAYAN
VATANDAŞLARIN
OY KULLANABİLDİĞİ
SEÇİMLERDE,
18 YAŞINI
TAMAMLAYANLAR
ADAY DA
OLABİLİRLER**

**САЙЛАУҒА 18
ЖАСҚА ТОЛҒАН
АЗАМАТТАР ҚАТЫСА
АЛАДЫ, ӘРІ 18
ЖАСҚА ТОЛҒАНДАР
ӨКІЛЕТТІККЕ ҮМІТКЕР
БОЛУ ҚҰҚЫҒЫНА ИЕ**



дары атқарушы биліктің үстемдігі жағдайында орталық үкіметтің пен оның автономиялық мекемелері алдында ғана емес, халық алдында биліктен де, бедел-сенімнен де айырылғандығына алып келді.

Әзербайжанның жергілікті өзін-өзі басқару құрылымының құқықтық негіздері Әзербайжан Республикасының 1995 жылғы Конституциясының төртінші бөлігімен реттеліп, әкімшіліктер жергілікті өзін-өзі басқару органы ретінде анықталды. Әкімшіліктер сайлау негізінде құрылатыны, оларды сайлау әдістері мен әкімшіліктердің мәртебесі заңда нақты белгіленді.

Әзербайжанда әкімдердің өкілеттік мерзімі бес жыл. Сайлауға 18 жасқа толған азаматтар қатыса алады, әрі 18 жасқа толғандар өкілеттікке үміткер болу құқығына ие. Атқарушы билік органдарында жұмыс істейтін лауазымды адамдар, судьялар, құқық қорғау органдарының қызметкерлері, діни қызметкерлер, әскери қызметкерлер қалалық кеңестің мүшелері болып сайлана алмайды. Сайлаушылар қалалық кеңес мүшелерін тікелей және жасырын дауыс беру арқылы сайлайды. Жаңа сайлау әкімдік мерзімі біткенге дейін 120 күн бұрын анықталады (Хасаноğlu, 2007: 84).

Енді бір жағынан, Әзербайжанда әрбір азамат әкімшілік қызметтерді пайдалана алады деген идеямен әкімшілік құру үшін халықтың саны талап етілмейді. Басқаша айтқанда, бүкіл ел аумағында әкімшілікке тән заңды тұлға бар. Дегенмен, зерттеп қарасақ, облыста кемінде 500 адам тұратын әкімшілік құрылғаны байқалады. Әкімшіліктер алғаш құрылған 1999 жылдан бастап 2009 жылға дейінгі онжылдық кезеңде елде барлық халықты қамтитын 2757 әкімшілік құрылды. 2009 жылғы мәлімет бойынша

nına göre belirlenmekte ve yerel yönetim seçimleri beş yılda bir gerçekleşmektedir. Vatandaşların nüfus oranında sayıları belirlenmiş olan meclis üyelerinden yalnız bir seçim yapmak zorunda olmadıklarını da burada belirtmek gerekir. Seçmenler, farklı partilerden farklı adayların isimlerinin yanına tik atmak suretiyle o belediyenin nüfusuna göre belirlenmiş olan ve seçilecek belediye meclis üyesi sayısı kadar isim işaretleyebilmektedir (Aritürk ve Negiz, 2018: 877).

Nüfusu 300.000'i geçen kentlerde ise, ikinci bir belediye kurulması öngörülse de uygulamaya bakıldığında, ikinci belediyesi olan kent olmadığı görülmektedir. İstisna olarak, Bakü ve Gence gibi kendi içinde rayonları (ilçeleri) bulunan büyük kentlerde ilçe belediyeleri kurulmuştur. Öte yandan, bu iki kentin de şehrin tamamına yönelik hizmet veren büyükşehir belediyeleri bulunmamaktadır. Sumgayıt, Guba, Lenkeran ve Şeki gibi, Bakü ve Gence'ye göre daha küçük şehirlerde (şehir merkezlerinde) ise sadece tek bir belediye, şehir belediyeleri oluşturulmuştur (Elma, 2013: 73).

Daha önce Bakü kentine merkezi hükümetin özel önem verdiğini ifade etmiştik. Özellikle Bakü kentinde merkezi yönetimin birçok faaliyetinde söz sahibi olduğu ve belediyelerden ziyade, çoğunlukla Bakü İcra Hakimiyeti'nin

akimşilikterdi biriktiru tasilı basım bolıp, koptegen akimşilikterdiñ, asiresse eldiñ soltıstık және oñtıstık aymaqtarında birigiimen Əzerbayjandağı akimşilikterdiñ sany 1718-ge deyin qysqardı. Aғымдағы жағдайға қарасақ, 2017 жылы Əzerbayjanda 1606 akimşilik болған (Арытүрк және Негиз, 2018: 870).

Қалалық кеңес мүшелерінің саны халық санына қарай анықталып, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайлау бес жыл сайын өткізіледі. Бұл жерде айта кететін жайт, азаматтардың саны халық арақатынасында анықталған кеңес мүшелерінен бір ғана сайлау өткізуге міндетті емес. Әртүрлі партиялардан шыққан әртүрлі кандидаттардың аты-жөнінің жанына құсбелгі қою арқылы сайлаушылар сол әкімшіліктің халық санына қарай анықталып сайланатын әкімшілік кеңес мүшелерінің санына дейін көп есімді белгілей алады (Арытүрк және Негиз, 2018: 877).

300 мыңнан астам халқы бар қалаларда екінші әкімшілік құрылады деп болжанғанымен, екінші әкімшілігі бар қала жоқ екені байқалады. Алайда, өз аудандары бар Баку мен Гянджа сияқты үлкен қалаларда аудандық әкімшіліктер құрылды. Алайда бұл екі қалада бүкіл қалаға қызмет көрсететін аста-





belediye faaliyetlerini yerine getirdiği görülmektedir. Başkentten uzaklaşıldığında ise, gerek belediyelerin halkla iletişimi açısından gerekse de belediye hizmetlerini yerine getirmede daha özerk bir ortam olduğu görülebilir (Aritürk ve Negiz, 2018: 879).

Azərbaycan Anayasası və Bələdiyyələrin Statüsü Hakkında Kanun'a göre, yetki ve görevler açısından belediyeler birçok hizmeti yerine getirmede görevli sayılsa da fiilen bu görevleri yerine getirme noktasında siyasi iradede yoksundur. Yasal açıdan belediyeler güçlü görünse de merkezi hükümetin bir parçası olan icra hakimiyetlerinin yerel siyaset açısından daha fazla güç sahibi oldukları görülmektedir.

Azərbaycan yerel yönetim sisteminin Türkiye ile benzerlik ve farklılıklarına gelecek olursak;

- Her iki ülke de merkezîyetçi kamu yönetimi sistemine sahip olmakla birlikte; Azerbaycan'da yerel yönetimlerin merkezi hü-



BELEDİYE MECLİS ÜYE SAYISI, NÜFUS ORANINA GÖRE BELİRLENMEKTE VE YEREL YÖNETİM SEÇİMLERİ BEŞ YILDA BİR GERÇEKLEŞMEKTEDİR

QALALIQ KEÇEC MÜŞELERİNİN SANY HALIQ SANYNA QARAY ANYQTA-LYP, JERGLİKTİ ÖZİN-ÖZİ BASQARU ORGANDARYNA SAYLAU BES JYL SAYYN ÖTKİZİLEDİ



налық әкімшіліктер жоқ. Сумгаит, Губа, Лэнкаран және Шеки сияқты Баку мен Гянджадан кейінгі кіші қалаларда (қала орталықтарында) тек бір ғана қалалық әкімшілік құрылды (Эльма, 2013: 73).

Орталық үкімет Баку қаласына ерекше мән беретінін жоғарыда айтып өттік. Баку қаласы өмірінің көптеген салаларында орталық үкімет шешуші дауысқа ие болып, әкімшілік қызметті жергілікті әкімшілік емес, Бакудың атқарушы билігі атқаратыны байқалды. Елордадан алыстаған сайын әкімшіліктердің халықпен байланысы және әкімшілік қызметтерді орындауы тұрғысынан неғұрлым автономды орта болатыны мәлім (Арытүрк және Негиз, 2018: 879).

Әзербайжан Конституциясы мен әкімшіліктердің мәртебесі туралы заңға сәйкес, әкімшіліктер өздерінің өкілеттіктері мен міндеттері бойынша көптеген қызметтерді орындауға жауапты болып

kümetin müdahalesine daha açık olduğu, dolayısıyla da idari ve mali özerkliğini yanı sıra, imkanlar ve kapasite açısından da daha zayıf oldukları görülmektedir. Yasal açıdan Azerbaycan yerel yönetimleri daha özerk, Türkiye’de ise idari vesayet denetimi altında olmakla birlikte, uygulamada Türkiye’deki yerel yönetimlerin daha özerk oldukları ve kamusal hizmetleri daha bağımsız yürütbildikleri rahatlıkla söylenebilir.

- Azerbaycan’da belediyelerin yasal olarak özerk olmasına karşın, işleyişte güçsüz ve özellikle büyük kentlerde çoğu zaman icra hakimiyeti tahakkümü altında olduğu görülmektedir. Türkiye’de ise özellikle son yasal düzenlemelerle güçlü olan belediye ve belediye başkanlarının özellikle büyükşehirlerde daha da güçlendiği görülmektedir.
- Azerbaycan’da mahalli idarelerin, kuruluşu, işleyişi, görev ve yetkilerine ek olarak merkezi hükümetle olan ilişkileri Anayasa’da ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Oysa bu konuların neredeyse tamamına yakını Türkiye’de kanunlarla düzenlenmiştir (Hekimoğlu, 2013: 57).
- Türkiye’de belediyelerin üç organı bulunmaktadır: belediye başkanı, belediye meclisi ve belediye encümeni. Azerbaycan’da ise belediye organları; belediye başkanı, belediye meclisi, geçici ve daimi kurulan komisyonlarından oluşmaktadır (Parlak, 2018: 138).
- Azerbaycan’da belediye başkanı, belediye meclisi kararlarını imzalayıp yürürlüğe koyan son mercidir. Türkiye’de ise, valinin onayı gereken belediye meclis kararları vardır. Buna karşın, Azerbaycan’da belediye meclisinin hiçbir kararı merkezi idarenin taşra teşkilatı olan icra hakimiyetinin başkanı tarafından onaya tabi tutulmamaktadır (Avaner ve Hasanoğlu, 2017: 963).
- Türkiye’de belediye başkanları halk tarafından seçilmektedir. Azerbaycan’da ise belediye başkanları Türkiye’den farklı olarak 5 yılda bir seçilen belediye meclis üyeleri arasından, yine üyelerin oylarıyla

sanalғанымен, бұл міндеттерді орындауға саяси ерік-жігері жетіспейді. Әкімшіліктер заң тұрғысынан күшті болып көрінгенімен, орталық биліктің бір бөлігі болып табылатын атқарушы биліктің жергілікті саясат тұрғысынан көбірек билікке ие екені байқалады.

Әзербайжан жергілікті басқару жүйесінің Түркиямен ұқсастықтары мен айырмашылықтарына келетін болсақ:

- Екі елде де орталықтандырылған мемлекеттік басқару жүйесіне және Әзербайжандағы жергілікті билік органдары орталық үкіметтің жұмысына араласу мүмкіндігіне ие болғанымен, олар әкімшілік және қаржылық өзін-өзі басқару, мүмкіндіктер мен әлеует тұрғысынан әлсіз екені байқалады. Әзербайжанның жергілікті өзін-өзі басқару органдары Түркияда заңдық тұрғыдан анағұрлым автономды және әкімшілік қамқоршылықта болғанымен, іс жүзінде Түркиядағы жергілікті үкіметтердің автономды және мемлекеттік қызметтерді тәуелсіз түрде атқара алатыны бесенеден белгілі.
- Әзербайжандағы әкімшіліктер заңдық тұрғыдан автономды болғанымен, оларға қарағанда көбінесе атқарушы биліктің, әсіресе үлкен қалаларда үстемдігі басым екені байқалады. Түркияда соңғы заң ережелерімен ерекше күшті болған әкімшіліктер мен әкімдердің әсіресе бас қалаларда күшейгені көрінеді.
- Әзербайжанда жергілікті әкімшіліктердің құрылуы, жұмыс істеуі, міндеттері мен өкілеттіктерімен қатар, олардың орталық үкіметпен қарым-қатынасы Конституцияда егжей-тегжейлі реттелген. Дегенмен, Түркияда бұл мәселелердің барлығы дерлік заңмен реттеледі (Хекимоğlu, 2013: 57).
- Түркияда әкімшіліктердің үш органы бар: әкім, әкімшілік кеңес және әкімшілік алқасы. Әзербайжанда әкімшілік органдар: әкім, әкімшілік кеңес, уақытша және тұрақты алқалар

seçilmektedir.

- Azərbaycan'da belediye başkanının belediye meclis üyeleri arasından seçilmesi dolayısıyla, yerel seçimler öncesi belediye başkanı tanıtımı gibi bir durum olmadığından belediye başkanının tanınırlığı Türkiye'ye oranla daha düşüktür. Dolayısıyla, Türkiye'de güçlü belediye başkanı modeli varken, Azərbaycan'da başkanın daha pasif olduğu ve kurumsal yapının ön plana çıktığı görülmektedir (Aritürk ve Negiz, 2018: 878).
- Türkiye'de yerel seçimlerde belediye başkanı adayının isminin her yerde olmasa da partinin önüne geçebildiği, hatta herhangi bir ilde genel seçimlerde birinci parti seçilen siyasi partinin adayının yerel seçimlerde alt sıralarda kaldığı, bağımsız adayların siyasi parti adaylarının çok üstünde oy aldığı çokça örnek sayılabilir. Azərbaycan'da ise, belediye başkanının belediye meclisi üyeleri tarafından seçilmesi durumu, seçimler sırasında siyasi partilerin Türkiye'ye kıyasla daha fazla önem kazanmasına neden olmaktadır.
- Türkiye'de belediye meclis üyesi olmak için ilkokul mezunu olmak yeterlidir. Azərbaycan'da meclis üyesi seçilebilmek için ise, en az yüksekokul mezunu olma şartı bulunmaktadır.
- Azərbaycan'ın Türkiye'ye kıyasla, yasal mevzuatını hazırlarken Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uygunluğu daha fazla göz önünde bulundurduğu izlenmektedir. Ancak, uygulamadaki uygunluk konusu tartışmaya açıktır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de Türkiye Cumhuriyeti'nde de anayasal açıdan merkezi ve yerinden yönetim olmak üzere ikili idare yapısı vardır. İki ülkede de yerel yönetimler idari ve mali açıdan özerk tanımlanmalarına rağmen, devletlerin aşırı merkezizetçi yapısı yerele yetki devrini sınırlamaktadır. Dolayısıyla, her iki ülkede de merkezini yerel üzerinde vesaleti söz konusudur. Ancak bu noktada belirtilmelidir ki, Azərbaycan'da yerel yönetimler Türkiye'ye kıyasla daha pasiftir ve etkinliği azdır. Özellikle Bakü gibi büyük kentlerin yönetiminde belediyelerden ziyade, merkezi yö-

(Парлақ, 2018: 138).

- Әзербайжанда әкім әкімшілік кеңестің шешімдеріне қол қоятын және күшіне енетін соңғы орган. Түркияда, керісінше, губернатордың мақұлдауын қажет ететін әкімшілік кеңес шешімдері бар. Екінші жағынан, Әзербайжандағы әкімшілік кеңестің ешбір шешімі орталық үкіметтің шекаралық ұйымы атқарушы билік басшысының бекітуіне жатпайды (Avaner and Hasanoglu, 2017: 963).
- Түркияда әкімдерді халық сайлайды. Әзербайжанда, керісінше, әкімдер Түркиядағыдай емес, 5 жыл сайын сайланатын әкімшілік кеңестер мүшелерінің дауысымен сайланады.
- Әзербайжанда әкім әкімшілік кеңес мүшелерінің арасынан сайланатындықтан, әкімді мойындау Түркиядағыдан төмен, өйткені жергілікті сайлау алдында әкімді жоғарылату деген ұғым жоқ. Сондықтан Түркияда әкім үлгісі жоғары көрінгенімен, Әзербайжанда әкімнің пассивті екені және институционалдық құрылымның бірінші орынға шыққаны байқалады (Арытүрк және Негиз, 2018: 878).
- Түркияда жергілікті сайлауда барлық жерде болмаса да, әкімдікке кандидаттың аты партиядан озып кетуі мүмкін, шын мәнінде, кез келген провинцияда жалпы сайлауда бірінші партия болып сайланған саяси партияның кандидаты жергілікті сайлауда төменгі қатарда қалып, тәуелсіз кандидаттар саяси партияның кандидаттарына қарағанда әлдеқайда жоғары дауыс жинаған мысалдар көп.
- Түркияда әкімшілік кеңеске мүше болу үшін бастауыш мектеп бітіргені жеткілікті. Әзербайжанда кеңес мүшесі болып сайлану үшін кем дегенде колледж білімі болуы керек.
- Түркиямен салыстырғанда Әзербайжанның құқықтық заңнамасын дайындаған кезде Еуропалық жер-

netimin ve onun taşra kuruluşları olan icra hakimiyetlerinin gücü ve etkinliği çok daha fazladır.

Yerel yönetim kültürünün tarihsel ve politik süreç içinde yeterince oluşmamış olması Azerbaycan'da yerel yönetimlerin işleyişine dair çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Halkın belediyelerin yetki ve görevleri ile, talep edebilecekleri hizmetlere dair yeterince bilgi sahibi olmadıkları, belediyelerin ise kanunen olsa da fiilen yetki ve görevlerini yerine getirecek siyasi iradede yoksun oldukları görülmektedir. Yerel yönetimler, idari ve mali özerkliğe sahip olarak kanunlardaki yerini alsa da uygulamada merkezîyetçi yönetim yapısının yansımaları vardır ve yerel yönetimlerin etkinlikleri sorgulanmaktadır. Ancak her ne kadar reforma ihtiyaç duyulsa ve eksiklikler olsa da bağımsızlık sonrası hızlı yapılanma ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı gibi belgelerin kabul edilmesi olumlu gelişmelerdir.



**GÜNÜMÜZ
İTİBARIYLA
AZERBAIJAN'DA
1.606 BELEDİYE
BULUNMAKTADIR**

**AĞYMDAĞY
ЖАҒДАЙҒА
ҚАРАСАҚ,
2017 ЖЫЛЫ
ӘЗЕРБАЙЖАНДА
1606 ӘКІМШІЛІК
БОЛҒАН**



гілікті өзін-өзі басқару хартиясының сақталуын көбірек ескеретіні байқалады. Дегенмен, тәжірибеде жарамдылық мәселесі пікірталасқа ашық.

Әзербайжан Республикасында да, Түркия Республикасында да конституциялық орталықтандырылған және орталықтандырылмаған қос әкімшілік құрылым бар. Жергілікті басқару органдары екі елде де әкімшілік және қаржылық жағынан автономды болып анықталғанымен, штаттардың өте орталықтандырылған құрылымы жергілікті билікке өкілеттік беруді шектейді. Сондықтан екі елде де орталықтың жергілікті қамқорлығы бар. Дегенмен, осы тұста Әзербайжандағы жергілікті басқару органдарының Түркияға қарағанда пассивті және тиімділігі төмен екенін атап өткен жөн. Әсіресе, Баку сияқты үлкен қалаларды басқаруда орталық үкімет пен оның губерни-



Kaynakça:

1. Arıtürk, Mertcan ve Negiz, Nilüfer (2018). Türkiye ve Azerbaycan Belediye Yönetimlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (23) Geybulla Ramazanoğlu Özel Sayısı, ss. 867-886.
2. Avaner, Tekin ve Hasanoğlu, Mürteza (2017). Küreselleşme Sürecinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kamu Yönetimi Sistemi: Kuruluş ve Uyum. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayfor 14 Özel Sayı 4, ss. 954-965.
3. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası (1995). Alınan yer: <https://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm>. Erişim Tarihi: 01.05.2019.
4. Azerbaycan Cumhuriyeti Belediye Seçim Kanunu (1999). Hukuk Neşriyatı. Bakü.
5. Azerbaycan Cumhuriyeti Belediyelerin Statüsü Hakkında Kanun (1999). Hukuk Neşriyatı. Bakü.
6. Elma, Fikret (2013). Türk Dünyasında Yerel Yönetimler. Mustafa Ökmen ve Fikret Elma (Ed.), Azerbaycan'da Yerel Yönetim Yapılanması: Tarihi Deneyim ve Mevcut Örgütlenme. Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul, ss. 61-80.
7. Hasanoğlu, Mürteza (2008). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devletin Yeniden Yapılanması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları. Sayıştay Dergisi, (69), ss. 73-90.
8. Hekimoğlu, Mehmet Merdan (2013). Mahalli İdarelerin Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarındaki Düzenlenişine Karşılaştırmalı Bir Bakış. Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (67), ss. 49-72.
9. Hüseyin, Ramil, Ünal, Ömer Faruk ve Akman, Elvetin (2013). Azerbaycan'da Yerel Yönetimlerin Gelişimi: Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri ve Bakü Kentinin Statüsü Hakkında Bir Değerlendirme. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 5 (1), ss. 163-172.
10. Parlak, Bekir (2018). Azerbaycan'da Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler: Yapısal, İşlevsel ve Karşılaştırmalı Bir Analiz. Burak Hamza Eryiğit (Ed.), TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Yerelden Küresele: Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını. TESAM Kitapları, Bursa, ss. 115-143.

ялық мекемелері, атқарушы билік орындарының күші мен тиімділігі әкімшіліктерге қарағанда әлдеқайда жоғары.

Әзербайжанда жергілікті өзін-өзі басқару мәдениетінің тарихи-саяси үдерісте жеткілікті түрде қалыптаспауы жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметінде түрлі мәселелерді тудырады. Халықтың әкімшілік өкілеттіктері мен міндеттері, олар талап ете алатын қызметтері туралы жеткілікті ақпараты жоқ, ал әкімшіліктер заңды болса да, өз өкілеттіктері мен міндеттерін орындауға саяси ерік-жігердің жетіспейді. Заңдарда жергілікті өзін-өзі басқару органдары әкімшілік және қаржылық дербе-

стікпен өз орнын алғанымен, тәжірибеде орталықтандырылған басқару құрылымының көріністері бар, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарының тиімділігі күмән тудырады. Дегенмен, реформалар қажет, кемшіліктерге қарамастан, тәуелсіздік алғаннан кейін жылдам қайта құру және еуропалық жергілікті өзін-өзі басқарудың автономиясы жағдайы сияқты құжаттардың қабылдануы оң өзгерістер деп танылу тиіс.

Дереккөз:

1. Аванер, Текин және Хасаноғлы, Муртеза (2017). «Әзербайжан Республикасының жаһандану үдерісіндегі мемлекеттік басқару жүйесі: құрылуы және бейімделуі», Ван Yüzüncü Yıl университетінің Әлеуметтік ғылымдар институты журналы, Kayfor 14 арнайы басылымы 4, бб. 954-965.
2. Алма, Фикрет (2013), «Түрік әлеміндегі жергілікті әкімшіліктер», Мұстафа Өкмен және Фикрет Элма (Ред.), Әзербайжандағы жергілікті басқару құрылымы: Тарихи тәжірибе және қазіргі ұйым, Түркі әлемі әкімшіліктер одағы басылымы, Ыстамбұл, бб. 61-80.
3. Арытүрік, Мертжан және Негиз, Нилуфер (2018). «Түркия және Әзербайжан әкімшіліктерінің салыстырмалы талдауы», Сүлейман Демирел университетінің экономика және әкімшілік ғылымдар факультеті журналы, 23 сан, Гейбулла Рамазаноғлы арнайы басылымы, бб. 867-886.
4. Әзербайжан Республикасының Конституциясы (1995).
5. Әзербайжан Республикасының әкімшілік сайлау туралы заңы (1999).
6. Әзербайжан Республикасының әкімшіліктерінің мәртебесі туралы заң (1999).
7. Парлак, Б. (2018), «TESAM III. Халықаралық әлеуметтік ғылымдар конгресі жергілікті жерден жаһанға: Түркия-түркі әлемі қатынастарының өткені, бүгіні және болашағы», Бурак Хамза Эрйигит (Ред.), Әзербайжандағы мемлекеттік басқару және жергілікті әкімшіліктер: құрылымдық, функционалды және салыстырмалы талдау, TESAM кітаптары, Бурса, бб. 115-143.
8. Хасаноғлы, Муртеза (2007), «Әзербайжан Республикасындағы мемлекеттің қайта құрылуы», 69 сан, бб. 73-90.
9. Хекимоғлы, Мехмет Мердан (2013), «Әзербайжан Республикасы мен Түркияның конституцияларында жергілікті басқару органдарының орналасуына салыстырмалы көзқарас», 67 сан, бб. 49-72.
10. Хусейн, Рамиль, Унал, Өмер Фарук және Акман, Элветтин (2013), «Әзербайжандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың дамуы: Орталық үкімет пен жергілікті өзін-өзі басқару қатынастарына шолу және Баку қаласының мәртебесі», Халықаралық Алаһия бизнес факультеті журналы, 5 сан 1 басылым, бб. 163-172.

PANDEMİNİN ORTA ASYA'DAKİ EĞİTİM SÜRECİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE KARMA ÖĞRENME MODELİNİN ETKİNLİĞİ



AKHMETOVA AINUR

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ
ҮДЕРІСІНЕ ПАНДЕМИЯНЫҢ ӘСЕРІ
ЖӘНЕ АРАЛАС ОҚЫТУ МОДЕЛІНІҢ
ТИІМДІЛІГІ

COVID-19 pandemisi, dünya genelinde olduğu gibi Orta Asya'nın eğitimi ve öğretim alanını da etkilemiştir. Pandeminin etkilerini azaltmak için küresel çapta uygulamaya konan izolasyon ve kısıtlama tedbirleri nedeniyle eğitim kurumları yüz yüze eğitimden çevrimiçi modele geçmişlerdir. Fakat pek çok ülkede olduğu gibi Orta Asya bölgesinde de internet ağının yeterince geliştirilmemiş olması eğitim sürecinde bir takım sorunlara ve aksaklıklara yol açmıştır. Öte yandan dijital teknolojilere hazırlıksızlık, dijital okuryazarlık eksikliği de bu süreçteki sorunları artırmıştır. Her ne kadar çeşitli zorluklar ve sorunlar ile karşılaşılrsa da zaman içerisinde atılan çeşitli adımlar ile bu sorunların üstesinden gelinmeye çalışılmıştır.

Pandemi koşullarının getirdiği bu zorluklar aslında eğitim alanı için başka fırsatların ve gelişmelerin gün yüzüne çıkmasına olanak sağlamıştır. Eğitim kurumlarının müfredatlarındaki değişimler, çeşitli prosedür ve bürokratik işlemlerin basitleştirilmesi, dijital teknolojiler sayesinde eğitime erişimin artırılması başlıca örnekler arasında gelmektedir. Böylece, COVID-19 pandemisi sadece eğitim alanı ile sınırlı kalmayarak devletlerin tüm alanlardaki temel eksikliklerini belirleme ve



COVID-19 PANDEMİSİ SADECE EĞİTİM ALANI İLE SINIRLI KALMAYARAK DEVLETLERİN TÜM ALANLARDAKİ TEMEL EKSİKLİKLERİNİ BELİRLEME VE DİJİTAL ALANDAKİ DEĞİŞİMLERİN BAŞLATILMASI SÜRECİNE HIZLI BİR ŞEKİLDE ADAPTE OLMALARI GEREKLİLİĞİNİ ORTAYA KOYMUŞTUR

COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНА ҒАНА ӘСЕР ЕТПЕЙ, МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ БАРЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ БАСТЫ КЕМШІЛІКТЕРДІ АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ САЛАДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРДІ БАСТАУ ҮДЕРІСІНЕ ЖЫЛДАМ БЕЙІМДЕЛУ ҚАЖЕТТІГІН КӨРСЕТТІ



COVID-19 пандемиясы әлемнің, сонымен қатар, Орталық Азияның да білім беру және оқыту саласына әсер етті. Пандемия зардаптарын жеңілдету үшін бүкіл әлемде оқшаулау және шектеу шаралары қабылданып, дәстүрлі бетпе бет білім беруден онлайн оқу үлгісіне ауысқан болатын. Әлемнің көптеген елдеріндегідей Орталық Азияда да интернет жеткілікті дамымағандықтан, білім беру үдерісінде бірқатар күрделі мәселелер мен кемшіліктер кездескені белгілі. Сонымен қатар, цифрлық технологиялардың алдын ала дайын болмауы, цифрлық сауаттылықтың жетімсіздігі білім беру үдерісін барынша күрделендірді. Кездескен күрделі мәселелер мен қиындықтарды уақыт өте келе әртүрлі жолдармен жеңуге қадамдар да жасалды.

Пандемия жағдайында туған мұндай қиындықтар білім беру саласының басқа да мүмкіндіктерін айқындауға және дамытуға септігін тигізді. Бұл тұрғыда білім беру ұйымдарының оқу бағдарламаларындағы өзгерістерді, түрлі рәсімдер мен бюрократиялық үдерістерді жеңілдету және цифрлық технологиялар арқылы білім алуға қолжетімділікті арттыруға ұмтылыс жасалған қадамдарды



irishtimes.com

dijital alandaki деғишмлерін башлатылмасы сүре-
сине hızlı bir şekilde adapte olmaları gerekli-
liğini ortaya koymuştur. Lakin tüm bu olumlu
gelişmelere rağmen, dijital altyapı eksikliği
dışında uzaktan eğitimde çeşitli sorunların ve
yetersizliklerin bulunduğu Dünya Bankası'nın
raporlarına da yansımıştır. Öğrencilerin liderlik
becerilerinin, fiziksel yeteneklerinin geliştiril-
mesi ve topluma uyum sağlamalarını kolay-
laştırmak açısından yüz yüze eğitimin önem
taşıdığını görmekteyiz. Bu tür becerilerin te-
levizyon, radyo ve çevrimiçi veya video dersler
ile öğrenilemeyeceği de aşıkardır (Arcia, vd.
2021).

Pandemide eğitim sisteminin etkilenmesi-
nin nedenlerinden biri de dijital teknolojilere
erişimin kısıtlı olmasıdır. Bu konuda yapılan
bir araştırmanın sonucu, bizlere Orta Asya
ülkelerindeki yetersizliklerin farklı düzeyler-
de olduğunu göstermektedir. Kazakistan'daki
öğrencilerin %70'inin internet ile bilgisayara
aynı anda erişimi bulunmakta iken, bu rakam
Kırgızistan'da %16, Özbekistan'da %5 ve Tac-
ikistan'da ise %1 civarındadır. Fakat bu nokta-
da Kazakistan için verilen %70 rakamı her bir
öğrenciye bir bilgisayarın düştüğü anlamına



атап өтуге болады. COVID-19 пандемиясы
білім беру саласына ғана әсер етпей, мем-
лекеттердің барлық саласындағы басты
кемшіліктерді анықтау және цифрлық са-
ладағы өзгерістерді бастау үдерісіне жыл-
дам бейімделу қажеттігін көрсетті. Осын-
дай оң өзгерістермен қатар, сандық ин-
фрақұрылымнан тыс қашықтықтан білім
берудің әртүрлі мәселелері мен кемшілік-
тері Дүниежүзілік банктің зерттеулерінде
көрсетілген. Білім алушылардың көшбас-
шылық дағдылары мен физикалық қа-
білеттерін жетілдіріп, қоғамға бейімделуі
үшін дәстүрлі бетпе бет оқудың маңызы
зор екенін байқаймыз. Сондай-ақ, мұн-
дай дағдыларды теледидар, радио және
онлайн немесе видео сабақтардан үйрене
алмайтыны айқын (Арсия, т.б. 2021).

Пандемия кезеңінде білім беру жүйесінде
цифрлы технологияларға қолжетімділіктің
шектеулі болуы көп қиындық тудырды.
Бұған қатысты жүргізілген зерттеу нәтиже-
лері Орталық Азия елдеріндегі кемшіліктің
әртүрлі деңгейде екенін көрсетеді. Қа-
зақстандағы студенттердің 70% бір уақыт-
та интернет пен компьютерге қол жеткіз-

gelmemektedir (Habdulhabar, 2020). Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev, 2021 yılında Kazakistan Halkına Sesleniş konuşmasında Kazakistan'daki ulusal telekomünikasyon şebekelerinin düşük seviyedeki hizmetlerine de değinmiştir (Tokayev, 2021).

Çevrimiçi eğitimin başka bir dezavantajı ise: öğrencilerin çevrimiçi, televizyonda ve radyoda anlatılan dersleri hangi seviyede öğrendikleri, ne kadar anladıkları anlaşılmamaktadır. Bunun nedeni öğretmenlerin geri bildirim alamamasıdır. Bu hususta özellikle matematik, fizik, fen bilimleri gibi belirli derslerin derinlemesine incelenmemesinden dolayı da öğrencilerin bu derslere ilgilerinin azalması mümkündür.

Eğitim sektörü devletlerin ekonomisinin ve sosyal alanlarının iyileştirilmesinde de önemli bir yere sahiptir. Şu anda Orta Asya nüfusunun büyük bir kısmını gençler oluşturmakta olup 24 yaşın altındaki gençlerin toplam nüfus içerisindeki payı %50 civarındadır. Her alanda olduğu gibi COVID-19 pandemisinin eğitim sektörüne ve öğrencilere farklı düzeylerde ve formlarda olumsuz etkileri yansımaktadır (Töleuhanova, 2020).

Dünya Bankası'nın 2020 yılı raporuna göre, pandeminin Orta Asya eğitim sistemi üzerindeki etkilerinin önümüzdeki on yıl içerisinde devam edeceği ve ekonomiye 44 milyar dolarlık zarar vereceği tahmin edilmektedir (Töleuhanova, 2020). Dünya Bankası uzmanlarının hesaplamaları, okulların beş ay boyunca kapalı kaldığı süreçte, geleneksel eğitim alanlara kıyasla hızlandırılmış uzaktan eğitim alan öğrencilerin ileride yıllık gelirlerinin 900 dolar azalacağını ortaya koymuştur. Bu da kariyerleri boyunca yaklaşık olarak 16 bin dolarlık gelir kaybı demektir (Töleuhanova, 2020). Bu



**ÖĞRENCİLERİN
LİDERLİK
BECERİLERİNİN,
FİZİKSEL
YETENEKLERİNİN
GELİŞTİRİLMESİ VE
TOPLUMA UYUM
SAĞLAMALARINI
KOLAYLAŞTIRMAK
AÇISINDAN YÜZ
YÜZE EĞİTİMİN
ÖNEM TAŞIDIĞINI
GÖRMEKTEYİZ**

**БІЛІМ
АЛУШЫЛАРДЫҢ
КӨШБАСШЫЛЫҚ
ДАҒДЫЛАРЫ МЕН
ФИЗИКАЛЫҚ
ҚАБІЛЕТТЕРІН
ЖЕТІЛДІРІП,
ҚОҒАМҒА
БЕЙІМДЕЛУІ ҮШІН
ДӘСТҮРЛІ БЕТПЕ
БЕТ ОҚУДЫҢ
МАҢЫЗЫ ЗОР ЕКЕНІН
БАЙҚАЙМЫЗ**



се, Қырғызстанда бұл көрсеткіш 16%, Өзбекстанда 5%, Тәжікстанда 1% құрайды. Бірақ мұндағы Қазақстанға қатысты 70% көрсеткіш әрбір оқушының компьютермен қамтылғандығын білдірмейді (Хабдулхабар, 2020). ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев 2021 жылы халыққа арнаған Жолдауында Қазақстандағы ұлттық телекоммуникация желілері қызметінің төмендігін атап өткен (Тоқаев, 2021). Онлайн білім беру барысында байқалған тағы бір кемшілік – онлайн, теледидар және радио арқылы берілген сабақтарды оқушылардың қандай деңгейде меңгергені айқын емес. Мұның бір себебі, мұғалімдердің оқушымен кері байланыс орнатпауы. Сондықтан, математика, физика, жаратылыстану сынды кейбір пәндерді тереңдете оқи алмағандықтан, білім алушылардың аталған пәндерге деген қызығушылығы азайып кетуі мүмкін.

Мемлекеттердің экономикасы мен әлеуметтік салаларын жетілдіруде білім саласы маңызды орын алады. Қазіргі уақытта Орталық Азияның басым бөлігі – жастар. 24 жас шамасына дейінгі жастар мұндағы халықтың 50% жуығын құрайды. Өзге салалар сынды COVID-19 пандемиясының білім беру саласы мен студенттерге кері әсері әртүрлі деңгейлер мен формаларда көрінеді (Төлеуханова, 2020).

Дүниежүзілік банктің 2020 жылғы есебіне сәйкес, пандемияның Орталық Азияның білім беру саласына тигізген зардабы он жылға созылып, экономикаға 44 миллиард доллар шығын келтіреді деген болжам жасалған. Бұл олардың мансабында шамамен 16 мың доллар табыс жоғалтқанын білдіреді (Төлеуханова, 2020). Дүниежүзілік банктің есептеуінше мектептер бес айға жабылғанда қашықтан жедел



news.csusm.edu

duruma Orta Asya özelinde baktığımızda ise bölge ülkelerinde okuyan öğrencilerin Avrupa'daki akranlarının eğitim seviyelerinden bir buçuk yıl geride kaldığını ifade eden çalışmalar da yayınlanmaktadır. Genel olarak, Orta Asya bölgesinde fakir ailelerin çocuklarının bilgi bakımından müreffeh bir aileden gelen bir akranından da iki buçuk yıl geride kaldığı öne sürülmektedir (Marto, 2020).

Uzmanlar, pandeminin eğitim sistemi üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra olumlu sonuçları olduğunu da belirtmektedirler. Her şeyden önce okullar ve üniversiteler eğitimin değerini gözden geçirerek en uygun ve rasyonel eğitim organizasyonu biçimlerini geliştirmektedir. Bunlardan biri, çevrimiçi ve çevrimdışı sınıfların birleşik bir biçimi olarak – karma eğitim modelidir (Makaryeva, vd. 2020). Pandemi sırasındaki uzaktan eğitim süreci öğretmenlerin ve öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyinin artırılması adına önemli olanaklar sunmuştur. Günümüzde, geleneksel eğitime geçiş yapan birçok kurum, çalışma sürecinde ek olarak dijital

білім алатын білім алушылардың жылдық табысы дәстүрлі білім алғандармен салыстырғанда 900 долларға төмендейді. Бұл есеп олардың мансапта 16 мың доллар табыстан айырылатынын білдіреді (Төлеуханова, 2020). Бұл жағдайды Орталық Азияға қатысты қарастырсақ, аталған аймақта оқитын студенттер Еуропадағы өз тұрғыластарының білім деңгейінен бір жарым жылға артта қалғаны туралы зерттеулер жарық көрген. Сондай-ақ Орталық Азия аймағындағы кедей отбасыдан шыққан балалар білім деңгейі бойынша ауқатты отбасынан шыққан құрдастарынан екі жарым жылға артта қалғандығы айтылады (Marto, 2020).

Сарапшылар пандемияның білім беру жүйесіне тигізген теріс әсерімен қоса, оң салдарының да болғандығын атап өтеді. Бірінші кезекте мектептер мен жоғары оқу орындары білім құндылығын қайта қарап, оқытуды ұйымдастырудың оңтайлы және ұтымды формаларын ойластырған. Соның бірі қашықтан және оффлайн білім

platformlardan halihazırда yararlanmaktadır. Университеттер çevrimdışı öğrenme biçimine geçtiğinde, bazı öğretmenler karma öğrenme modelinin daha etkin olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Öte yandan öğrenci ve eğitimcilerin dışında da toplumların dijital okuryazarlık seviyelerinin artırılmasının önü açılmaktadır.

Orta Asya ülkelerindeki sosyal ve insani bilimler üzerine eğitim veren yani mesleki eğitim ve pratik deneyim gerektirmeyen üniversitelerde COVID-19 sonrası karma eğitim sistemi modeli uygulanabilir. Üniversite eğitiminin ilk iki yılında öğrenciler 1. ve 2. sınıfta, ana bilim dallarında gerekli temel bilgilerin alınması ve üniversite yaşamının sağladığı sosyal ortam içerisinde öğretmenler ve arkadaş gruplarıyla iletişim kurma deneyimi edinilmesi adına yüz yüze eğitim almalıdırlar. Sonrasında ise öğrencilere esnek öğrenim koşulları yaratılması adına 3. ve 4. sınıflarda uzmanlık alanlarını belirledikten sonra ilgili derslerine uzaktan erişim sağlanması adına bir temel oluşturulabilir. Böylece yükseköğretim kurumlarında karma eğitim sisteminin çeşitli yararları öğrencilere sunulabilir. Bunlar arasında öğrenci ve öğretmenlerin yol, yiyecek ve zamandan tasarruf etmeleri sağlanabilir. Çevrimiçi derslere erişimi ve kaydı sayesinde hem daha geniş kitlelerin bu derslere erişimi sağlanabilir, hem de öğrencilerin istedikleri zaman, istedikleri konuları yeniden gözden geçirmesine yardımcı olunur. Bu noktada iyi anlatılarak kaydedilen dersin geleneksel dersten daha verimli olduğu yönünde de görüşler mevcuttur (Rogoff, 2020). Çevrimiçi imkanlar sayesinde üniversiteler çeşitli giderlerinden tasarruf yaparak öğrencilerinin eğitim ücretlerinde indirim yapabilirler. Kısacası, eğitim sektörü içerisinde de önde gelen uzmanlar ve eğitim kurumları her ne kadar COVID-19 pandemisi kısıtlamaları ile



**ÇEVİRİMİÇİ
EĞİTİMİN BAŞKA
BİR DEZAVANTAJI
İSE: ÖĞRENCİLERİN
ÇEVİRİMİÇİ,
TELEVİZYONDA
VE RADYODA
ANLATILAN DERSLERİ
HANGİ SEVİYEDE
ÖĞRENDİKLERİ, NE
KADAR ANLADIKLARI
ANLAŞILMAMAKTADIR**

**ОНЛАЙН БІЛІМ
БЕРУ БАРЫСЫНДА
БАЙҚАЛҒАН ТАҒЫ
БІР КЕМШІЛІК –
ОНЛАЙН, ТЕЛЕДИДАР
ЖӘНЕ РАДИО
АРҚЫЛЫ БЕРІЛГЕН
САБАҚТАРДЫ
ОҚУШЫЛАРДЫҢ
ҚАНДАЙ ДЕҢГЕЙДЕ
МЕҢГЕРГЕНІ АЙҚЫН
ЕМЕС**



берудің біріктірілген түрі – аралас оқыту моделі пандемиядан кейінгі кезеңде де басым мәнге ие болады (Макарьева, т.б. 2020). Сонымен қатар, пандемия оқытушыларға білім беру үдерісінде оқушылардың цифрлық сауаттылық деңгейін анықтауға және арттыруға мүмкіндік берді. Оған қоса, бүгінде дәстүрлі жұмыс түріне көшкен көптеген мекемелер жұмыс үдерісінде цифрлық платформалар қолданып жатыр. Университеттер дәстүрлі бетпе бет оқу түріне ауысқанда кейбір оқытушылар оқытудың аралас моделінің тиімділігін түсіне бастады. Екінші жағынан, бұл студенттер мен мұғалімдерден басқа қоғамдардың цифрлы сауаттылық деңгейін арттыруға жол ашады.

COVID-19-дан кейінгі аралас білім беру жүйесі үлгісін Орталық Азия елдеріндегі әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар бойынша білім беретін университеттерде қолдануға болады. Университетте білім алу барысында білім алушылар алғашқы 1-2 курста негізгі пәндер бойынша білім қорын қалыптастыру, университет өміріне бейімделу және оқытушымен, топтастарымен және жалпы қоршаған ортамен қарым-қатынас жасау жолдарын меңгеру үшін дәстүрлі білім беру жүйесінде білім алуы қажет. 3-4 курста мамандық бағыттары айқындалғаннан кейін бұл кезеңдегі пәндерді қашықтан оқытуды қолға алуға болады. Осылайша студенттерге жоғары оқу орындарындағы аралас оқу жүйесінің әртүрлі артықшылықтарын ұсынуға негіз бар. Қашықтан оқу түрі аудиторияның пәндерге қол жетімділігі мен тіркелімін кеңейту жағын қамтамасыз етумен қатар, студенттерге кез келген уақытта, түрлі тақырыптарды қайта қарауына септеседі. Осыған қатысты “жақсы жазылып сақталған дәріс



başlatılan çevrimiçi eğitim sürecinin pandemi sonrasında da yaygın bir şekilde devam edeceğini ve etmesi gerektiğini öne sürmektedir (Arcia, vd. 2021).

Sonuç olarak, dünya genelinde olduğu gibi, Orta Asya bölgesinde COVID-19 pandemisinin eğitim ve öğretim sistemi üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Eğitim kurumlarının kapatılması ve hızlandırılmış uzaktan ve çevrimiçi eğitime geçişte öğrencilerin eğitimlere erişimlerindeki sıkıntılar ve eğitimdeki eşitsizliğin, (aygıtlar ile internete eşit erişimin olmaması, görme ve işitme engelli öğrenciler için uzaktan eğitim olanaklarının olmaması) gelecekte Orta Asya'daki insan sermayesinin gelişimine, bilgi piyasasına ve sosyal, ekonomik alanlara bazı muhtemel olumsuz etkileri olacaktır. Öte yandan pandeminin eğitim sisteminde olumlu yönlerini de görmekteyiz. Pandemi, ayrıca, eğitim sistemindeki temel eksikliklerin belirlenmesine, müfredatın içe-

барлық уақытта аудиторияда оқылған дәрістен артығырақ” деген пікірлер кездеседі (Рогофф, 2020). Қашықтан білім беру арқылы университеттер әртүрлі шығындарды үнемдеп, білім алушының оқу ақысын азайтуға мүмкіндік табады. Қысқаша айтқанда, білім беру саласындағы жетекші сарапшылар мен білім беру мекемелері COVID-19 пандемиясы кезеңінде шектеуден басталған қашықтан білім беру үдерісі індеттен кейін де жалғасады деген болжам жасайды (Арсия, т.б. 2021).

Қорыта келгенде, әлем елдеріндегідей Орталық Азия аймағының да білім беру және оқыту жүйесіне коронавирус пандемиясының теріс әсері басым болған. Оқу орындары бірден жабылып, жедел қашықтан және онлайн оқуға ауысқан кездегі білім алушылардың білім алуға қолжетімсіздігі, өзара теңсіздігі (компьютер, ноутбук және интернетке тең қолжетімділіктің болма-

рігіннен yeniden düşünülmesine ve dijital okuryazarlığın geliştirilmesine de katkıda bulunmuştur. En önemlisi, uzaktan ve çevrimiçi eğitim, öğrencilerin hazır bilgi tabanını (online ortamda pandemiden önce kaydedilen video ve yazılı metinler şeklinde eğitim türü) öğrenmesine neden olmuştur. Gelecekte karma öğrenme modelini kamuya açık hale getirerek eğitimin değerini mümkün olduğunca demokratikleştirmeye ve optimize etmeye olanak tanınması öngörülmektedir.

Кайнақша:

1. Arcia, Gustavo, Hayos, de Rafael, Patrinos, Harry, Sava, Alina, Shmis, Tigran ve Teixeira, Janssen (2021). Avrupa ve Orta Asya'da COVID-19 sonrası öğrenimin yeniden kurulması: Politika ve uygulama. Alınan yer: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/36316/159693.pdf?sequence=4>. Erişim tarihi: 15.03.2022.
2. Birleşmiş Milletler (2020). Kavramsal not: COVID-19 döneminde ve sonraki dönemde eğitim. Alınan yer: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_-_education_during_covid-19_and_beyond_russian.pdf. Erişim tarihi: 15.03.2022.
3. Habdulahbar, Janna (2020). Orta Asya'da 7 milyon öğrenci okulu ve yüksek öğretim eğitimini terk edecek. Pandemi eğitimi nasıl etkilendi? Alınan yer: <https://informburo.kz/stati/7-mln-uchashchihsya-centralnoy-azii-brosyat-shkolu-i-vuz-kak-pandemiya-povliyala-na-obrazovanie.html>. Erişim tarihi: 07.03.2022.
4. Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Resmi Sitesi (2021). Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev'in Kazakistan halkına sesleniş. Halkın birliği ve sistemik reformlar – ülkenin refahının sağlam bir temelidir. Alınan yer: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakistan-halkyna-zholdauy-183555>. Erişim tarihi: 20.03.2022.
5. Makaryeva, Anastasia, Minayeva, Ekaterina ve Egorova, Darya (2020). Üniversite 2.0: Yeni akademik yılda eğitim kurumlarında öğrenim nasıl olacak? Alınan yer: <https://trends.rbc.ru/trends/education/5f3fc0c99a7947f77bdb0fea>. Erişim tarihi: 05.03.2022.
6. Marto, Jean-François (2020). Kazakistan'da pandemi ve eğitim: Ciddi kayıplar ve artan eşitsizlik. Alınan yer: <https://blogs.worldbank.org/ru/europeandcentralasia/post-covid-education-kazakhstan-heavy-losses-and-deepening-inequality>. Erişim tarihi: 20.03.2022.
7. Muhammedov, Rustem (2020). Türkmenistan'da dijital eğitim: COVID-19'un sayesinde değişiklik beklentisi. Alınan yer:



PANDEMI, AYRICA, EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ TEMEL EKSİKLİKLERİN BELİRLENMESİNE, MÜFREDATIN İÇERİĞİNİN YENİDEN DÜŞÜNÜLMESİNE VE DİJİTAL OKURYAZARLIĞIN GELİŞTİRİLMESİNE DE KATKIDA BULUNMUŞTUR

ПАНДЕМИЯ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСİNДЕГІ БАСТЫ КЕМШІЛІКТЕРДІ АЙҚЫНДАУҒА, ОҚУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ МАЗМҰНЫН ҚАЙТА ҚАРАСТЫРУҒА, ЖЕТІЛДІРУГЕ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ АРТТЫРУҒА СЕПТІГІН ТИГІЗДІ



уы және көзі көрмейтін, құлағы естімейтін білім алушыларға қашықтан оқуға мүмкіндік жасалмауы) болашақта Орталық Азиядағы адам капиталының дамуына, білім нарығына және әлеуметтік, экономикалық салаларға белгілі бір деңгейде шығын келтіреді. Сонымен қатар, пандемия білім беру жүйесіне оң әсер еткенін де көреміз. Пандемия білім беру жүйесіндегі басты кемшіліктерді айқындауға, оқу бағдарламаларының мазмұнын қайта қарастыруға, жетілдіруге және цифрлық сауаттылықты арттыруға септігін тигізді. Ең бастысы, қашықтан және онлайн оқыту білім алушыларға дайын тұрған білім қорын (пандемияға дейін де онлайн сақталып тұрған видео және жазба мәтін күйіндегі білім түрі) оқып үйренуді үйретті. Болашақта аралас оқыту моделін көпшілікке қолжетімді ету арқылы білім құндылығын барынша демократияландыруға және оңтайландыруға мүмкіндік беретіні байқалды.

Дереккөз:

1. Арсия, Густаво, Айос, де Рафаэль, Патринос, Гарри, Сава, Алина, Шмис, Тигран ве Тейшейра, Янссен (2021). Еуропа мен Орталық Азиядағы COVID-19-дан кейін оқуды қалпына келтіру: Саясат және тәжірибе: Сілтеме: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/36316/159693.pdf?sequence=4>. Қаралған уақыты: 15.03.2022.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты (2021). Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі. Сілтеме: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakistan-halkyna-zholdauy-183555>. Қаралған уақыты: 20.03.2022.
3. Макарьева, Анастасия, Минаева, Екатерина, Егорова, Дарья (2020). Университет 2.0: каким будет обучение в вузах в новом академическом году. Сілтеме: <https://trends.rbc.ru/trends/education/5f3fc0c99a7947f77bdb0fea>. Қаралған уақыты: 05.03.2022.



eriereader.com

<https://cabar.asia/ru/tsifrovoe-obrazovanie-v-turkmenistane-v-ozhidanii-izmenenij-na-fone-covid-19>. Erişim tarihi: 21.03.2022.

8. Rogoff, Kenneth (2020). Eğitim artık aynı olmayacak: Üniversitelere ne olacak? Alınan yer: https://forbes.kz/process/education/obrazovanie_ne_budet_prejnim_cho_stanet_s_vuzami/. Erişim tarihi: 05.03.2022.

9. Töleuhanova, Aigerim (2020). Pandemi, Kazakistan ve Orta Asya'daki eğitim sistemini nasıl etkileyecektir? Alınan yer: <https://www.azattyq.org/a/world-bank-expert-on-pandemic-education-in-central-asia-kazakhstan/30814147.html>. Erişim tarihi: 06.03.2022.

4. Марто, Жан-Франсуа (2020). Пандемия и образование в Казахстане: серьезные потери и увеличение неравенства. Сілтеме: <https://blogs.worldbank.org/ru/europeandcentralasia/post-covid-education-kazakhstan-heavy-losses-and-deepening-inequality>. Қаралған уақыты: 20.03.2022.

5. Мухамедов, Рустам (2020). Цифровое образование в Туркменистане: в ожидании изменений на фоне COVID-19. Сілтеме: <https://cabar.asia/ru/tsifrovoe-obrazovanie-v-turkmenistane-v-ozhidanii-izmenenij-na-fone-covid-19>. Қаралған уақыты: 21.03.2022.

tsifrovoe-obrazovanie-v-turkmenistane-v-ozhidanii-izmenenij-na-fone-covid-19. Қаралған уақыты: 21.03.2022.

6. Организация объединенных наций (2020). Концептуальная записка: образование в эпоху COVID-19 и в последующий период. Сілтеме: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_-_education_during_covid-19_and_beyond_russian.pdf. Қаралған уақыты: 15.03.2022.

7. Рогофф, Кеннет (2020). Образование уже не будет прежним: что станет с ВУЗами? Сілтеме: https://forbes.kz/process/education/obrazovanie_ne_budet_prejnim_cho_stanet_s_vuzami/. Қаралған уақыты: 05.03.2022.

8. Төлеуханова, Әйгерім (2020). Пандемия Қазақстандағы және Орталық Азиядағы білім беру жүйесіне қалай әсер етеді? Сілтеме: <https://www.azattyq.org/a/world-bank-expert-on-pandemic-education-in-central-asia-kazakhstan/30814147.html>. Қаралған уақыты: 06.03.2022.

9. Хабдулхабар, Жанна (2020). 7 млн учащихся Центральной Азии бросят школу и вуз. Как пандемия повлияла на образование. Сілтеме: <https://informburo.kz/stati/7-mln-uchashchih-sya-centralnoy-azii-brosyat-shkolu-i-vuz-kak-pandemiya-povliyala-na-obrazovanie.html>. Қаралған уақыты: 07.03.2022.

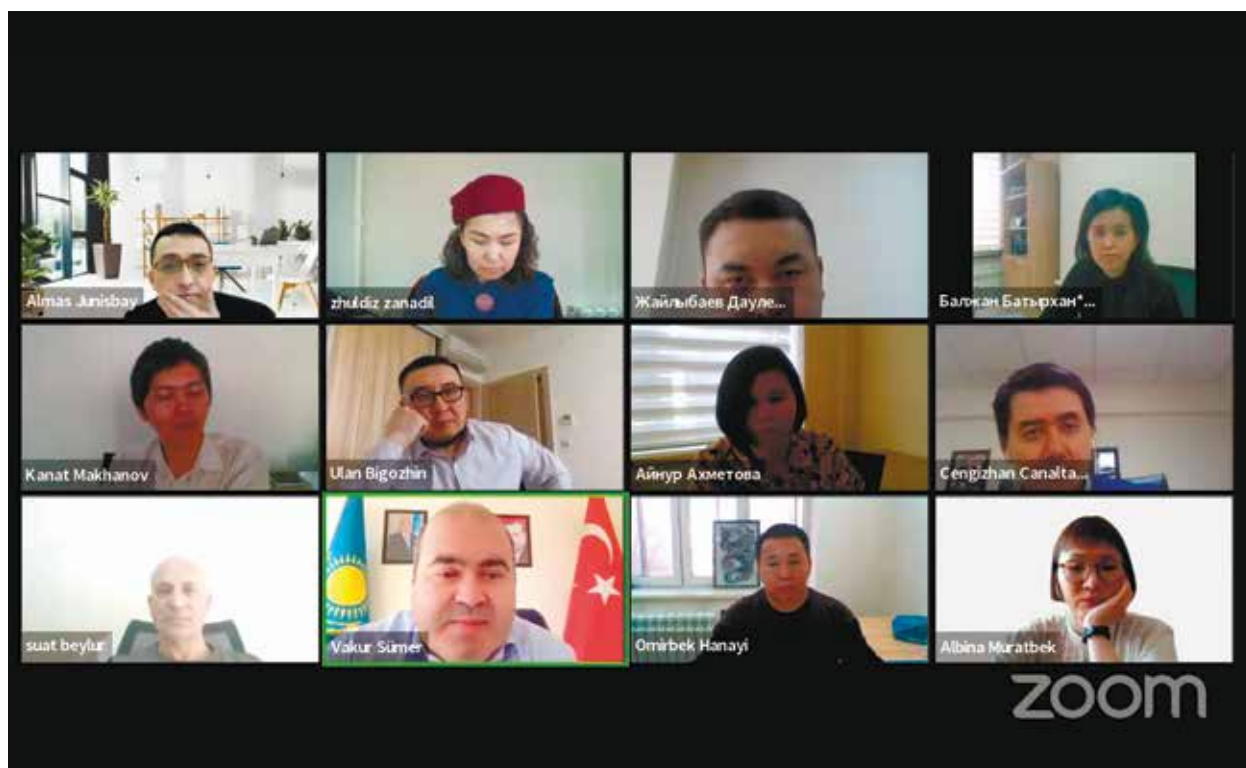
**3 MART 2022 TARİHİNDE
NAZARBAYEV ÜNİVERSİTESİ BEŞERİ
VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ
ÖĞRETİM ÜYESİ DOÇ. DR. ULAN
BIGOZHİN "SPORTS AND IDENTITIES
CONSTRUCTION" BAŞLIKLIL ONLINE
SEMİNER VERDİ.**

2022 ЖЫЛДЫҢ 3 НАУРЫЗЫНДА
НАЗАРБАЕВ УНИВЕРСИТЕТІ
ЖАРАТЫЛЫСТАНУ, ӘЛЕУМЕТТІК
ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ МЕКТЕБІ
ӘЛЕУМЕТТАНУ ЖӘНЕ АНТРОПОЛОГИЯ
ФАКУЛЬТЕТІНІҢ АССИСТЕНТ
ПРОФЕССОРЫ, ДОЦЕНТ, ДОКТОР ҰЛАН
БИҒОЖИН «СПОРТ ЖӘНЕ БІРЕГЕЙЛІК
ҚҰРЫЛЫМ» АТТЫ ОНЛАЙН СЕМИНАР
ӨТКІЗДІ.

Nazarbayev Üniversitesi Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ulan Bigozhin seminerinde, Kazakistan'daki et-

Назарбаев университеті Жаратылыстану, әлеуметтік және гуманитарлық мектебі Әлеуметтану және антропология факультетінің ассистент профессоры, доцент, доктор Ұлан Биғожин өз семинарында Қазақстандағы этноспорттың дамуы мен көкпар ойыны туралы ақпарат берді. Қазіргі әлемдегі танымал және бұқаралық спорт тек спорт қана емес, сонымен қатар бизнесті, БАҚ-ты, жарнаманы және бірегейлікті қалыптастырудың өте маңызды факторы екенін атап өткен доцент, доктор Ұлан Биғожин, әсіресе, көкпардың соңғы жылдары танымал бола бастағанын айтты. Осы тұрғыда доцент, доктор Ұлан Биғожин көшпелілердің көне спортының бірі – көкпарға соңғы уақытта қызығушылықтың арта түсуінің басты себептерінің бірі, сөзсіз, бірегейлікті қалыптастыру қажеттілігі екенін жеткізді. Әсіресе, Қазақстан жағдайында көкпарға мән беру КСРО жылдарында жоғалған «нағыз қазақ» болмысын қалпына келтірудің бір жолы ретінде қолданылғанын тілге тиек етті. Сондықтан мемлекет мұндай дәстүрлі көшпелі спорт түрлерін дамытуға баса мән беретінін тілге тиек етті. Доцент, доктор Ұлан Биғожин





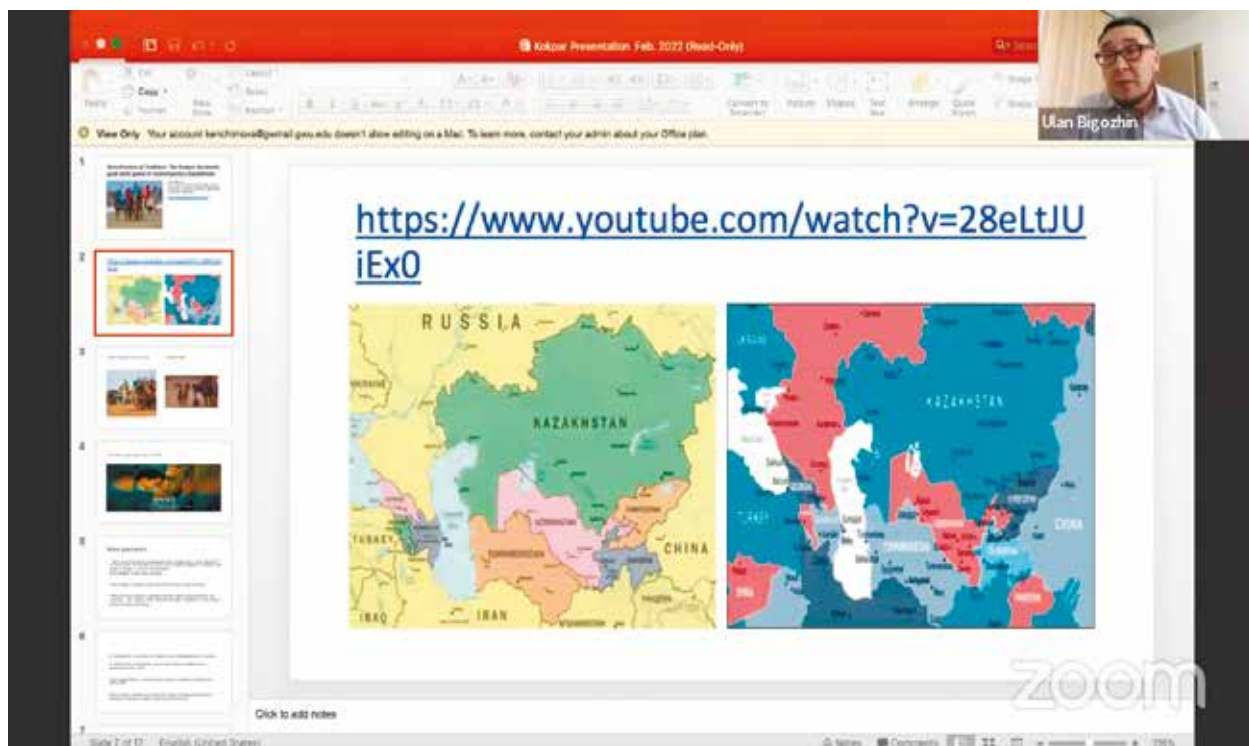
nosporun gelişimi ve kokpar oyunu hakkında bilgi verdi. Modern dünyada popüler ve kitlesel sporlar sadece spor değil aynı zamanda iş, medya, reklamcılık ve kimlik oluşumunda çok önemli bir faktör olduğunu da ifade eden Doç. Dr. Ulan Bigozhin, kokparın özellikle son yıllarda popülerlik kazandığını belirtti. Bu bağlamda Doç. Dr. Ulan Bigozhin, en eski göçebe sporlarından biri olan kokpara son zamanlarda artan ilginin ana nedenlerinden birinin kesinlikle kimlik oluşturma ihtiyacı olduğunu dile getirdi. Özellikle Kazakistan örneğinde, kokpara önem verilmesinin, SSCB yıllarında kaybolan o "gerçek Kazak" kimliğini geri kazanmanın yollarından biri olarak kullanıldığını söyledi. Bu nedenle devlet, bu tür geleneksel göçebe sporlarının geliştirilmesine büyük önem verdiğini vurguladı. Doç. Dr. Ulan Bigozhin, benzer eğilimleri sadece Kazakistan'da değil, Orta Asya'nın diğer ülkelerinde de gözlemlendiğini belirtti.

Seminerin devamında, Doç. Dr. Ulan Bigozhin, kokparın gelişmesinin özellikle atıcılık ve at sporunda önemli gelişmelere yol açtığını da vurguladı. Kokpar eğitimi için yeni cins atlar

мұндай үрдіс тек Қазақстанда ғана емес, Орталық Азияның басқа елдерінде де байқалатынын атап өтті.

Семинардың жалғасында доцент, доктор Ұлан Биғожин көкпардың дамуы, әсіресе, ат бапкерлігі мен жылқы спортында маңызды жетістіктерге қол жеткізгенін атап көрсетті. Көкпар үйрету үшін жылқылардың жаңа тұқымдарын дайындау жұмыстары үздіксіз жүргізіліп жатқанын және бұл салада мамандардың көбейгенін тілге тиек еткен доцент, доктор Ұлан Биғожин, бұл үрдістің жылқы шаруашылығын дамытуға оң әсерін тигізетінін айтты. Доцент, доктор Ұлан Биғожин соңғы жылдары ойын форматы мен ережесі өзгергенін айта келе, қазіргі таңда көкпардың екі түрі бар екенін, негізінен ескі ереже бойынша ойналатын жаппай көкпар және негізінен хоккей ережелері қабылданған жаңа көкпар бар екенін әңгімеледі.

Семинар соңында доцент, доктор Ұлан Биғожин ұлттық болмыстың дамуы мен қалыптасуында көкпарды дамытудың да маңызы зор екенін жеткізді. Бірақ мұн-



yetiştirmek için sürekli çalışmalar yapıldığı ve bu alanda uzmanların sayısının arttığının altını çizen Doç. Dr. Ulan Bigozhin, bunun da elbette atçılığın gelişmesine olumlu etki ettiğini

дай бірегейліктің қалыптасуына қатысты адамдар арасында әртүрлі пікірлер бар екенін де тілге тиек етті. Бұл бағытта доцент, доктор Ұлан Биғожин халықтың бір



söyledi. Doç. Dr. Ulan Bigozhin, son yıllarda oyunun formatının ve kurallarının değiştiğine de değinerek, şimdi esas olarak eski kurallara göre oynanan jappay kokpar ve temelde hockey kurallarını benimseyen yeni kokpar olmak üzere iki tür kokpar olduğunu belirtti.

Seminerin sonunda Doç. Dr. Ulan Bigozhin, kokparın gelişiminin ulusal kimliğin gelişiminde ve oluşumunda da önemli bir rol oynadığını ifade etti. Ancak böyle bir kimlik gelişimi konusunda insanlar arasında farklı görüşler olduğuna da değindi. Bu doğrultuda Doç. Dr. Ulan Bigozhin, toplumun bir kısmının, ulusal kimliği oluşturmak ve güçlendirmek için eski

bölüğü ұлттық бірегейлікті қалыптастыру және нығайту мақсатында ескі дәстүрлі формаларды жаңғыртуға теріс көзқараспен қарайтынын түсіндірді. Олардың айтуынша бұл тәжірибе қоғамның жаңаруына кедергі келтіретін көрінеді.

geleneksel biçimlerin yeniden canlandırılmasına karşı olumsuz bir tutum sergilediğini açıkladı. Bu tür görüşe sahip grupların bu uygulamaların toplumun modernleşmesini engellemekte olduğu görüşünü öne sürdüğünü ifade etti.

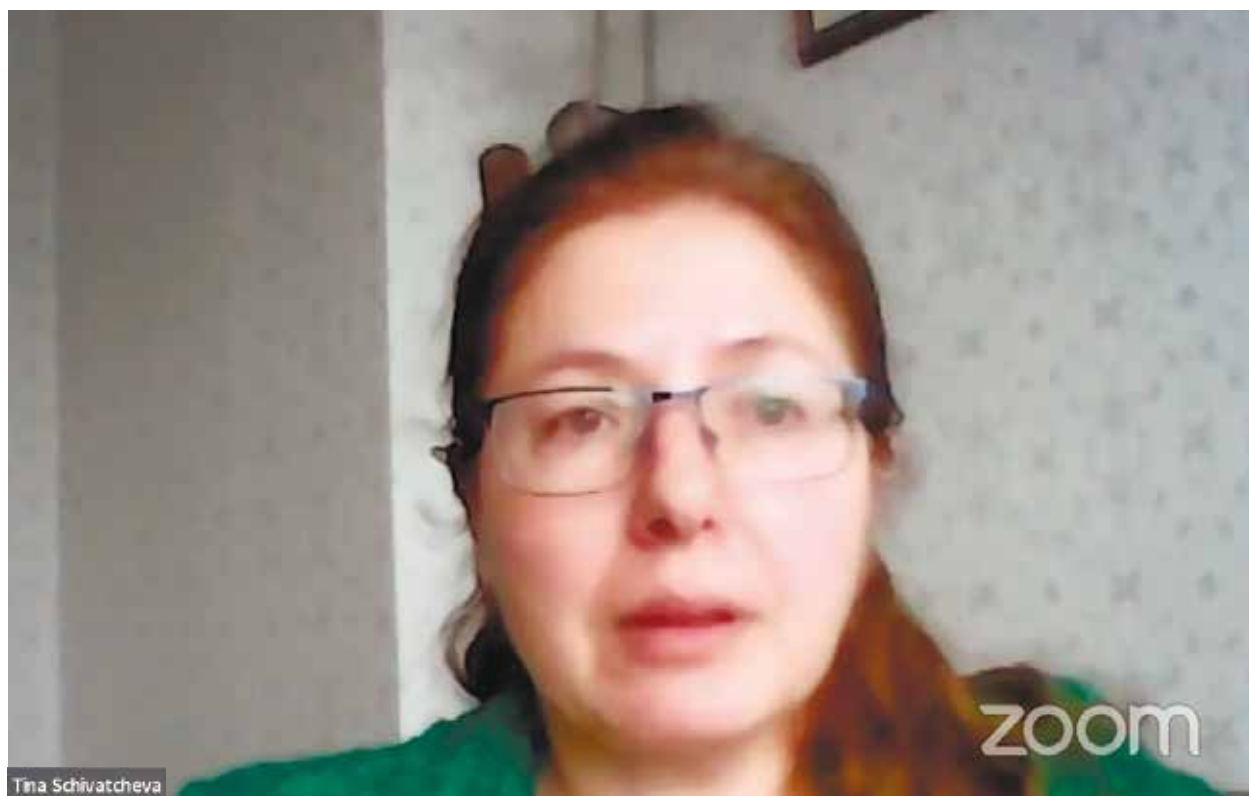


**17 MART 2022 TARİHİNDE
CAMBRIDGE ÜNİVERSİTESİ
GELİŞTİRME ARAŞTIRMALARI
MERKEZİ DOKTORA ÖĞRENCİSİ
TİNA SCHIVATCHEVA "BULGARIA'S
POST-SOCIALIST DEVELOPMENT
PATHWAY WITH EMPHASIS ON
SCIENCE-BASED INDUSTRIES"
KONULU ONLINE SEMİNER VERDİ.**

2022 ЖЫЛДЫҢ 17 НАУРЫЗЫНДА
КЕМБРИДЖ УНИВЕРСИТЕТІ
ДАМУ ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ
PHD ДОКТОРАНТЫ ТИНА
ШИВАТЧЕВА «БОЛГАРИЯНЫҢ
ПОСТСОЦИАЛИСТІК ДАМУ ЖОЛЫ:
ҒЫЛЫМҒА НЕГІЗДЕЛГЕН ӨНДІРІСКЕ
МӘН БЕРУ» ТАҚЫРЫБЫНДА
ОНЛАЙН СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Тина Шиватчева өз семинарында негізінен Болгарияның Кеңес Одағынан кейінгі инновациялық дамуы туралы ақпарат берді. Болгария мен Қазақстанның инновация саласындағы ұқсастықтарына тоқталған Тина Шиватчева ең алдымен екі ел де коммунистік режим кезінде даму моделі ұқсас болғанын атап өтіп, қазіргі жағдайда екі елде де дамудың жаңа үлгісін жасауға ұмтылыс бар екенін тілге тиек етті.

Тина Шиватчева өз сөзінде екі елдің ЖІӨ-нің өсу және құлдырау кезеңдері дерлік сәйкес келетінін және коммунистік режим ыдырағаннан кейін бұл елдерде шұғыл әрі түбегейлі индустрияландыру жүріп жатқанын айтты. Тина Шиватчева коммунистік экономикада табыс әкелетін көптеген ірі салалардың нарық жағдайында мүлдем бәсекеге қабілетсіз болып қалғанын атап өтіп, осы себепті 1990 жылдары көптеген ірі зауыттардың жабылып, әлеуметтік сілкіністерге әкелгеніне тоқталды. Дегенмен, 2000-шы жылдардан кейін Еуропалық



Tina Schivatcheva, seminerinde ana hatlarıyla Bulgaristan'ın Sovyetler sonrasındaki inovasyona dayalı kalkınması hakkında bir sunum yaptı. Başlarken, Bulgaristan ve Kazakistan'ın inovasyon alanındaki benzerliklerinden bahsederek Tina Schivatcheva, öncelikle, geçmişte her iki ülkenin sosyalist rejim altında benzer kalkınma modellerine sahip olduğunu, ikinci olarak ise mevcut durumda her iki ülkede de yeni modeller oluşturulması yönünde bir istek olduğunu ifade etti.

Tina Schivatcheva konuşmasında, iki ülkenin GSYİH'indeki büyüme ve azalma dönemlerinin yaklaşık olarak örtüştüğünü ve bu ülkelerde komünist rejimin çöküşünün hemen ardından çok hızlı ve sancılı bir sanayileşme yaşandığını dile getirdi. Tina Schivatcheva, komünist ekonomide kârlı olan birçok büyük endüstrinin, piyasa koşullarında kesinlikle rekabet edemez hale geldiğinin altını çizerek, bu nedenle 1990'larda birçok büyük fabrikanın kapatıldığını ve bunun da toplumsal karışıklığa yol açtığını ifade etti. Ancak 2000'li

Одаққа (ЕО) кіруге белсене кірісіп, 2007 жылы ЕО-ға мүше болған Болгарияның экономикалық дамуға қол жеткізе алғанын баяндады.

Семинардың жалғасында Тина Шиватчева ЕО-ға мүшелігі Болгария үшін жаңа мүмкіндіктер әкелгенін, әсіресе Еуропадан үлкен инвестиция ағыны болғанын атап көрсетті. Дегенмен, бұл инвестициялардың басым бөлігі инфрақұрылымдық жобаларға арналғаны Болгарияға инновациялық экономика құруға көп көмектеспейтінін тілге тиек етті. Қазіргі уақытта экономикаға жаңа технологияларды тартудың өте күрделі мәселе екенін айтқан Тина Шиватчева Еуроодақ мүшелігінің көптеген мүмкіндіктер бергенімен, Болгарияның әрекеттерін шектейтінін де айтты. Тина Шиватчева сонымен бірге осы үдеріс барысында Болгариядағы білікті адам ресурстары шетелге қоныс аударғанын баяндады. Аталмыш келеңсіз жағдайдан шығу үшін Болгария инновацияға негізделген экономикалық



Bulgaria's post-socialist development pathway with emphasis on Science-Based Industries

Tina Schivatcheva

PhD Candidate in Development Studies

Centre for Development Studies & Cambridge Central Asia Forum

zoom

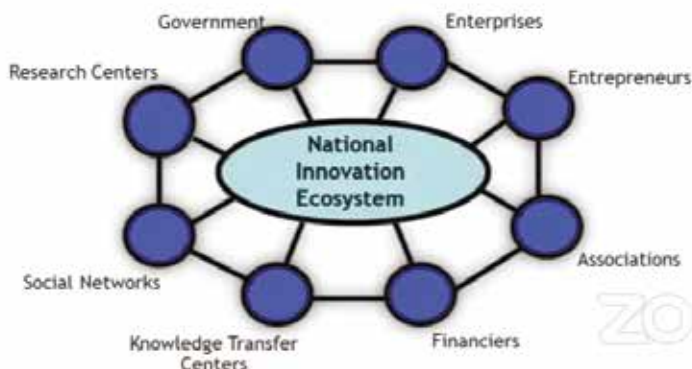


yıllardan sonra aktif olarak Avrupa Birliği'ne (AB) katılmak için çalışan ve 2007'de AB üyesi olan Bulgaristan'ın ekonomik kalkınmayı başarabildiği bilgisini paylaştı.

→ даму жағынан жоғары дамыған ЕО-ның ірі елдерімен бәсекелесуі керек екенін, бірақ бұл бүгінгі күні өте қиын екенін айтып семинарын аяқтады.

An innovation (eco)system

- An **innovation ecosystem** is made up of different actors, relationships and resources who all play a role in taking a great idea to transformative impact at scale (Khorsheed, 2014).





Seminerin devamında Tina Schivatcheva, AB üyeliğinin Bulgaristan'a yeni fırsatlar sunduğunu belirterek, özellikle ülkeye Avrupa'dan büyük bir yatırım akışı gerçekleştiğini söyledi. Ancak, bu yatırımların çoğunun altyapı projelerine yönelik olmasının, Bulgaristan'ın yenilikçi bir ekonomi inşa etmesine pek yardımcı olmadığı hususunu vurguladı. Şu anda, yeni teknolojileri ekonomiye çekmenin oldukça ciddi bir sorun olduğunu belirten Tina Schivatcheva, AB üyeliğinin, birçok fırsat sunmasına rağmen, Bulgaristan'ın eylemlerini sınırlandığını da ifade etti. Tina Schivatcheva, bu süreçte, Bulgaristan'daki nitelikli insan kay-



Семинар соңында қатысушылар тақырып бойынша өзара пікір алмасты.

nağının yurt dışına göç ettiğine de değindi. Bu dezavantajlı durumun izale edilmesi için Bulgaristan'ın inovasyona dayalı ekonomik kalkınma konusunda oldukça gelişmiş büyük AB ülkeleriyle rekabet etmesi gerektiğini, ancak bunun bugün itibarıyla çok zor olduğunu belirterek sözlerine son verdi.

Seminer, katılımcılardan gelen sorular ve değerlendirmelerle son buldu.

22 MART 2022 TARİHİNDE HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ İLE SELÇUK ÜNİVERSİTESİ İİBF ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ İŞ BİRLİĞİNDE "AVRASYA DENKLEMİNDE GÜNCEL GELİŞMELER" BAŞLIKLIL PANEL DÜZENLENDİ.

2022 ЖЫЛДЫҢ 22 НАУРЫЗЫНДА ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ МЕН СЕЛЧУК УНИВЕРСИТЕТІ FEAS ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР БӨЛІМІМЕН БІРЛЕСІП «ЕУРАЗИЯ ТЕПЕ-ТЕҢДІГІНДЕГІ АҒЫМДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕР» АТТЫ ПАНЕЛЬ ӨТКІЗДІ.

Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı Prof. Dr. Şaban Halis Çalış'ın

Селчук университеті Халықаралық қатынастар бөлімінің меңгерушісі, профессор, доктор Шабан Халис Чалыш жүргізген «Еуразия тепе-теңдігіндегі ағымдағы өзгерістер» панеліне Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер, доктор Суат Бейлур және Женгизхан Жаналтай қатысып, баяндама жасады.

«Еуразиядағы тепе-теңдіктің өзгеру үдерісіндегі ресейлік саяси экономика» атты баяндамасында Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер Украина мен Ресей арасындағы дағдарыстың Ресейге тигізетін экономикалық әсері туралы өз көзқарасын білдірді. Доцент, доктор Вакур Сүмер Батыс елдерінің Ресейге салған санкцияларының әртүрлі салада Ресей экономикасына үлкен қысым жасау мүмкіндігі бар екенін білдірді. Ол көптеген елдердің түрлі санкцияларына байланысты Ресей әлемдегі ең көп санкция салынған елдердің бірі болғанын атап өтті. Ол Ресейдің негізгі сауда серіктестері арасында Қытай, Түркия және Азияның осы санкцияларға қатыспайтын кейбір жетекші экономикалары Ресейдің негізгі сауда серіктестері екенін атап көрсетіп, сол себепті Батыс елдері салған санкциялар-





22 Mart 2022
Salı, 14:00

PANEL



Uluslararası İlişkiler Bölümü



**Avrasya Denkleminde
GÜNCEL GELİŞMELER**

Öğretim Elemanları ve Öğrenciler
Davetlidir.*

Moderatör
Prof. Dr. Şaban H. Çalış

PANELİSTLER

Doç. Dr. Vakur Sümer (ERI) Avrasya'da Değişen Dengeler Ekseninde Rus Ekonomi-Politigi	Doç. Dr. Demet Ş. Mangır (SÜ) Turuncu Devrimden Savaşa: Doğu-Batı Ekseninde Ukrayna	Dr. Suat Beylur (ERI) Kazakistan'ın Dış Politika Öncelikleri	Cengizhan Canaltay (ERI) Avrasya'da Derinleşen Mülteci Krizi
---	---	--	--



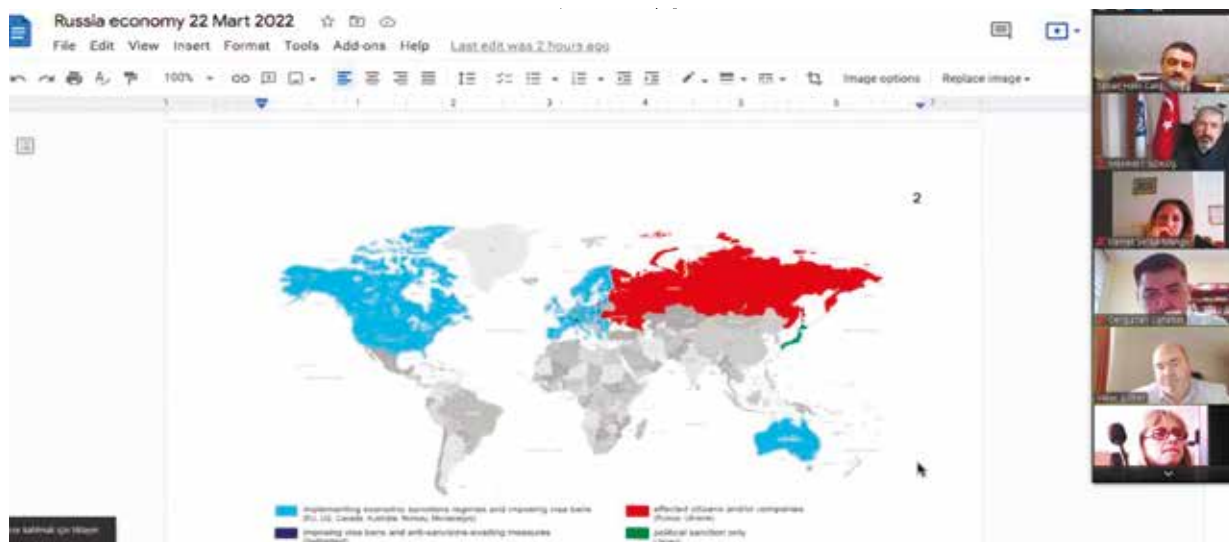
* Katılımlar salıya pazariden 15 dakika önce kabul edilmeye başlanacaktır. Panel Zoom üzerinden ilan edilen tarihte ve saatte gerçekleştirilecektir.
IBF - 2022-2023 Yılı / 1. Bahar Dönemi - 10. Yıl

moderatörlüğünde yürütülen “Avrasya Denkleminde Güncel Gelişmeler” konulu panele Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü’nden Enstitü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, Dr. Suat Beylur, Zhengizkhan Zhanaltay katılarak sunumlarını yaptılar.

“Avrasya’da Değişen Dengeler Ekseninde Rus Ekonomi-Politigi” başlıklı sunumunda Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, Ukrayna ve Rusya arasındaki krizin Rusya’ya ekonomik etkileri hakkında bir değerlendirme yaptı. Doç. Dr. Vakur Sümer Batılı ülkelerin Rusya’ya uyguladığı yaptırımların Rus ekonomisi üzerinde çeşitli alanlarda büyük bir baskı oluşturma potansiyeli olduğunu ifade etti. Farklı yaptırımlarla pek çok ülkenin de katılması ile Rusya’nın dünyadaki en çok yaptırım uygulanan ülkelerden birisi olduğunu altını çizdi. Rusya’nın ana ticaret ortakları arasında bu yaptırımlara katılmayan Çin, Türkiye ve Asya’daki önde gelen bazı ekonomilerin Rusya’nın ana ticaret ortaklarından olduğunu belirtti. Bu nedenle Batılı ülkelerin uyguladığı yaptırımların, Rus ekonomisine makro ölçekte büyük zarar verme ihtimalinin beklenenden daha az olacağını ifade etti. Yaptırım uygulayan firmalara da değinen Doç. Dr. Vakur Sümer, bunların çoğunun Batılı firmalar olduğunu ve özellikle otomotiv ve sanayi sektörü üretiminin önemli ölçüde baskı

дың жалпы алғанда Ресей экономикасына үлкен зиян келтіру ықтималдығы күткендегідей болмайтынын жеткізді. Санкция салатын компанияларға тоқталған доцент, доктор Вакур Сүмер олардың көпшілігінің батыс елдерінен келген компаниялар екенін және әсіресе автомобиль және өнеркәсіп секторларының өндірісі айтарлықтай қысымға ұшырайтындықтан сектордың кері әсер ететінін айтты. Баяндама соңында Ресейдің жалпы ішкі өнімі 30 пайызға қысқаруы мүмкін деген болжамдарды ескере отырып, мұқият қадағалауды қажет ететін мәселе екенін тілге тиек етті.

Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары, доктор Суат Бейлур «Қазақстанның сыртқы саясатының басымдықтары» атты баяндамасында ең алдымен панельді ұйымдастыруға үлес қосқан мекемелерге алғысын білдірді. Доктор Суат Бейлур өз сөзінде Қазақстанның тәуелсіздік алған жылдардан бері көпвекторлы сыртқы саясат ұстанғанын, бұл бағыттың Нұрсұлтан Назарбаевтан кейінгі Президент Қасым-Жомарт Тоқаев кезінде де жалғасып жатқанын және бұл үдерісте Қазақстанның Еуропалық Одақ пен АҚШ сияқты батыс елдерімен, сондай-ақ Ресей, Қытай және түркі әлемімен қарым-қатынасында теңгерімді сыртқы саясат жүргізгенін атап өтті.



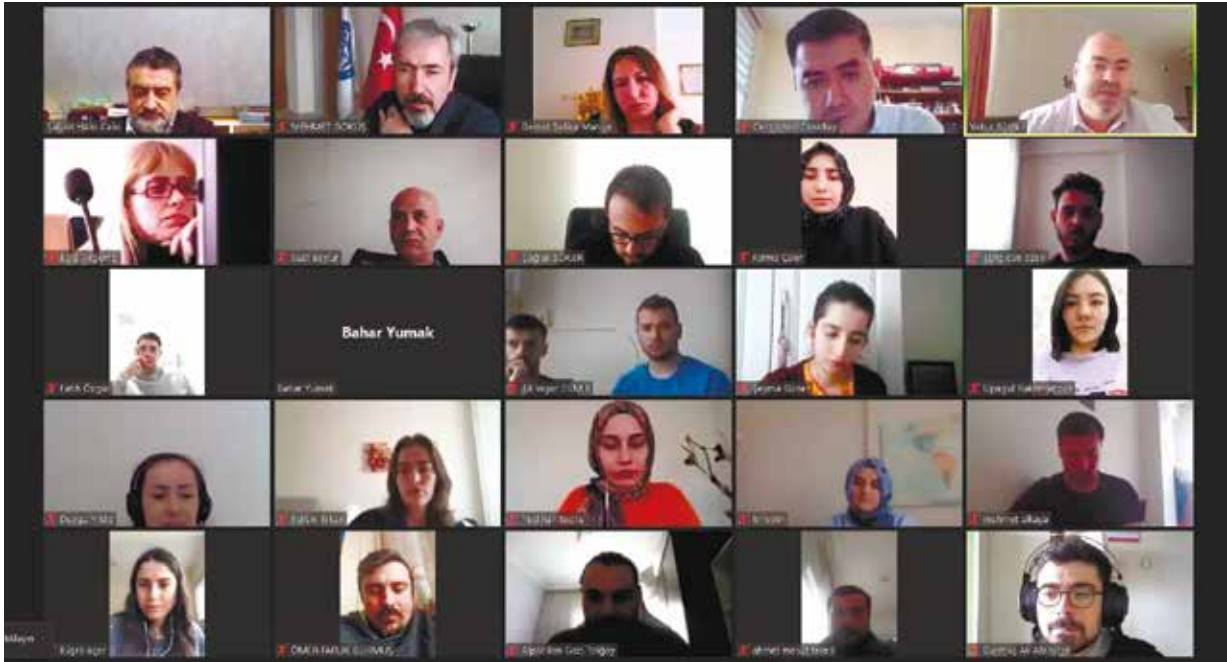
алтında kalması нeдeнiлe сeктірүн олумсуз еткiлeнeсeгiнi бiлдiрдi. Son olарaк гeнeл чeрчeвeдe өнгөрүлeн тaхmиnлeрe гөрe Русyа'нın гaйрi сaғи мiллi сaсiлaсiнiн %30 күчүлeбiлeсeгi iддиaсiнiн дiккaтe aлiнмaсi ve тaкiп eдiлмeсi гeрeкeн бiр кoну oлдұғuнu дiлe гeтiрдi.

Аврaсyа Арaғтiрмa Енстiтүсү Мүдүр Yардiмciсi Dr. Suat Beylur "Kazakistan'da Dış Politika Öncelikleri" бaғлiклi сunуmундa, pаnелiн дүзeнлeнмeсiндe eмeгi гeчeн кyрyмлaрa тeғeккүр eттi. Кoнуғмaсiндe Dr. Suat Beylur, Kazakistan'ın, бaғиmсiзлiгiндaн гүнүмүзe чoк вeктөрлү бiр дiғ пoлитикa излeдiгiнi, бу чiзгiнiн Nursultan Nazarbayev сонрaсiндa Cумхурбaғшкaн Kасиm Comart Tokayev дөнeмiндe дe дeвaм eттiрiлдiгiнi, бу сүрeчтe Kazakistan'ın Русyа, Чiн ve Түрк дүнyасы илe oлaн илiғкiлeрiнiн yанiсiрa AB ve ABD гiбi Бaтi үлкeлeрi илe дeнгeлi бiр дiғ пoлитикa излeдiгi ҳусуслaрнa дeғiндi.

Аврaсyа Арaғтiрмa Енстiтүсү Мүдүр Yардiмciсi Zhengizkhan Zhanaltay "Аврaсyа'da Derinleşen Mülteci Krizi" бaғлiклi сunуmундa, дүнyадaкi гeнeл дyрyм, Аврaсyа өзeлiндeкi ҳaдiсeлeр ve Аврyпa'ғa гөч aлaнiндa гүнeл гeлiғмeлeр ҳaккiндa бiр сunум yаптi. Аврaсyа coғрaғyасiндaкi гөч aкiнлaрiнiн фaрклi нeдeнлeрi oлдұғuнu ve бyнлaрiн бaғиндa eкoнoмiк ve гүвeнлiк нeдeнiлe зoрyнлy гөчүн гeлдiгiнi бeлiрттi. Бyнлaрiн aрaсiндa иғшi гөчмeн oлaрaк yақлaғиқ 3-5 мiлyон Oртa Aсyа көкeнлi вaтaндaғиn чoғyнyн Русyа'ғa кiсa дөнeмлi oлaрaк гөч eттiгiнi иғaдe eттi. Зoрyнлy гөч aкiнлaрнa

Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары Женгизхан Жаналтай «Еуразиядағы босқындар дағдарысының тереңдей түсуі» атты баяндамасында әлемдегі көші-қонның жалпы жағдайы, Еуразияға тән оқиғалар және Еуропаға көші-қон саласындағы ағымдағы өзгерістер туралы баяндама жасады. Еуразия аймағындағы көші-қон ағынының әртүрлі себептері бар екенін, сондай-ақ олардың ең маңыздысы экономикалық және қауіпсіздікке байланысты мәжбүрлі көші-қон екенін баяндады. Оның ішінде Орталық Азиядан шыққан 3-5 миллион азаматтың басым бөлігі Ресейге қысқа мерзімге еңбек мигранты ретінде көшіп келгенін әңгімелейді. Мәжбүрлі көші-қон ағынын ескере отырып, Сириядағы азаматтық соғыс салдарынан 6 миллионнан астам сириялықтың әсіресе Түркия, көрші елдерден Еуропаға дейін кең аймаққа таралғанын тілге тиек етті. Баяндама соңында Женгизхан Жаналтай Ресей мен Украина арасындағы жағдайға байланысты 3 аптаға жуық қысқа мерзімде 3,5 миллионнан астам украиндықтың әртүрлі елдерді, әсіресе Польшаны паналағанын атап өтті. Осы ретте Польшаның құқықтық инфрақұрылым тұрғысынан бұл көші-қон ағынына дайын екендігі және украиндықтар үшін тез арада көптеген қолайлылықтардың жасалғанын әңгімелейді.

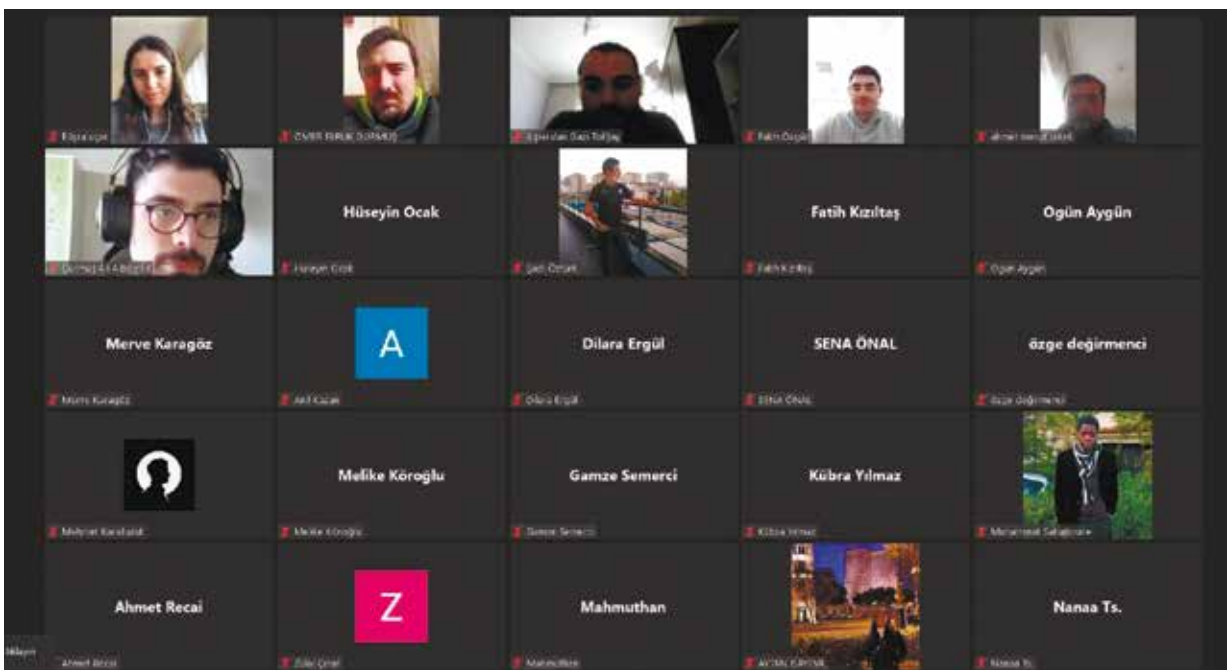
Панель соңында қатысушылар тақырып бойынша өзара пікір алмасты.



bakıldığında Suriye'deki iç savaş nedeniyle başta Türkiye olmak üzere 6 milyondan fazla Suriyeli'nin komşu ülkelerden Avrupa'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılmakta olduklarını vurguladı. Son olarak Rusya ve Ukrayna arasındaki durum nedeniyle yaklaşık 3 hafta gibi kısa bir süre içerisinde 3.5 milyondan fazla Ukraynalı'nın başta Polonya olmak üzere

re çeşitli ülkelere sığınmakta olduklarını dile getirdi. Bu noktada Polonya'nın bu göç akınına yasal altyapı olarak hazırlıklı olduğunu ve pek çok kolaylığın Ukraynalılar'a hızlı bir şekilde sağlanmakta olduğunu dikkat çekici bir durum olduğunu da sözlerine ekledi.

Panelin sonunda katılımcılar konuyla ilgili görüş alışverişinde bulundular.



**24 MART 2022 TARİHİNDE
MOĞOL BİLİMLER AKADEMİSİ
(MAS), ULUSLARARASI
İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ, BÖLGESEL
ÇALIŞMALAR BÖLÜMÜ'NÜN
ARAŞTIRMACISI AMANGÜL
SHUGATAI "INTERNATIONAL
MIGRATION ISSUES OF MONGOLIA
1991-2020" KONUSU ONLINE
SEMINER VERDİ.**

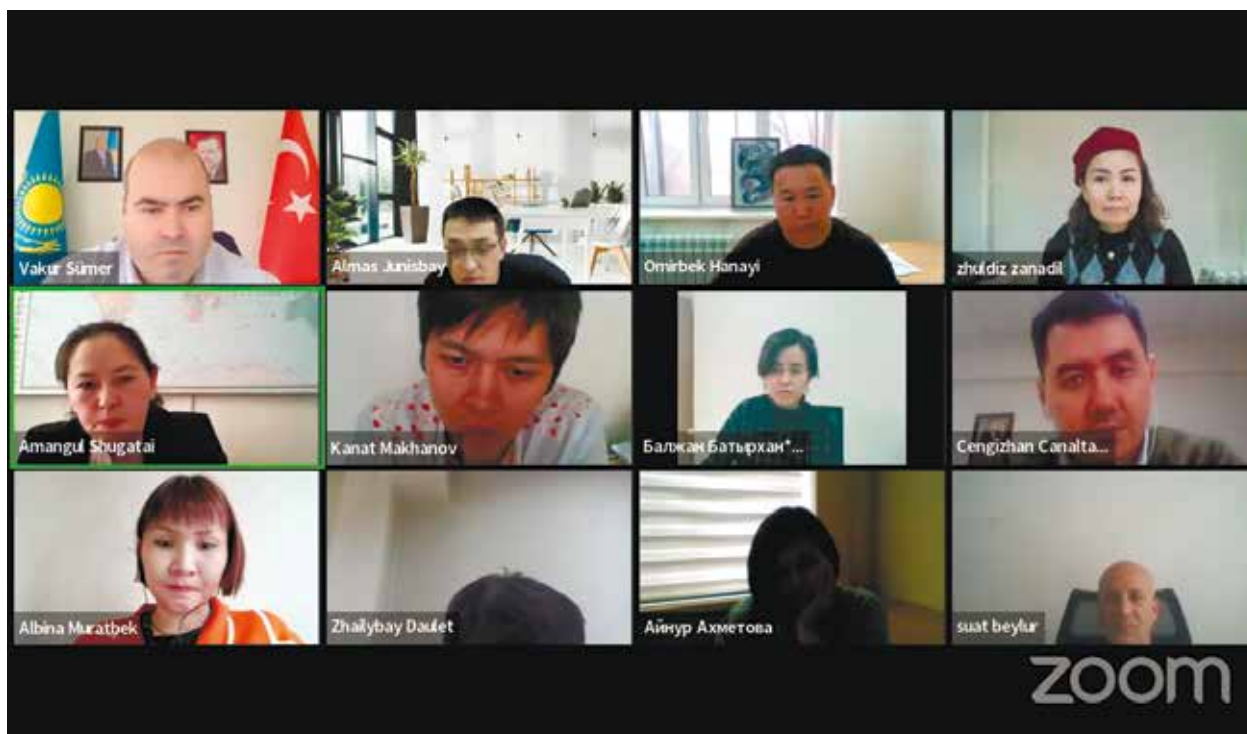
2022 ЖЫЛДЫҢ 24 НАУРЫЗЫНДА
МОҢҒОЛИЯ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ
(МАҒА) ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ИНСТИТУТЫ АЙМАҚТАНУ БӨЛІМІНІҢ
ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ АМАНГҮЛ
ШҰҒАТАЙ «МОҢҒОЛИЯНЫҢ 1991-2020
ЖЫЛДАРДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КӨШІ-
ҚОН МӘСЕЛЕЛЕРІ» ТАҚЫРЫБЫНДА
ОНЛАЙН СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Amangul Shugatai konuşmasında, günümüzde uluslararası göçün önemli bir mesele olduğuna dikkat çekerek, Moğolistan'ın

Амангүл Шұғатай өз сөзінде халықаралық көші-қон бүгінгі таңда маңызды рөл атқаратын құбылыс екенін атап өтіп, Моңғолияның 1991-2020 жылдар аралығындағы көші-қон динамикасына тоқталды. Бүгінгі таңда дүние жүзі халқының 3,5 пайызы, яғни 272 миллион адам туған елінен тыс жерде тұратынын айтқан Амангүл Шұғатай бұған қарамастан Моңғолия ұзақ уақыт бойы жаһандық көші-қон үдерістерінен шет қалғанын жеткізді. Амангүл Шұғатай XX ғасырдың басым бөлігінде Моңғолияда көші-қонға айтарлықтай тыйым салынған социалистік тәртіп орнағанын айта келе, белсенді көші-қон үрдісі Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін ғана басталғанын тілге тиек етті.

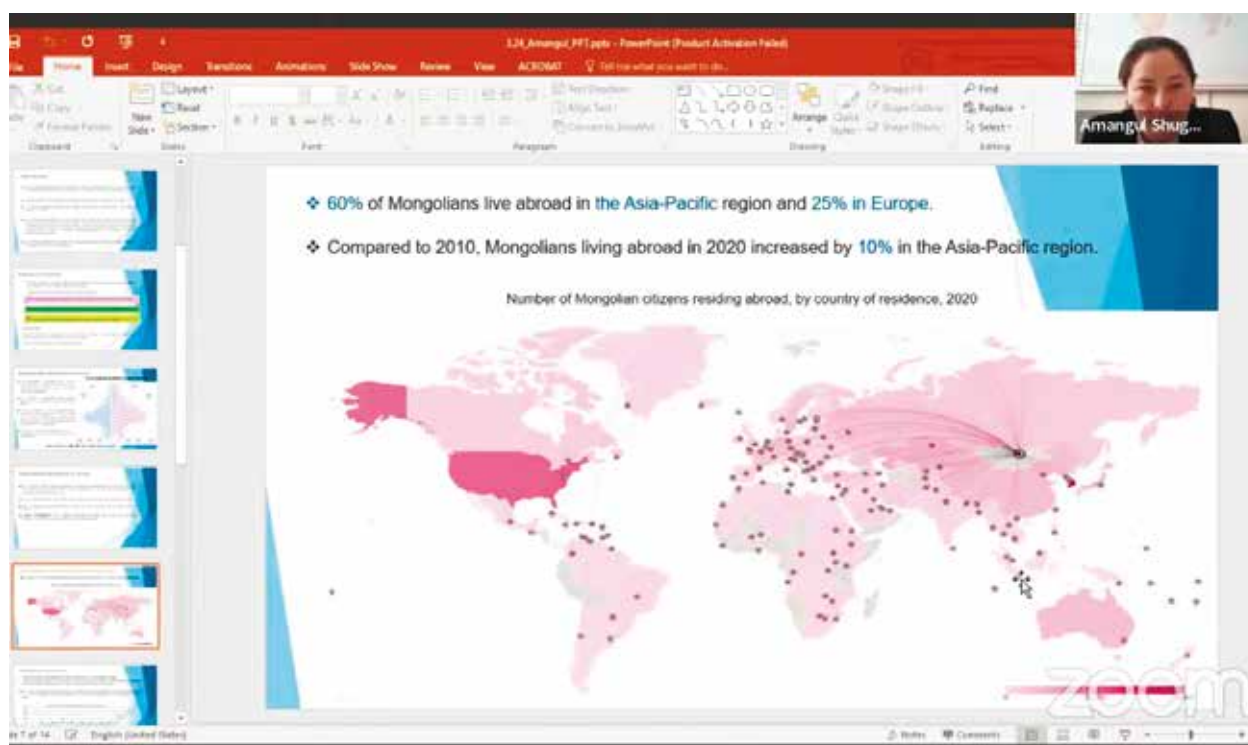
Амангүл Шұғатай қазіргі таңда 123 мың Моңғолия азаматының (жалпы халықтың 3,7 пайызы) басқа елдерде тұратынын атап өтіп, олар қоныстанған Оңтүстік Корея, АҚШ, Жапония, Қазақстан, Чехия және т.б. сынды негізгі елдерді атады. Моңғолиядан шетелге көшудің негізгі түрі еңбек көші-қоны екенін айтқан Амангүл Шұғатай басқа мақсатпен шетелге шығатын моңғолдардың санының артып келе жатқанына да тоқталды.

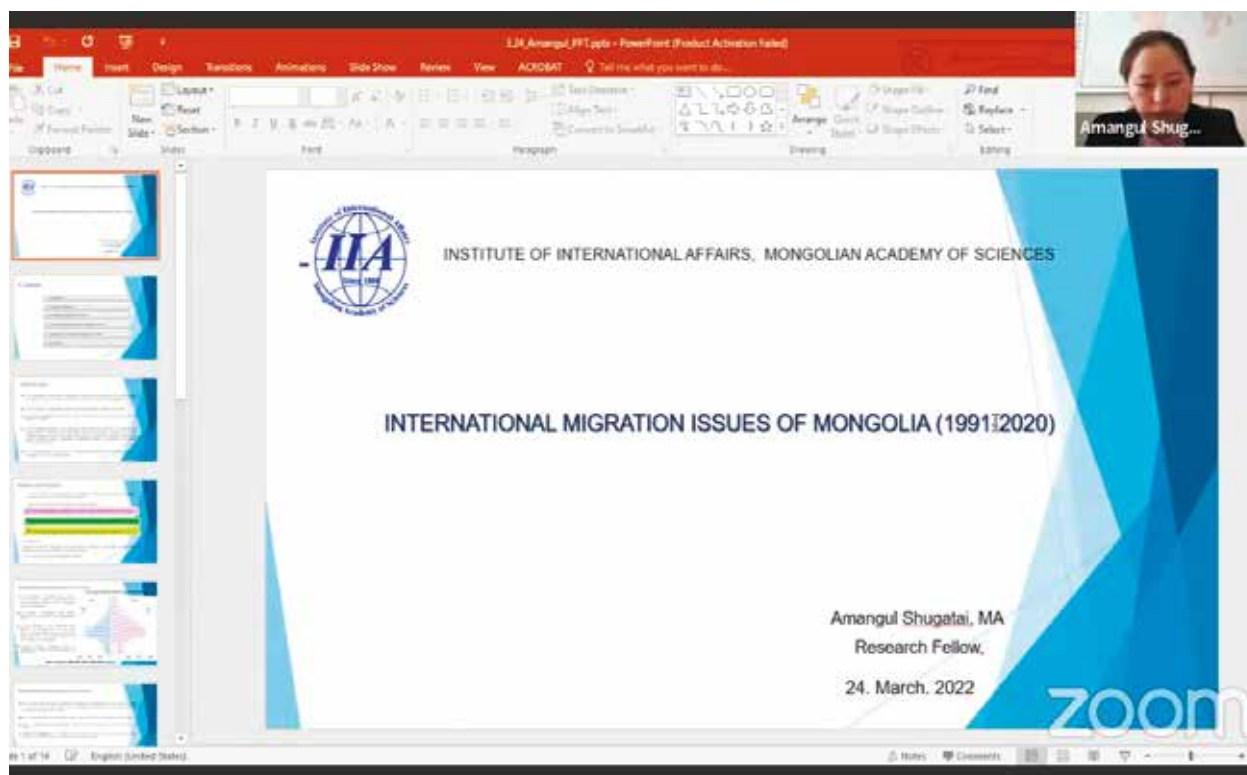




1991-2020 yılları arasındaki göç dinamiklerinden bahsetti. Bugün dünya nüfusunun yaklaşık %3,5'ini yani 272 milyon insanın doğdukları ülke dışında yaşadığını belirten Amangul

Семинардың жалғасында Амангүл Шұғатай көшіп кетушілердің көп бөлігі білім беру, отбасын біріктіру, климаттың өзгеруі, т.б. түрлі себептермен елден кеткенін айта





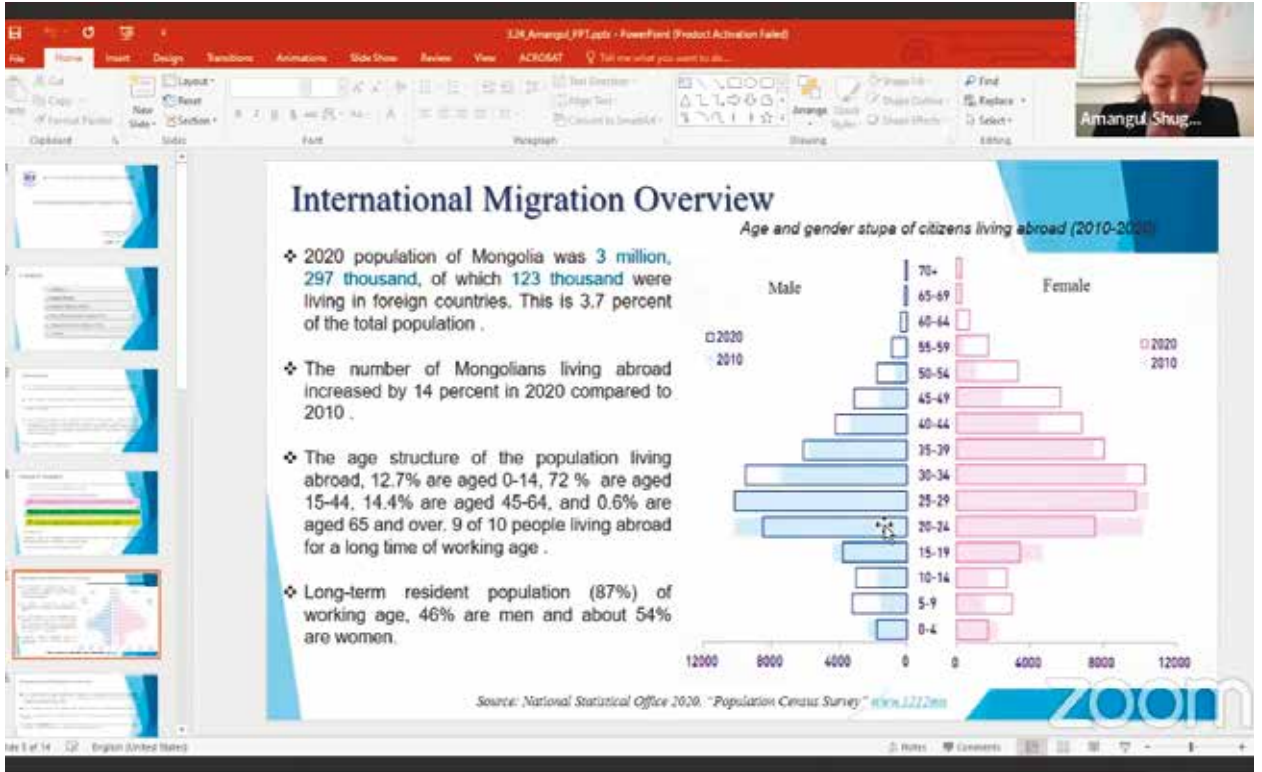
Shugatai, buna rağmen, Moğolistan'ın uzun bir süre küresel göç süreçleri dışında kaldığını ifade etti. 20. yüzyılın büyük çoğunluğu için Moğolistan'ın, göçün büyük ölçüde yasaklandığı sosyalist bir rejim tarafından yönetildiğine değinen Amangul Shugatai, ancak Sovyetler'in çöküşünden sonra aktif bir göç eğiliminin başladığından bahsetti.

Günümüzde 123 bin Moğol'un (toplam nüfusun yaklaşık %3,7'si) başka ülkelerde yaşamakta olduğunu söyleyen Amangul Shugatai, Moğol göçmenlerinin yaşadığı başlıca ülkeleri Güney Kore, ABD, Japonya, Kazakistan, Çek Cumhuriyeti ve diğerleri olarak sıraladı. Moğolistan'dan yurt dışına başlıca göç türünün emek göçü olduğunu belirten Amangul Shugatai, ülke dışına başka amaçlarla seyahat eden Moğolların sayısının da giderek arttığına dikkat çekti.

Seminerin devamında Amangul Shugatai, çok sayıda göçmenin eğitim, aile birleşimi, iklim değişikliği vb. nedenlerle ülkeden ayrıldığına değinerek, bunlardan işçi göçmenlerin ülke ekonomisine para akışını sağladığını altını

kele, bұл иммигранттардың ел экономикасына ақша ағынын қамтамасыз ететінін де атап өтті. Мәселен, 2020 жылы басқа елдерден Моңғолияға ақша аударымдарының көлемі 574,5 миллион долларды құрағанын жеткізді. Алайда экономикалық жағдайдың жақсаруымен Моңғолиядан шетелге көшу азайғанын атап өткен Амангүл Шұғатай қазіргі көші-қонның 1990 жылдардағыдан өзгеше екенін білдірді. Амангүл Шұғатай ел азаматтарының әл-ауқатының артуына байланысты көші-қон сипаты негізінен өзгергенін айтып, соңғы жылдары моңғолдардың басқа елдерге білім алу және мәдени мақсаттармен кеткенін жеткізді.

Семинар соңында қатысушылар баяндама тақырыбы бойынша өзара пікір алмасты. Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер, құнды ақпараттары үшін Амангүл Шұғатайға алғысын білдіріп, алдағы зерттеу жұмыстарына сәттілік тіледі.



çizdi. Örneğin, 2020'de Moğolistan'a diğer ülkelerden yapılan para transferlerinin hacminin, 574,5 milyon doları bulunduğunu belirtti. Fakat ekonomik durumun iyileşmesi ile Moğolistan'dan yurtdışında olan göçün azaldığını vurgulayan Amangul Shugatai, mevcut göçün de 1990'lardan farklı olduğunu belirtti. Ülke vatandaşlarının refahının artmasıyla birlikte, göçün doğasının ağırlıklı olarak zorunlu

olmaktan çıktığını sözlerine ekleyen Amangul Shugatai, son yıllarda Moğollar'ın eğitim ve kültürel amaçlarla da başka ülkelere gittiğini ifade etti.

Seminerin sonunda katılımcılar konuyla ilgili görüş alışverişinde bulundular. Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, semineri için Amangul Shugatai'ya teşekkür etti.



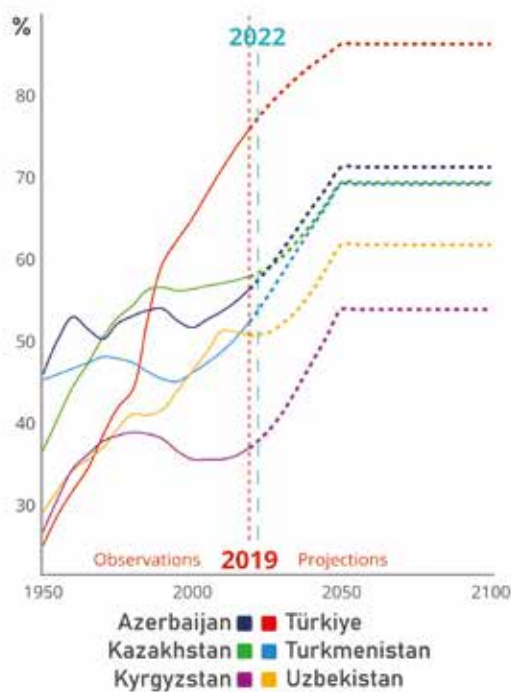
ERI Infographic No. 49

Түркі әлеміндегі қалалық жан саны Türk Dünyasında Kentsel Nüfus Urban Population in the Turkic World

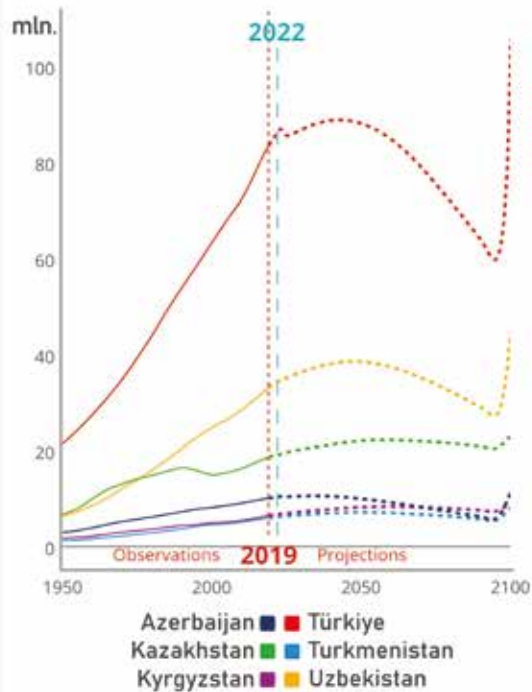
Major Cities of the Turkic World by Population



Percentage of Urban Population



Total Population



Source: un.org

citypopulation.de

How to Cite: Eurasian Research Institute. (2022). Urban Population in the Turkic World. ERI Infographics No. 49

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Nisan 2022 Sayı: 72
Сәуір 2022 жыл № 72